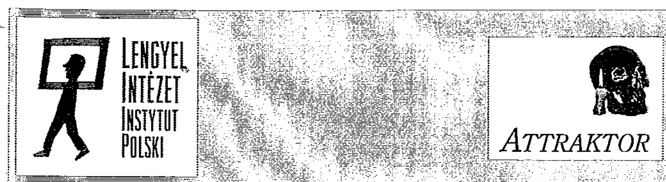

VITA SARMATICA

Seria INSTYTUTU POLSKIEGO W BUDAPESZCIE i WYDAWNICTWA ATTRAKTOR

A budapesti LENGYEL INTÉZET és az ATTRAKTOR KÖNYVKIADÓ közös sorozata

Sorozatszerkesztő: Pálfalvi Lajos

1. Ryszard Legutko: *A demokrácia csúfsága*
2. *Irodalom és normalitás*
3. Andrzej Walicki: *Orosz és lengyel messianizmusok*
4. Józef Mackiewicz: *A kommunista provokáció diadala*
5. Roman Ingarden: *A felelősségről*
6. Józef Mackiewicz: *Kontra*
7. Józef Mackiewicz: *A kereszt árnyékában*
8. Józef Mackiewicz: *Út a semmibe*
9. Czesław Miłosz: *A lengyel irodalom története* 1–2.
10. Józef Mackiewicz: *A katyńi tömeggyilkosság*

Józef Mackiewicz

A KATYŃI TÖMEGGYILKOSSÁG

EZ A KÖNYV VOLT AZ ELSŐ

ATTRAKTOR
Máriabesnyő
2011

A kötet megjelenését támogatta: Instytut Książki – Program Translatorski © POLAND

A fordítás az alábbi kiadásból készült:
Józef Mackiewicz: SPRAWA MORDU KATYŃSKIEGO
(Ta książka była pierwsza)
Kontra, London, 2009. (Első kiadás)

Ennek a – témáról valaha megjelent legelső – könyvnek a Hollis and Carter által *The Katyn Wood Murders* címen 1951-ben publikált angol fordítása volt a többi nyelvre történt fordítás alapja, beleértve az 1949-es német kiadást is (*Katyn – ungesühntes Verbrechten*, Thomas Verlag, Zürich). Csak az orosz fordítás (Zaria Publishing Inc., London, Ontario, 1988) alapult az eredetin.

A kötetet fordította: Pálfalvi Lajos.

Címlapterv: CsumP Stúdió
Műszaki szerkesztés: Totalpress

ISBN 978-963-9857-80-3
ISSN 1787-3657

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.
A nyomdai munkákért felel a Gelbert Kft. ügyvezetője.

EZ A KÖNYV VOLT AZ ELSŐ

Ez a könyv volt az első. Nyolc nyelven jelent meg, már évek óta nem kapható. Tizenhat nyelven kommentálták a földgolyó minden, kivétel nélkül minden kontinensén. Aztán megjelent még néhány könyv, amelyben a valóságnak megfelelően írják le a katyńi bűntény eseményeit. Különösen fontos volt J. K. Zawodny professzor *Death in the Forest. The Story of the Katyn Massacre* című könyve (a Notre Dame Press adta ki 1962-ben az USA-ban),* mivel igen gazdag anyagot gyűjtött össze a szerző arról, hogy a nyugati nagyhatalmak, amelyek a Szovjetunió szövetségesei voltak az elmúlt háborúban, milyen mértékben és milyen eszközökkel próbálták eltussolni az ügyet, megakadályozván azt, hogy napvilágra kerüljön az igazság, a bolsevikok bűnössége. A történelem egyik legparadoxabb eseménye az volt, hogy a győztesek oldala, az Egyesült Nemzetek Szövetsége, amely az igazság és az emberi erkölcs letéteményesének tartja magát, meghívta a szovjet állam képviselőit a háborús bűnösök megbüntetésére létesített nürnbergi bíróságra, de nem vádlottként, hanem vádlóként...

Igaz, sikerült elkerülni az emberiség történetének botrányát, ebben az ügyben nem adtak hitelt a világ legnagyobb gazembereinek... De ezt „csendben” intézték, és törölték a vádpontok közül a katyńi gyilkosság ügyét. Úgy alakult hát, hogy amikor már az egész világ tudta, ki követte el ezt a bűntényt, e világ legfelső bírósága – nem tudta. Vagyis egyszerűen fogalmazva: nem akarta tudni...

* Magyarul *Halál az erdőben. A katyini mészárlás története* címmel adta ki 1985-ben az AB Független Kiadó (a ford.).

Nem vádolták a németeket ezzel a bűnnel. De mit jelent ez?... Ki követhette el? Ki gyilkolhatott meg tizenötezer internált tisztet a saját területén, vagyis a jogi minősítés szerint ki volt az, aki

...megszegte az 1907. október 18-án kötött negyedik hágai egyezményt, melyben a háborús jogokat és szokásokat szabályozták, valamint az ENSZ chartájának 6. cikkelyét, melyben a háborús bűnöket határozzák meg...

* * *

A szövetségesek azóta tudták a teljes igazságot az ügyről, amióta elkezdték keresni a lengyel tiszteket. Már 1942. február 7-én megkapta az amerikai nagykövet az első információkat lengyel forrásokból a nyomtalanul eltűnt személyekről. Részletes beszámolót juttatott el Washingtonba, a külügyminisztériumba. 1943. április 30-án Szymański alezredes, a kairói amerikai missziónál tevékenykedő katonai attasé jelentést küldött az amerikai hírszerzés főnökének, George V. Strong tábornoknak arról, hogy Merkulov és Berija elismerte, „nagy hibát" követtek el... Hasonló jelentést küldött a brit katonai vezetésnek L. Hulls alezredes. Ez év tavaszán az amerikai hírszerzés kelet-európai részlegét vezető Downs Yeaton ezredes parancsot adott arra, hogy hozzanak létre titkos kartotékot Katyńról. Nem sokkal ezután Mr. John F. Carter, a közvetlenül Roosevelt elnök alá rendelt, szigorú titoktartásra kötelezett részleg vezetője szóbeli jelentésben számolt be az elnöknek arról, hogy, mint az összegyűjtött információkból kiderül, igazat mondanak a németek: a bolsevikok követték el a katyńi gyilkosságot. Az elnök a legnagyobb titoktartást követelte tőle. 1945. május 22-én jelentkezett Clayton L. Bissell tábornoknál, az amerikai hadügyminisztérium G-2-es ügyosztályának parancsnokhelyettesénél John H. Van Vliet ezredes, aki német fogságban volt, és más szövetséges hadifoglyokkal együtt meghívták Katyńba, hogy tekintse meg a holttestek kihantolását. Azt mondta el, amit a saját szemével látott. Bissell tábornok azt a parancsot adta, hogy erről hallgatnia kell, a jelentésre pedig ráütötte a „szigorúan titkos!" pecsétet. A jelentés eltűnt.

Mindent egybevetve, a szövetséges államok kormányai a következő forrásokból kaptak információkat: 1) Szymański jelentése, 2) a brit hírszerzés jelentése, 3) a lengyel hírszerzés terjedelmes jelentései, 4) William H. Standley admirális jelentése (1941 és 1943 között az Egyesült Államok moszkvai nagykövete), 5) John F. Carter jelentése, melyben Roosevelt elnöknek számolt be a bűntényről, 6) Anthony J. Drexel jelentése, aki a lengyel és más londoni emigráns kormányoknál volt nagykövet, 7) Van Vliet alezredes jelentése, 8) George H. Earle miniszter memoranduma, aki korábban az Egyesült Államok ausztriai és bulgáriai nagykövete volt, a háború alatt pedig Törökországban tevékenykedett mint az elnök balkáni ügyekben illetékes különleges titkos futára.

Itt nem térünk ki Sikorski tábornok rejtélyes halálára. Ez hosszabb kommentárt igényelne. Pontosan 1943-ban történt a haláleset, amikor nem volt hajlandó enyhíteni az álláspontján ebben az ügyben...

Amikor 1944 májusában Earle miniszter jelentkezett Rooseveltnél, és személyesen adta át a memorandumát, melyben megdönthetetlen bizonyítékokat sorakoztatott föl amellett, hogy a szovjetek követték el a bűnt, Roosevelt azt mondta neki: „ez tiszta német propaganda..." De Earle miniszter nem adta fel. Egy évvel később, 1945 márciusában, a korábbi információkat sok új anyaggal kiegészítve személyesen írt Rooseveltnek, értesítette arról, hogy publikálni akarja mindazt, ami a tudomására jutott. 1945. március 24-én keltezett válaszlevelet kapott a Fehér Házból, melyben Roosevelt a leghatározottabban megtiltotta az anyag közreadását. Nem sokkal ezután Earle-t „szolgálatilag" a csendes-óceáni Szamoa-szigetekre küldték.

Amikor az amerikai kongresszus kilenc lengyel származású tagja azzal a követeléssel állt elő, hogy hozzák nyilvánosságra az igazságot Katyńról, azt a választ kapták, hogy ezek „top secret" jelentések...

Csak az én könyvem hozott komoly áttörést, ez hatott a közvéleményre. A továbbiakban már nem lehetett teljesen elhallgatni az ügyet. Már csak azért sem, mert újabb publikációk jelentek meg a témában, adódtak bizonyos politikai komplikációk, melyek hatására változott a közhangulat, de erre itt nem térünk ki.

* * *

1951. szeptember 18-án különleges bizottság alakul az amerikai kongresszusban a katyńi gyilkosság kivizsgálására. Ez a bizottság hatalmas munkát végzett. Megkezdte a kihallgatásokat, amelyek Washingtonban, Chicagóban, Londonban, Frankfurtban, Berlinben és Nápolyban folytak, majd Washingtonban fejeződtek be, miután a bizottság visszatért Európából. A kongresszus tagja, Ray J. Madden vezetése alatt a bizottság 1951. október 11. és 1952. november 14. között összesen százhárom tanút hallgatott meg, kétszázhúsz dokumentumot és tárgyi bizonyítékot vizsgált meg, több mint száz írásos vallomást vett figyelembe. Ezeket olyan személyektől gyűjtötte be, akik nem tudtak személyesen megjelenni a bizottság előtt.

Kétféle minőségben jelentem meg e bizottság előtt: 1) mint tanú, 2) mint a hivatalos szovjet közleményt értékelő szakértő. A szovjet fél ebben a németekre hárítja a felelősséget.

Az amerikai katonai hírszerzés főnökének helyettese, Bissell tábornok is szerepelt a tanúk között. Amikor megkérdezték, miért titkosította Van Vliet alezredes jelentését, őszinte választ adott: „Azért kapta a »top secret« minősítést, mert Roosevelt elnök akkoriban szovjet segítséggel akarta folytatni Japán ellen a háborút. Az ő parancsára kellett kerülni mindent, ami megzavarhatta a szovjet-amerikai kapcsolatokat... Lengyelország nem tudott segíteni Amerikának a Japán elleni háborúban. A Szovjetunió igen. Így néznek ki a puszta tények..." Arra a kérdésre, hogy mégis miképpen fordulhat elő olyan eset, hogy eltűnik egy ilyen jelentés a hadügyminisztérium irattárából, Bissell tábornok nem tudott válaszolni.

A kongresszusi bizottság gondosan feltárta a katyńi gyilkosság ügyét, és megállapította, ki a bűnös. Nem csak azt igazolta teljes egészében, ami a könyveimben megjelent, hanem ezenfelül még sok más részletre, körülményre is fényt derített, új dokumentumokhoz jutott hozzá. Lépésről lépésre tárt fel mindent. Nincs már több titok. A kongresszusi bizottság több kötetet nyomtatott ki az ügyről kézirat gyanánt, melyek tartalmazzák a vallomásokat, a tárgyi bizonyítékokról készült rajzokat, a dokumentumokat és a vesztőhelyet ábrázoló fényképeket, a grafikonokat és a számadatokat, minden eltűnt személy, valamint a Katyńban meggyilkolt, majd exhumált foglyok pontos névjegyzékét.

Ma már elmondhatjuk, hogy a katyńi gyilkosság ügyét maradéktalanul feltárták. A legcsekélyebb kétség sem férhet már ahhoz, hogy a szovjetek követték el a gyilkosságot. 1952-ben a Katyńi Gyilkosságot Kivizsgáló Kongresszusi Bizottság egyhangúlag hozta meg azt a határozatát, hogy az Egyesült Nemzetek fóruma elé terjeszti a vizsgálati eredményeket azzal a céllal, hogy nemzetközi bíróságot hozzanak létre, amely a bűnösök megbüntetését követeli. Abban az esetben pedig, ha az Egyesült Nemzetek plenáris ülésén úgy döntenének, hogy a szervezet nem illetékes, nem hozhat létre ilyen nemzetközi bizottságot, a kongresszus vizsgálóbizottsága az Egyesült Államok elnökéhez fordul, hogy ő kezdeményezze nemzetközi bíróság életre hívását, amelyben a világ minden nemzete képviselteti magát, beleértve az érdekelt feleket, azaz a németeket és a szovjeteket is.

Ez történt a több mint négyezer lengyel tiszt meggyilkolásának ügyében, akiknek holttestét megtalálták Katyńban. Tehát még hátravan a nyomozás, melynek során ki kell derülnie, hol és milyen körülmények között gyilkoltak meg a Szovjetunió területén mintegy tízezer lengyel tisztet, akit nem találtak meg Katyńban. Vagyis mindazokat, akiket a szovjet kormány a sztarobelszki és az osztaskovi lágerekbe internált. Őket is ugyanolyan körülmények között vitték el a ma még ismeretlen vesztőhelyre, amikor a Kozelszkben raboskodó tiszteket Katyńba szállították, és ők is örökre eltűntek a föld színéről. Ez nem lenne nagyon nehéz feladat, mert időközben sok információ gyűlt össze, egyértelmű,

közvetlen utalások vannak arra, hogy az Osztaskovban fogva tartott több mint hatezer tisztet a Leningrád–Moszkva vasútvonalon található Bologoje állomásra vitték, aztán nyomuk veszett az északkeleten lévő hatalmas erdőségekben; a Sztarobelszben internált tiszteket pedig Harkiv felé, Dergacsiba szállították.

* * *

Semmi sem valósult meg a kongresszusi vizsgálóbizottság határozatából, mert a koreai háború után újabb változás történt az Egyesült Államok politikájában, az ország már nem törekedett arra, hogy „felszabadítsa a kommunizmus rabigájában szenvedő nemzeteket", megint átállt a Szovjetunióval való együttműködésre és az ENYHÜLÉSRE, a lehető legjobb kapcsolatokat próbálja kialakítani a „békés egymás mellett élés" keretei között. Megkezdődött a kommunista blokknak tett engedmények politikája, amely Kennedy és Nixon elnöksége idején érte el a tetőpontját. Nem érdekelhette hát a Fehér Házat a háború alatt és a háború után elkövetett szovjet bűnök ügye. A katyńi bűntényt föltáró kongresszusi bizottság határozatait a nem aktuális iratok közt archiválták. Most már szó sem lehetett arról, hogy nyomozást indítanak a fennmaradó tízezer meggyilkolt lengyel tiszt ügyében, akiket a sztarobelszki és az osztaskovi lágerből vittek a vesztőhelyre a szovjetek. Sem akkor, sem ma...

Így jutottunk el a mai paradox helyzethez.

* * *

Nem vagyok jogi végzettségű, jurátus ember. Nem tudom, tekinthetjük-e bűnrészességnek azt, ha nem egyes emberek, hanem állami szervek, nagyhatalmak rejtegetnek, tussolnak el nyilvánvaló bűntényt. Ha ezt teszik a világ legfőbb tekintélyei, akkor annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy ők maguk aligha érzik így. Természettudományos végzettséget szereztem, a zoológiaprofesszorom mindig erre tanított: ne felejtse el, hogy bármilyen tényállás, igazság csak összehasonlítás útján állapítható meg.

Csak az összehasonlító tudományok tekinthetők egzakt tudománynak. A többi csak spekuláció. Ehhez tartom magam.

És ezért tűnik úgy, hogy a leleplezett katyńi bűntény, amelyről, egyszerűen fogalmazva, „az egész világ tud...", valamiféle kulcs lehet a mai korhoz, amelyet paradoxnak neveztem. Mert vegyük figyelembe, hogy eltussolják a bűntényt, szemet hunynak fölötte. Nem szabad beszélni arról, sőt még említeni sem szabad azt, hogy a tettesek felkutathatók, megkereshető az általuk meggyilkolt és eltemetett további tízezer áldozat, de ezt a nagyhatalmak legerősebb apparátusai tiltják. Mindez pedig azzal a ténnyel kerül szomszédságba, hogy a nagyhatalmak ugyanezen állami apparátusai már hosszú évek óta börtönben őriznek egy nyolcvannyolc esztendős aggastyánt, aki nem ölt meg senkit, nem gyilkolt. Szinte már az is bűnténynek számít, ha valaki szólni mer, hogy engedjék szabadon. Ő Rudolf Hess, a hitlerista, aki 1941-ben lelépett Angliába, hogy rábeszélje az angolokat a békekötésre... A béke pedig manapság a legszentebb kánonba tartozik. Igaz, a nézetei az én szememben ellenségesek voltak – nem tudom, ma milyenek –, mint minden szocialista totalitarizmus. Ugyanakkor az egész világ kommunistái szabadon sétafikálhatnak. Pedig Hess nem ölt meg senkit! Hogyan hozható össze ez a két eset? Úgy kapcsolható össze, mondják, hogy állítólag át akarta csábítani Nagy-Britanniát Hitler szovjetellenes oldalára... Aha, az már más! Na jó, de nem ölt meg senkit! Léteznek hát nagyobb bűnök – a bűnnél...?

Legyünk őszinték. Másokra szeretünk panaszkodni a legjobban. Tyihon moszkvai pátriárka rögtön a bolsevik járvány kitörése után átkot mondott a bolsevikokra. Ez nem maradt sokáig érvényben, nem voltak következményei. De kimondatott az anatéma a pravoszláv pátriárka magas trónjáról. Lengyelországban egyetlen püspök, egyetlen prímás sem tartott ünnepélyes gyászmisét a Katyńban meggyilkoltak lelkéért, sem azokért, akik Osztaskovban vagy Sztarobelszkben raboskodtak...

Amikor új pápát választottak, egy lengyelt, II. János Pált, hatalmas eufória tört ki az egész nemzetben. Élve az alkalommal, javaslatot tettem a párizsi *Kulturá*ban: forduljunk Őszentségé-

hez azzal az alázatos kéréssel, hogy tartson ünnepélyes gyászmisét a lelkükért... A Katyńban és másutt meggyilkoltak lelkéért, azokért a jó lengyelekért, akikről azt írta Czapski gróf abban a szép könyvében, hogy ők voltak „a Nemzet színe-virága". Csatlakozott a kezdeményezésemhez pár ezer Amerikában élő lengyel, alázatos kérésükhöz a gyászmiséért járó formális fizetséget is mellékelték. A lelkükért. Nem kértünk ennél többet.

II. János Pál pápa méltó ürügyet találva, érveit a legnagyobb komolysággal felsorakoztatva utasította vissza azt, hogy ünnepélyes gyászmisét celebráljon a meggyilkoltak lelkéért... Az érvek között nem említette a leglényegesebbet. Mégis köztudottan attól óvakodott, hogy ingerelje, dühítse a kommunistákat. Mert még ha nem is mondja ki, hogy ők követték el a bűntényt, maga az a tény is bősziti őket, hogy elhangzik a „Katyń" helységnév. Katyń említését agressziónak, kommunistaellenes uszításnak tekintik. A pápa pedig, mint minden békeszerető ember, egyetértésre, „enyhülésre" és kölcsönös szeretetre vágyik.

Hess, az más. Nagyhatalmi erőkkel kell őrizni az aggastyánt, amíg csak meg nem hal a börtönben. Ez is „enyhülést" hoz. Hess, aki nem ölt meg senkit.

Hol gyilkolták meg a közös „Katyń" névvel jelölt tízezer embert? Aligha tudjuk meg egyhamar, talán nem is derül ki soha.*

Józef Mackiewicz

* *A katyńi bűntény a dokumentumok fényében* című kötetnek is Mackiewicz a szerzője. A fehér könyvnek szánt művet Londonban adták ki 1948-ban, Anders tábornok előszavával. Az egykor a Piłsudski Intézetben elhelyezett gépiratnak nincs címlapja (talán nem is volt soha). Címet kellett hát adnom a könyvnek. Olyan meghatározást választottam, amelyet Mackiewicz utolsó ismert írásainak egyikében, nevezetesen abban az utószóban találtam, amelyet 1982-ben írt e könyv német fordításának újabb kiadásához, a szöveg első mondata pedig e könyv alcíme lett. Előszóként helyeztem el az utószót, ugyanezen a címen (Nina Karsov).

I. rész

A POLITIKAI ÖSSZEESKÜVÉSTŐL A BÜNTETLENÜL MARADT BŰNTÉNYIG

I. fejezet

A VILÁGBÉKÉT FENYEGETŐ LEGNAGYOBB ÖSSZEESKÜVÉS

1939-ben, nyár végén és ősszel különösen meleg, tiszta idő volt a földgolyó e részén, ahol kitört a második világháború. Lengyelországban ilyenkor minden tárgynak, még a sík vidék távoli horizontjának is világosan kirajzolódnak a kontúrjai. Gyönyörűen látszik az égből minden; a pilóta a lehető legpontosabb térképet látja odalent, a mélyben, ahol csak nehezen rejthetők el a katonai objektumok. Aki tehát háborút akar, nem is álmodhat ennél jobb körülményekről.

Adolf Hitler, ehhez ma már nem férhet semmi kétség, háborút akart, és minden körülmény kedvezőnek tűnt, az időjárást is beleértve, ez pedig csak még inkább megerősítette a szándékában. Csak egy tényezőt kellett mérlegelnie, nevezetesen azt, hogy bár Lengyelország lerohanását a legapróbb részletekbe menően kidolgozta a német vezérkar, a határán túl ott van a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége. Igaz, e birodalom harci erejét nem becsülték valami sokra, a nagysága, totalitárius rendszere, természeti kincsei és végtelen térségei miatt mégiscsak olyan tényező volt, amely minden haditervben, bármilyen előrelátó is legyen az, nagy ismeretlen maradt. Mivel a Szovjetunió meglehetősen ellenségesen tekintett Németországra (különösen akkor, amikor megszállta Csehszlovákiát), akárcsak Németország a Szovjetunióra, a konfliktus kitörése olyan alternatíva elé állította Hitlert, amely ellentétben állt a villámháború (Blitzkrieg) alapkoncepciójával. Kétfrontos harc (Zweifrontenkrieg) fenyegette, ezt pedig mindenáron el akarta kerülni. Azt kell feltételeznünk, akár azon az áron is, hogy feladja további háborús birodalmi céljait.

Bár Európa a legnagyobb háborús fenyegetésben élt, így olyan politikai rendszer alakult ki, amelyben a háború vagy béke kérdése nemcsak a német diktátor, Hitler rossz vagy jó akaratától, hanem a szovjet diktátor, Sztálin rossz vagy jó akaratától is függött. Végeredményben azon múlt, ő hogyan dönt, az egyik vagy a másik oldal mellett kötelezi el magát.

A nyugati nagyhatalmak is hasonlóan értékelték a helyzetet. Nagy-Britannia és Franciaország is küldöttséget menesztett Moszkvába, azzal a szándékkal, hogy a maga oldalára állítsa a Szovjetuniót. Mivel Moszkva állandóan ellenségeskedett Berlinnel, úgy tűnt, ezeknek a küldöttségeknek nem kell komolyabb nehézségekkel számolniuk, egyesek szerint ez a kérdés már előre el volt döntve. De az oroszok túl nagy árat követeltek. Elhúzódott az alkudozás. Aztán egyszer csak...

Nyikolaj Ivanovics Kugyinov, a Vörös Hadsereg őrnagya, aki 1942-ben német fogságba esett, a háború után pedig megírta az emlékiratait *Miért nem akarok visszatérni a Szovjetunióba?* címmel, a következőképpen idézi fel 1939. augusztus 24-ét:

Kalinyinban, a városi laktanyában állomásoztam az ezredemmel, amikor augusztus 24-én megjelent egy hír az újságban arról, hogy megszakadtak a szövetségesek misszióival folytatott tárgyalások, és Moszkvába érkezett von Ribbentrop úr. Ez a hír egészen fantasztikusnak tűnt volna, ha nem az *Izvesztyija* első oldalán közlik, hisz már évek óta csak a legrosszabbakat olvastuk a hitleri Németországról. Ezért néhány tiszt még azt is megengedte magának, hogy felhúzza a szemöldökét abban a pillanatban, amikor kezébe vette az újságot, de nem emlékszem arra, hogy egy szót is szólt volna bármelyikük. A szovjet állampolgároknak ugyanis nem szokásuk magánbeszélgetésekben kommentálni a kormány húzásait. A politikai eseményekhez fűzött kommentárokat ugyanabban a lapban olvashatja az ember, rendszerint már másnap, ott majd mindenre világos magyarázatot kap. – Állt a víz az árkokban, tükröződött benne az ég tiszta kékje. A téren, az egyik régi templom előtt, amelyet átalakítottak mozivá, azt mondta a barátom a második zászlóaljból, a telenyomtatott papírt megpaskolva: „Hát ez érdekes."

Huszonöt évre szóló barátsági és megnemtámadási egyezményt írtak alá a dolgozó tömegek hazája, a Szovjetunió és Hitler nemzeti szocialista állama között. Ugyanakkor azt is megtudtuk a kommentárból, hogy „Anglia és Franciaország plutokratái" a béke és a társadalmi rend ellenségei a külvilágban.

De nemcsak a lelki terrorral dresszírozott szovjet állampolgárok dermedtek kővé a döbbenettől, hanem mintha az egész szabad Európával is ez történt volna az első pillanatban, amikor megkapta a hírt, hogy 1939. augusztus 23-án aláírták a Szovjetunió és Hitler közti egyezményt. Olyan váratlanul történt, annyira titkolták az előkészületeket, hogy nem számíthattak erre a nyugati nagyhatalmak Moszkvában időző küldöttségei, mint ahogy Őfelsége nagykövete, Sir William Seeds sem. Másnap angol szokás szerint flegma poénnal próbálta menteni a helyzetet:

– Uraim, nincs miért aggódnunk. Meg vagyok győződve arról, hogy Molotov úr egyszerűen csak szórakozott volt, nem a megfelelő dossziét kereste elő a minisztérium irattárából.

De ez végzetes tévedés volt. Bármilyen nagy hatással is legyen a történelmi események alakulására a híres angol humorérzék, ezúttal nem sikerült fordulatot előidézni és megelőzni a szörnyű katasztrófát.

Hamarosan kiderült, hogy Nagy-Britannia nagykövete már három hete hasztalan próbálta elérni, hogy fogadja Molotov úr, aki nem tudott időt szakítani rá, mert pont akkor folytatott szigorúan bizalmas és baráti beszélgetéseket Ribbentrop miniszterrel, aki titokban érkezett, éjszaka repült át a gépe Litvánia és Lettország fölött.

Talán hosszúnak tűnik az út az 1890-es évtől, amikor egy Mihail Szkrjabin nevű rőfössegédnek Vjacseszlav nevű fia született Oroszországban, a lengyel tisztek gyalázatos meggyilkolásáig,

akiknek Katyńban találták meg a holttestét, de az élet arra tanít minket, hogy sosem szakad meg az oksági kapcsolatok láncolata.

Vjacseszlav Mihajlovics Szkrjabin, aki 1914-ben vette fel a Molotov álnevet, gyerekkora óta kitűnt pedáns természetével és módszerességével. Mindig tudta előre, mit akar elérni, és később sem tartozott az olyan emberek közé, akik tévedésből nem a megfelelő dossziét veszik elő. Mégis volt egy eset az életében, melynek következményei egyesek szerint idővel közvetlenebb hatással voltak a dolgok alakulására. A forradalmár Molotov megismer ugyanis Odesszában egy elegáns és igen vagyonos zsidó nőt, Paulina Karpot. Ez a nő mindenkit elbűvölt minden társaságban, a gazdag rokonok találkozóin és a forradalmárok titkos összejövetelein is brillírozott. Ezeken Molotov is részt vett. Összeházasodtak. Paulina asszony nemcsak támasza és társa volt a férjének a cárizmus alatt amúgy könnyű és egyáltalán nem kockázatos forradalmi karrierjében, hanem ihletet is adott neki. Amikor Oroszország átalakult a proletárdiktatúra államává, ez a mindig sikkes nő bekerült a moszkvai párthierarchia legfelsőbb körébe. Ő került a Szépségipari Tröszt élére, mert ez felelt meg a legjobban esztétikai hajlamainak.

Amikor három hónappal a világháború kitörése előtt leváltják külügyi népbiztosi tisztségéből a joviális Litvinovot, aki kissé elnőiesedett az amerikai liberalizmus hatására, és a konok Vjacseszlav Mihajlovicsot nevezik ki a helyére, Molotov asszony már nem kozmetikai, hanem diplomáciai szalont nyit Moszkvában. Azzal tűnik ki ebben a szalonban, hogy a leghatározottabban lép fel „a rothadó nyugati plutokrácia" ellen, ugyanakkor rajong az erős kéz politikájáért és a célhoz vezető kíméletlen eszközökért. Tényleg ilyennek kell lennie egy hithű kommunista nőnek.

A későbbiekben bonyodalmas, előre nem látható sorsfordulók után pontosan a zsidó Paulina Karp-Molotov szalonjában barátkozik össze, majd köt szerződést és kezd együttműködést a hitleri Németország a Szovjetunióval, ott folyik történelmünk legnagyobb politikai összeesküvése, amely sok millió zsidó életébe kerül, ez vezet közvetlenül a legszörnyűbb bűntényhez, amit csak

ismer a hadtörténet, melynek rejtélyére ebben a könyvben keresek megoldást.

Moszkvában nagy pompával fogadják a III. Birodalom külügyminiszterét, von Ribbentrop urat. Lelkes cikkek jelennek meg a lapokban, számos fénykép kíséretében, amelyeken szívélyesen kezet szorít Sztálinnal, Molotovval és a Szovjetunió más vezetőivel.

De miféle valós kölcsönös előnyökön alapult ez a barátság, amelyre feltétlen szüksége volt Hitlernek agresszív tervei megvalósításához? Mit ajánlott, mivel vásárolta meg Adolf Hitler a Szovjetunió jóindulatú semlegességét, amely lehetővé tette Lengyelország lerohanását, és olyan hatalmas gazdasági, politikai és katonai előnyökhöz juttatta, amelyek később megkönnyítették neki azt, hogy háborúzzon Angliával és Franciaországgal? – Az 1939. augusztus 23-án aláírt megnemtámadási szerződést az ilyen politikai egyezményeknél megszokott formában fogalmazták meg, ez a dokumentum nem mond erről semmit. De nem kellett sokáig várni a válaszra. Kiderült, hogy a Lengyelországot lerohanni készülő Hitler nem vásárolt meg semmiféle semlegességet, egyszerűen társult a Szovjetunióval, azzal a céllal, hogy együtt támadjanak a kelet-európai országokra a Jeges-tengertől a Fekete-tengerig húzódó térségben, és az előre elkészített terv szerint osztozzanak a zsákmányon.

A hivatalos egyezménnyel egyidejűleg a következő dokumentumot is aláírják:

A NÉMET BIRODALOM ÉS A SZOVJETUNIÓ KÖZTI, 1939. AUGUSZTUS 23-ÁN ALÁÍRT MEGNEMTÁMADÁSI SZERZŐDÉS TITKOS KIEGÉSZÍTŐ JEGYZŐKÖNYVE

A Német Birodalom és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége közti megnemtámadási szerződés aláírása alkalmából a két fél alulírott teljhatalmú megbízottjai szigorúan bizalmas megbeszélést folytattak kelet-európai érdekszféráik határának

kérdéséről. Ezek a megbeszélések a következő eredményre vezettek:

1. Abban az esetben, ha a balti államokhoz (Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia) tartozó térségekben területi és politikai átrendeződés megy végbe, Litvánia északi határa képezi Németország és az SZSZKSZ érdekszféráinak határát. Ebben az összefüggésben mindkét fél elismeri, hogy Litvánia joggal tart igényt Vilnára és környékére.

2. Abban az esetben, ha a lengyel államhoz tartozó térségben területi és politikai átrendeződés megy végbe, Németország és az SZSZKSZ érdekszféráinak határa nagyjából a Narva, a Visztula és a San folyók vonalát követi.

Azt a kérdést, hogy a két fél érdekei megkívánják-e egy független lengyel állam fennmaradását, és hogy melyek legyenek egy ilyen állam határai, a további politikai fejlemények alakulásától függően kell végérvényesen eldönteni. Ezt a kérdést a két kormány mindenképpen békés egyezményben rendezi.

3. Délkelet-Európa tekintetében a szovjet fél felhívta a figyelmet Besszarábiával kapcsolatos érdekére. A német fél teljes politikai érdektelenségét nyilvánította ebben a kérdésben.

4. Ezt a jegyzőkönyvet mindkét fél szigorúan titkosként kezeli.

Aláírták:

a Német Birodalom kormánya részéről J. J. v. Ribbentrop

az SZSZKSZ kormányának teljhatalmú megbízottjaként V. Molotov

Moszkva, 1939. augusztus 23.

(A titkos jegyzőkönyvhöz mellékeltek tizenegynéhány térképet Lengyelországról és a balti államokról, ezeken pontosan kijelölték a szerződő felek által meghatározott érdekszférákat.)

Csak ez a lakonikus, akkor még mindenki előtt ismeretlen titkos dokumentum teremtette meg azt a katonai támaszpontot, ahonnan támadást indíthatott a két diktátor. Ezzel kezdődött a második világháború.

Ekkor még az égvilágon senkit sem érdekelt az a kis fenyveserdő a Kecskehegynek nevezett dombon, a Dnyeper magas partján, amely része volt a Szmolenszk közelében lévő Katyń nagyobb erdőkomplexumának. – Milyen jelentéktelen volt ehhez képest az az esemény, amely egy Novije Batyoki faluból való lánnyal, Marfával történt. Fölemelte a Kecskehegy körül kihúzott szögesdrótot, ment gombát szedni, és rárontott egy őr, aztán meg odarohant egy nagy kutya. – Pedig neki is tudnia kellett azt, amit mindenki tudott a környéken: az NKVD megtiltotta, hogy belépjenek erre a területre, mert ez volt a vesztőhely, itt végezték ki azokat az embereket, akik gyaníthatóan nem lelkesedtek a bolsevik rezsimért.

II. fejezet

A SZOVJETUNIÓ ORVTÁMADÁSA

A CAFATOKRA TÉPETT EGYEZMÉNYEKTŐL A FEGYVERTELEN FOGLYOK BECSAPÁSÁIG

Már több mint két hete tartott a háború, amely 1939. szeptember 1-jén tört ki, amikor Hitler megtámadta Lengyelországot. Ebben az időszakban egyedül Lengyelország állt ellen Németország egész hadigépezetének, amelyről senki sem feltételezte korábban, hogy ilyen hatalmas. A nyugati szövetségesek a Maginot-vonal mögött rejtőztek, nem mozdultak, hogy megvédjék a szövetségesüket, egyelőre beérték a tisztán formális hadüzenettel. Számukra abban merült ki a hadviselés, hogy röpcédulákat szórtak Németországban. A későbbi tapasztalatok megmutatták, hogy Lengyelország egyedül természetesen képtelen lett volna visszaverni a rátámadó német hadseregeket. De még mindig tartotta magát, igaz, már csak a megmaradt erőivel.

Szeptember 16-ról 17-re virradó éjszaka volt. Bár Moszkva az egyik legnagyobb főváros, nem ismeri a nyugati államokra jellemző éjszakai életet. Moszkva aludt. Ahogy tudott, ahogy tanították a bolsevikok, vagyis kényelmetlenül, szűkös helyen, fél fülével a párnán, a másikat meg a lépcsőházból hallatszó legkisebb neszre is hegyezte, mert bármelyik pillanatban ügynökök lépteire riadhatott. Az NKVD irodáiban és a számos börtönben szokás szerint most is égtek a csupasz villanykörték. Mint rendesen, minden más intézményben sötét volt. És csak az NKID (Narodnij Komisszariat Inosztrannih Gyel – Külügyi Népbiztosság) dolgozószobáiban és irodáiban volt szokatlan mozgás. Erről semmit sem tudott Grzybowski úr, a lengyel nagykövet. A rádió fölé hajolt, a harctérről érkező legújabb híreket próbálta elcsípni. Ebben a pillanatban hangosan csörrent a telefon.

– Halló.

– Arra kéri a miniszter urat a Külügyi Népbiztosság, hogy azonnal jelenjen meg.

A lengyel nagykövet az órájára pillantott. Éjjel egy óra volt. Szó nélkül letette a telefont.

Amikor megjelent a Népbiztosság székházában, Molotov állva olvasta föl a jegyzéket, és őt sem kínálta hellyel. Már az első szavak is villámcsapásként érték. Egy pillanatra megpördült a lengyel nagykövet szemében a dolgozószoba, örvénylettek a lámpák világos foltjai. Egyik kezével a fotel karfájára támaszkodott, a másikkal eltakarta a szemét. Később azt mondták, sírva fakadt. Ez nem igaz. Csak a villanykörték fénye szúrta a szemét elviselhetetlenül néhány pillanatig. Ez csak múló gyengeség volt. Grzybowski úr sápadtan, egyenes derékkal várt, amíg eljutottak a felolvasott szöveg végéig; nem hallotta, mégis nagyon jól értette. A hazája pusztulásáról volt szó... Tíz-tizenöt perccel ezután a moszkvai rádió már az egész világ tudomására hozta a megmásíthatatlan tényt: a Szovjetunió úgy döntött, felosztja Hitlerrel Lengyelországot, felszámolja a függetlenségét. A jegyzékében és a későbbi beszédében Molotov kijelentette, hogy

> a lengyel államot fölszámolják. A Vörös Hadsereg parancsot kapott arra, hogy átlépje a lengyel határt, testvéri kezet nyújtson Nyugat-Fehéroroszország és Nyugat-Ukrajna népeinek –

> vagyis elfoglalja a Lengyelország szerves részét képező keleti területeket.

Valóban testvérként nyújtott kezet, csak éppen Hitlernek. Már augusztusban lejátszották az egészet a Karp családból való Paulina Molotov asszony említett szalonjában von Ribbentrop úrral. Ezért került bele a történelembe „Ribbentrop–Molotov" vonal

néven a későbbi határ, amely elválasztotta a Lengyelország felosztása után Németországnak juttatott területeket a szovjetekétől.

De akkor még, amikor fél hármat mutatott az óra szeptember 17-én éjszaka, ezek a részletek is ismeretlenek voltak a világ előtt, így Grzybowski nagykövet sem tudhatott róluk, amikor pillanatnyi csend támadt a Külügyi Népbiztosság dolgozószobájában, amelyet csak a két izgatott ember visszafojtott lélegzete szakított meg, Grzybowski nagykövet úgy érezte, elszorult a torka, kiszáradt a szája, és csak egy dolgot tudott, azt, hogy a Szovjetunió úgy döntött, hátba támadja a Hitler ellen harcoló Lengyelországot. Minden akaraterejét összeszedve csak annyit közölt:

– Tiltakozom, és nem vagyok hajlandó tudomásul venni a jegyzékben foglaltakat!

Amikor hazaért és magához tért a lesújtó hír után, túltette magát az első benyomásokon, már föl tudta fogni teljes mélységében az árulást. Megszegték a Szovjetuniót Lengyelországhoz fűző összes egyezmény legfőbb cikkelyeit. Rögtön neki is ült, hogy előírásszerűen megfogalmazza a tiltakozó jegyzéket.

De mielőtt a virradat elérte volna a Kreml tornyainak csúcsát, hajnali 4.20-kor, vagyis abban a percben, amikor tizenhét nappal korábban Hitler csapatai átlépték a lengyel határt nyugat felől, a Vörös Hadsereg is átlépte – kelet felől. Több harckocsidandár hernyótalpai, a lovasság patkói és a gépesített hadtestek, melyek mögött több tucat gyalogsági hadosztály masírozott, tiporták és szaggatták cafatokra a következő egyezményeket, melyekben megfogalmazták a szovjetek Lengyelország iránti kötelezettségeit:

1. A Rigában, 1921. március 18-án aláírt békeszerződést, amelyben pontosan kijelölték Lengyelország határait (1923. március 15-én a szövetséges államok is elismerték a nagykövetek konferenciájának határozatával, végrehajtásáról a versailles-i egyezmény 87. cikkelye intézkedik, az Egyesült Államok 1923. április 5-én ismerte el).

2. Az 1929. február 9-i egyezményt, amely Lengyelország, a Szovjetunió, a balti államok és Románia között köttetett.

3. A Lengyelország és a Szovjetunió közti megnemtámadási szerződést, amelyet 1932. július 25-én írtak alá.

4. Az 1934. május 5-i jegyzőkönyvet, amelyben 1945. december 31-ig meghosszabbították a megnemtámadási szerződést.

5. Az 1933. július 3-án aláírt londoni egyezményt, amelyben pontosan definiálták az agresszort.

6. A számos nemzetközi egyezményből és szerződésből adódó minden kötelezettséget.

Lengyelország párizsi, washingtoni és londoni nagykövetei ugyanazon a drámai napon hirdették ki közleményeiket. A londoni lengyel nagykövet, Edward Raczyński közleményének utolsó szakasza így szól:

A ma reggeli, közvetlenül ellenünk indított támadásával a szovjet kormány nyilvánvalóan megsértette a... (itt következik az egyezmények felsorolása)... A Londonban, 1933. július 3-án kötött egyezmény értelmében a Szovjetunió és Lengyelország egyetértésre jutott az agresszió meghatározásában. Egyértelműen támadásnak tekintik azt, ha az egyik fél területére benyomulnak a másik fél fegyveres csapatai. Abban is egyetértésre jutottak, hogy semmiféle politikai, katonai, gazdasági vagy más szempontok sem szolgálhatnak semmilyen esetben az agresszió ürügyeként vagy igazolásaként.

Tehát a szovjet kormány a mai agresszív lépésével önmagát bélyegezte meg, hiszen lábbal tiporta nemzetközi kötelezettségeit, megszegett minden erkölcsi alapelvet, amelyre a szovjet politika támaszkodni akart attól a pillanattól fogva, hogy az országot fölvették a Népszövetségbe.

Lesújtotta Európát az újabb támadás híre, amellyel annyi egyezményt és kötelezettséget tett semmissé a Szovjetunió, de a felháborodás hulláma hamarosan elsöpörte a levertséget. Az egyik kelet-európai államban akkreditált brit nagykövetnél azzal a kéréssel jelentkezett egy újságíró, hogy határozza meg pontosan, milyen álláspontra helyezkedik Anglia a nyíltan a hitleri Német-

ország mellé álló Szovjetuniót illetőleg. Az újságíró nem tudott angolul, az angol nagykövet viszont ismerte a forradalom előtti és a bolsevik Oroszországot is, emellett kitűnően tudott oroszul, ezt a nyelvet pedig az újságíró is értette. Mivel a nagykövet lobbanékony természetű volt, az újságíró kérdésére ezt kiáltotta oroszul:

– Tolko pokoncsim sz odnyim, primjomszja za druguju szvolocs! (Mihelyt végeztünk az egyikkel, nekiesünk a másik baromnak!)

Ez a felkiáltás ékesszóló példa a korabeli felháborodott reakciókra, de, mint később kiderült, azt is bizonyítja, hogy a brit nagykövet nem volt kellőképpen tájékozott a saját kormányának szándékait és álláspontját illetőleg...

Mindenütt valamiféle határozott fellépést vártak Nagy-Britannia részéről, hisz most kötött kölcsönös segítségnyújtási egyezményt Lengyelországgal arra az esetre, ha egy harmadik állam megsértené a két állam egyikének a szuverenitását. Németországgal szemben is kiállt Lengyelország mellett. Miért nem teljesíti hát továbbra sem a kötelességeit, miért nem védi Lengyelországot a szovjet támadás ellen? Miért nem ad ki legalább egy ünnepélyes nyilatkozatot, miért nem lép fel, legalább diplomáciai úton? – Hasonló kérdéseket tett fel magának Európában az utca embere, melyekre a válasz:

Néma csend.

Csak bizonyos idő elteltével derült ki, hogy Anglia sosem adta fel a reményt, bízott abban, hogy a maga oldalára állíthatja a Szovjetuniót, erőfeszítéseinek tehát az volt a célja, hogy kiszakítsa a Németországgal kötött szövetségből, nem pedig az, hogy megvédje Lengyelországot a bolsevik inváziótól. Később kiderült, hogy már az 1939-ben kötött angol-lengyel kölcsönös segítségnyújtási egyezményhez mellékeltek egy akkor még titkos jegyzőkönyvet, melyben az angol fél kizárta azt, hogy a német támadáson kívül másfajta agresszió ellen is védelmet nyújt, vagyis nem vállalt olyan kötelezettséget, hogy a Szovjetunió ellenében is kiáll Lengyelország mellett. Ezért nem tett semmilyen gesztust Anglia (lásd az 1. mellékletet), később még az is kiderül, mennyire megnehezíti ez az álláspont azt, hogy megoldást találjunk a lengyel foglyok eltűnésének rejtélyére, és teljes mértékben feltárjuk a katyńi bűntényt...

Ekkor már kialakulóban vannak az első konkrét feltételek, szűkül a kör, sűrűsödnek az ok-okozati kapcsolatok, és csak fél év választ el minket attól a pillanattól, amikor elvesznek a nyomok, és nem hallunk többet a Vörös Hadsereg fogságába esett tizenötezer lengyelről.

Berlin és Moszkva képviselői újból ellátogatnak egymáshoz, majd viszonozzák ezeket, nem maradnak el a szívélyes kézszorítások és a táviratban küldött üdvözletek.[1] – Szeptember 22-én írták alá a szovjet-német határegyezményt, melyben leszögezik, hogy a Visztula középső folyásánál osztják ketté Lengyelországot. De ez csak ideiglenes választóvonal volt. egy héttel később kerül sor a történelmi „Ribbentrop–Molotov" vonal végleges kijelölésére. Az 1939. szeptember 28-i egyezményben található, amely egyébként nemcsak Lengyelországot érintette, és a hivatalos szöveg mellett a következőket tartalmazta:

1939. SZEPTEMBER 28-I TITKOS KIEGÉSZÍTŐ JEGYZŐKÖNYV A NÉMET BIRODALOM ÉS A SZOVJETUNIÓ KÖZÖTT, UGYANEZEN A NAPON KÖTÖTT HATÁRMEGÁLLAPODÁSI ÉS BARÁTSÁGI SZERZŐDÉSHEZ

Az alulírott teljhatalmú megbízottak kinyilvánítják a Német Birodalom és a Szovjetunió kormányának egyetértését a következőkre nézve:

Az 1939. augusztus 23-án aláírt titkos kiegészítő jegyzőkönyv első pontja módosul olyan értelemben, hogy a litván állam területe a Szovjetunió érdekszférájába, a Lublini vajdaság és a Varsói vajdaság egy része viszont a Német Birodalom érdekszférájába kerül (lásd a mai napon aláírt határmegállapodási és barátsági szerződéshez csatolt térképet).

Mihelyt a szovjet kormány megteszi a különleges intézkedéseket érdekeinek védelmében litván területen, módosítani kell a

jelenlegi német-litván határt, mert a mellékelt térképen feltüntetett vonaltól délre és délnyugatra elhelyezkedő litván területek Németországot illetik.

Továbbá megállapodnak abban, hogy a Németország és Litvánia között jelenleg érvényben lévő gazdasági egyezményeket a Szovjetunió fent említett intézkedései nem érintik.

A Birodalom kormánya részéről: J. J. Ribbentrop

A Szovjetunió kormányának teljhatalmú megbízottja: V. Molotov

Így nemcsak Lengyelországot, hanem Litvániát is felosztották, ez pedig már kísértetiesen hasonlít a XVIII. század végén történt, mindkét országot érintő felosztásra.

De térjünk vissza azokhoz az eseményekhez, amelyek 1939. szeptember 17-én kezdődtek. A szovjet csapatok bevonultak Lengyelország területére, kezdetben azt a hírt terjesztve a lakosság körében, hogy úgymond Lengyelországot segítik a németek ellen vívott háborúban. Számos helységben, ahol megszakadt az összeköttetés az állam központjaival, sikerült megtéveszteniük a katonai egységeket, sokan hagyták félrevezetni magukat, elhitték a szovjetek ígéreteit. De a lengyel egységek többsége dühödt, bár kétségbeesett ellenállást tanúsított az elsöprő szovjet túlerővel szemben. De függetlenül a katonák viselkedésétől és a lengyel egységek álláspontjától, ugyanaz a sors várt minden életben maradt tisztre és katonára: *fogság.*

Ebben az időszakban a Vörös Hadsereg számos erőszakos cselekedetet, gyilkosságot, rablást és más jogtalanságot követett el mind a foglyul ejtett lengyel egységek, mind a polgári lakosság sérelmére.

Természetesen a Lengyel Határőr Hadtest lett a szovjet támadás első áldozata. A katonákat és a tiszteket helyben meggyilkolták vagy foglyul ejtették, és Oroszország belterületére deportálták. Sokan készítettek terjedelmes beszámolót azok közül, akik mindezt átélték, majd sikerült megszökniük, megmenekültek a fogságból, vagy másképp jutottak ki emigrációba, a nyugaton alakuló lengyel egységekhez. Ezeket egybegyűjtötték, megszámozták, katalogizálták. Ma már ez hatalmas archív anyag, gondosan őrzik a mai Lengyelország határain kívül, amelyet teljes egészében bekebelezett a Szovjetunió. Ebből az anyagból emelek ki néhány részletet.

A Határőr Hadtest egyik katonája (a kartoték száma 5573) a következőkről tájékoztat:

Miután foglyul ejtettek, ránk parancsoltak, hogy emeljük föl a kezünket, aztán futottunk két kilométert. Motozásnál meztelenre vetkőztettek, akinél volt valami értékes holmi, azt kirabolták. Motozás után négyes oszlopba állítottak minket, kihallgattak, fölírták a személyi adatainkat, persze nem úsztuk meg szitkok nélkül, aztán elhajtottak harminc kilométerre, pihenés és víz nélkül. Aki gyengébb volt, és nem tudott lépést tartani a többiekkel, azt bottal ütötték, ha a földre esett, és nem tudott fölkelni, beledöfték a szuronyt. Négy ilyen esetet láttam. Pontosan emlékszem arra, hogy a varsói Krzemiński századosba többször is belevágták a szuronyt, aztán amikor a földön feküdt, egy másik ruszki katona kétszer fejbe lőtte.

Mindenütt, ahol a hadsereg vagy a polgári lakosság ellenállásába ütközött a szovjet hadsereg, következett a leszámolás, nemegyszer bestiális módon. Grodnóban halomra gyilkoltak százharminc védekező kadétiskolást és hadapródot. Az egyik iskolást a tankhoz kötötték, a kövezeten kopogott a feje, amikor vonszolták. Grodnótól nem messze, egy kisváros, Sopockinie mellett meggyilkolták a III. Hadtest körzetparancsnokát, Wilczyński tábornokot és a társaságában lévő tiszteket.

Augustów közelében meggyilkoltak húsz csendőrt.

Különösen sok terrorcselekményt és gyilkosságot hajtottak végre Wołkowysk, Świsłocz, Oszmiana és Mołodeczno közelében. Íme egy részlet, szó szerint átvéve a jegyzőkönyvből:

J... L... (itt következnek a személyi adatai) vallomásai, följegyezték 1943. április 24-én a 2. sz. civil tábor tájékoztató tisztjé-

nek irodájában. Miután tájékoztatták arról, hogy a hamis vallomás büntetőjogi felelősségrevonással jár, a következőkről számolt be:

1939. szeptember végén a lengyel hadsereg egysége Vilna környékén harcba szállt egy szovjet katonai egységgel. A bolsevikok parlamentereket küldtek az alakulathoz, azzal az ajánlattal, hogy ha leteszik a fegyvert, cserébe garantálják a szabadságukat, és hazatérhetnek. A lengyel egység parancsnoka elhitte az ígéretet, és parancsot adott a fegyverletételre. Ekkor azonban bekerítették az egész egységet, és megkezdődött a tisztek kivégzése. J. E. zászlós kihasználta a zűrzavart, sikerült megszöknie. Ismerem személyesen, ő az én szemtanúm.

Orany környékén véres összetűzésekre került sor. A poléziai körzetben összesen százötven tiszt esett el harcban, százhúszat pedig foglyul ejtettek, helyben főbe lőttek vagy elvittek, noha előtte szabadságot ígértek nekik.

Kowel alatt komolyabb összecsapásokra is sor került. A németek uralma alá került breszti erődrendszerben még tartotta magát az egyik erőd, ezt mind a német, mind a szovjet tüzérség lőtte.

A lengyel tisztek lefegyverzésének és bántalmazásának megrázó jelenetei zajlottak Chodorówban, Nowogródekben, Sarnyban, Kosów Poleskiben, Złoczówban, Rohatynban és Tarnopolban. Azt írja az egyik megfigyelő:

Magam is tanúja voltam Tarnopol elfoglalásának. Láttam, hogy a szovjet katonák tisztekre vadásztak. Többek között a mellettem elhaladó két katona egyike, aki magára hagyta a társát, és az ellenkező irányba kezdett rohanni. Amikor megkérdezte, hová siet, azt felelte: „Mindjárt jövök vissza, csak megölök egy burzsujt" – felelte, és rámutatott egy emberre, akin tiszti kabát volt, rangjelzések nélkül.

Rohatynból (Stanisławówi vajdaság) érkezett a következő beszámoló:

A szovjet csapatok tizenhat óra körül vonultak be, rögtön kegyetlenül mészárolni és bestiálisan kínozni kezdték a tiszteket. Nemcsak a csendőröket és a katonákat, hanem a „burzsoáziát" is gyilkolták, a nőket és a gyerekeket is beleértve. Azok a katonák, akik szerencsésen megmenekültek a haláltól, és egyszerűen csak lefegyverezték őket, parancsot kaptak arra, hogy a városon kívül feküdjenek le a vizenyős rétre. Mintegy nyolcszáz személy feküdt ott. Úgy állították be a géppuskákat, hogy alacsonyan, nem sokkal a föld fölött is tudjanak lőni. Aki fölemelte a fejét, azzal végeztek. Egész éjszaka ott tartották őket. Másnap mindenkit elhajtottak Stanisławówba, onnan meg Oroszország belterületére vitték őket.

A lengyelországi hadműveleteket végző szovjet hadsereg, az úgynevezett „ukrán front" parancsnoka Timosenko marsall volt. A német-szovjet háború első felében tele voltak a nevével az újságok, aztán eltűnt a hasábokról. Miután átlépték a lengyel határt, 1939-ben ő adta ki a katonákhoz intézett lengyel nyelvű felhívást, melynek szövege így hangzik:

KATONÁK! Az elmúlt napokban végleg szétverték a lengyel hadsereget. Tarnopol, Halics, Równe és Dubno városának katonái, több mint hatezren önként átálltak a mi oldalunkra. Katonák, mi maradt nektek? Miért harcoltok? Miért teszitek kockára az életeteket? Kilátástalan az ellenállás. A tisztjeitek könyörtelenül hajtanak benneteket a vágóhídra. Gyűlölnek benneteket és a családotokat. Ők lőtték le a küldötteiteket, akiket elindítottatok hozzánk a megadás ajánlatával. Ne higgyetek a tisztjeiteknek! A tisztek és a tábornokok ellenségeitek, a halálotokat akarják!

Katonák – üssétek a tiszteket és a tábornokokat! Ne teljesítsétek a tisztjeitek parancsát! Űzzétek el őket a földetekről! Gyertek bátran hozzánk, a testvéreitekhez, a Vörös Hadsereghez! Itt megbecsülést és gondoskodást kaptok.

Ne feledjétek, hogy csak a Vörös Hadsereg szabadíthatja meg a lengyel nemzetet a háború gyötrelmeitől, csak neki köszönhetően kezdhettek új életet.

Higgyetek nekünk, a Szovjetunió Vörös Hadserege az egyetlen barátotok.

/ – / Aláírta Sz. Timosenko, az ukrán front parancsnoka

Ez a felhívás, azonkívül, hogy tudatos hamisítást tartalmazott a katonák állítólagos küldöttségéről, amelyet aztán állítólag lelőttek a tisztek, nem volt különösebb hatással a lengyel katonákra, akik mindvégig jóindulattal viseltettek a tisztjeik iránt. De végeredményben szétverték a két tűz közé, a szovjetek és a németek közé szorított lengyel hadsereget.

Hányan kerültek így fogságba a katonák és a tisztek közül?

Mielőtt választ kapunk erre, az ügy szempontjából döntő fontosságú kérdésre, át kell lépnünk egy másik területre, amelynek látszólag semmi köze a hadi cselekményekhez. Nevezetesen a mentalitás és a bolsevik módszerek területére, amelyek annyira különböznek azoktól, amelyeket a világ más nemzetei alkalmaznak mindenütt. – A bolsevizmusnak saját morálja és igazságérzete van, amely a más szellemi komplexumon alapuló más világnézetből következik. A morál igazát nem a mindenki által elismert alapelvek támasztják alá, a szovjet igazságszolgáltatás alapja nem a bűntett objektív értékelése, hanem csak és kizárólag az a szubjektív haszon, amely a párt céljait, államát, a Szovjetuniót és az ebből adódó konzekvenciákat szolgálja. Ezért a kijelölt célhoz szükséges eszközök kiválasztása ideális esetben csak a hatékonyságuktól függ. Ezért a bolsevizmus által minden tevékenységben alkalmazott módszerek az abszolút kíméletlen módszerek közé tartoznak, a kíméletlenség itt szó szerint értendő. Ez az okfejtés elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük és valamiképpen igazoljuk a több szinten folytatott szovjet akciót, melynek során az erőszak mellett a háború e vészterhes hónapjában az elképesztő, látszólag indokolatlan átveréstől sem riadtak vissza.

Mert párhuzamosan azzal a kezdetben terjesztett változattal, hogy a Vörös Hadsereg a legyelek segítségére siet a németekkel folytatott harcukban, valamint az ezzel egyidejűleg alkalmazott terrorral és a lengyelek helyi tűzfészkekre korlátozódó utolsó kétségbeesett ellenállásának megtörésével, még egy harmadik akció is folyt: hamis ígéreteket tettek, sőt garantálták mind a tiszteknek, mind a katonáknak, hogy miután letették a fegyvert és lojálisan bejegyeztették magukat a szovjet hadsereg irodáiban, szabadon választhatnak: nyugodtan hazatérnek, vagy átlépik a román vagy a magyar határt, hogy csatlakozhassanak az emigrációban alakuló lengyel hadsereghez, amely majd tovább harcol a németek ellen.

Ezzel a megtévesztő akcióval az volt a céljuk, hogy az az elem, amelyet a bolsevik doktrína osztályellenségnek tart, amely morálisan a legkomolyabb ellenállást tudja kifejteni, szembeszállva a támadóval, ne szóródjon szét spontán folyamat eredményeképpen az egész országban, ne bujkáljon, ne legyen a jövőben a földalatti ellenállás aranyfedezete. Másként fogalmazva, ezt az elemet, az osztályellenséget a felszínen kell tartani, össze kell gyűjteni, mint a habot, majd a bolsevik elvek és módszerek szellemében meg kell semmisíteni.

Ezt az akciót különböző, de az esetek többségében jó hatékonysággal kezdték egyszerre a megszállt ország sok helyén. De igazán nagyban csak a lwówi affērban alkalmazták ezt a fogást.

Mintha maga a természet is összevonta volna a szemöldökét, látván, hogy ennyi igazságtalanság és csapás ér egyetlen országot, és szinte a keleti szovjet támadással egy időben beborult az ég, a szél pedig egyre gyorsabban kezdte letépni a leveleket a fákról, az eső meg ugyanúgy verte a győzteseket és a legyőzötteket is. Szeptember 12-én a németek Lwów alá értek, zárt gyűrűbe fogták, de a város nem adta meg magát. Akkor sem, amikor megérkezett a lesújtó hír a hitszegő szovjet támadásról, amikor sárban kezdtek toporogni a katonák, a haza védelmében elesettek vérét pedig felhígította a tócsákban összegyűlt esővíz.

Lwów védelmének parancsnoka Langner tábornok volt.

III. fejezet

HOGYAN CSAPTA BE LANGNER TÁBORNOKOT TIMOSENKO ÉS SAPOSNYIKOV MARSALL?

Langner tábornok nem adta a németek kezére Lwówot. De mikor a másik oldalról, keletről a német hadsereg segítségére sietett a szovjet hadsereg, nyilvánvalóan teljesen reménytelen helyzetbe került. A bolsevikok megérkezése után a németek azonnal visszavonták a keleti ostromgyűrűt, aztán teljesen átengedték a kezdeményezést a Vörös Hadseregnek.

1939. szeptember 21. volt az ostrom tizedik napja, a védőknek nem volt semmiféle kilátásuk a sikerre, s mivel az egész ország összeomlott, a további harcnak stratégiai jelentősége sem volt. Megszokásból védekeztek, a katonabecsület követelt tőlük helytállást. – Pont aznap délben tűnt fel a lengyel vonalak előtt a szovjet parlamenterek fehér zászlója. Jóságosan mosolyogtak a bolsevik tisztek, értésükre adva, hogy talán csak tragikus félreértés ez az egész harc a vörös és a lengyel hadsereg között.

A szovjet delegáció élén megérkezett Timosenko marsall személyes képviselője, Ivanov tábornok, néhány magas rangú tiszt kíséretében, és azt követelte, hogy közvetlenül tárgyalhasson a védelmet irányító parancsnokkal. Langner tábornok Rakowski tábornok, Jawicz őrnagy és Czychiryn százados társaságában kezdett tárgyalni, jelezve, hogy céltalannak látja a további vérontást, kész kapitulálni, de...

– Ez csak természetes! – kapott a szón Ivanov tábornok. – Tudom előre, mit akar mondani. Timosenko tábornok felhatalmazott arra – mondta könnyedén fejet hajtva –, hogy közöljem az urakkal: a kapituláció feltételei a lehető legkedvezőbbek és a legtisztességesebbek lesznek.

– Mit nevez tisztességesnek?

– Én? Hm... milyen feltételekhez ragaszkodnak?

– Ha pontokba szedett végleges választ akar, azt előbb meg kell tárgyalnunk.

– Nem szükséges. Timosenko tábornok nevében a következőket javaslom az uraknak: a fegyverletétel után minden katona és tiszt szabad lesz, hazatérhet, vagy ha úgy akarja, átkelhet a román vagy a magyar határon, aztán már rajta múlik, kijut-e Franciaországba az újjászerveződő lengyel hadseregbe. S mi több, akik haza akarnak térni, minden segítséget megkapnak a szovjet hatóságoktól, a közlekedési eszközöket is beleértve, még élelmiszert is vételezhetnek az útra.

Ennél jobb feltételekről persze álmodni sem lehetett. Aláírták az egyezményt. Másnapra, szeptember 22-re, délután háromra tűzték ki a kapituláció időpontját.

Amikor Langner tábornok a lwówi hadtest körzetparancsnokságán tartózkodott, a székház sötét folyosóján megszólalt egy fojtott hang:

– Tábornok úr! Ezek sosem tartják be a feltételeket. Mindannyiunkat lelőnek, mint a kutyákat...

A tábornok nem felelt semmit. Talán nem is hallotta. A sötét folyosón elhalkult a léptek zaja, már nem csörrent a sarkantyú a csizmáján.

Naivitás, hiszékenység? Nem ismerte volna a tábornok a lengyel katonákhoz intézett felhívás szövegét, amelyet ugyanaz a Timosenko adott közre, akinek a nevében Ivanov tábornok beszélt? Az ostromlott Lwówban nem tudtak erről a felhívásról. Ki volt számolva az idő. Nem maradt sok. – Másnap pedig már késő lett volna.

Amikor a parancsnak megfelelően minden lengyel tiszt letette a fegyvert a körzetparancsnokság székházában, és zárt alakzatban akartak kivonulni a városból a Łyczakowska utcán Winniki felé, ahonnan a román határ felé indultak volna, hirtelen kordont vontak köréjük a szovjet csapatok. Föltűzött szuronnyal, készen arra, hogy tüzet nyissanak.

– Lépés indulj! – harsant a vezényszó, és kiterelték mindenkit a város szélén lévő egykori vámház felé.

– Mit jelentsen ez? – tiltakozott Langner tábornok Ivanov tábornoknál. – Hogyan teljesítik a feltételeket?!

– Ugyan már, nincs ok az aggodalomra. A feltételek minden betűjét teljesítjük. Ezt a tisztek érdekében tesszük. Hogy biztonságban legyenek. Nehogy valami félreértés történjen, ha útközben beleütköznek az egységeinkbe vagy különféle fegyveres bandákba; háborús időket élünk... értjük egymást? Uraim, először Tarnopolba mennek, onnan pedig a megállapodás szerint: ki haza, ki a határra.

Tarnopol.

Kisváros Lengyelország délkeleti részén. Szögesdrót. Őrség. Minden tisztet fogolyként kezelnek. A szívük mélyén már rossz előérzetek gyötrik őket, de ezt még önmagának sem vallaná be senki, a társak előtt meg végképp nem beszélne róla, nem akar kétségeket, defetista hangulatot kelteni. Lehetséges lenne ilyen förtelmes árulás? – És az emberek elfelejtik a tapasztalataikat, a tényeket, a sokkal komolyabb tartalmú egyezményeket, amelyeket lábbal tiportak, darabokra szaggattak, amelyek feledésbe merültek, ahogy eltűnnek a lehulló falevelek, ma még a lábunk alatt zörögnek, télen elrothadnak, tavaszra pedig már nem marad belőlük semmi. Az emberek rendszerint azt hiszik el, amit el akarnak hinni.

Szeptember 24-én és 25-én Langner tábornok követeli, hogy adjanak magyarázatot, engedjenek szabadon mindenkit, magával Timosenkóval akar beszélni. Timosenko pedig tényleg jelentkezik telefonon:

– Igen, mindenről tudok. Be fogjuk tartani a megállapodást... De vannak bizonyos körülmények... Én is Moszkvától függök... Megpróbálom a tábornok urat személyesen, egyedül Moszkvába juttatni, rendben?

– Ha lenne szíves.

– Remek.

Eltelik még egy nap, aztán a következő is. A harmadik alig vonszolja magát, mint a poloska a börtönbarakk nedves falán. És valóban: szeptember 28-án Langner tábornok Rakowski tábornok és Jawicz őrnagy társaságában repülőre száll. Beindították a légcsavarokat. Földre lapítja a füvet a légörvény, fodrozódik az esővíz a pocsolyákban.

Már a levegőben vannak. Sokáig tartott az utazás, és fárasztó volt. Dobált a gép, felhős volt az ég, alig lehetett látni valamit. Végre megérkeztek Moszkvába. Ugyanaz a Moszkva, amely... eh, jobb nem is gondolni erre. De nem Moszkvába vezet a lengyel tisztek útja. A repülőtérről Kuncevóba viszik őket, ez a helység egy óra alatt érhető el a fővárosból. Masszív kerítéssel körülvett félreeső ház várja őket. Orosz stílusú „dácsára" emlékeztet, NKVD-egyenruhás őrség, pisztolytáskával a derékszíjon. Megint lassan vánszorognak a napok. Megint őszi eső kopog az ablakon, pedig még csak most kezdődik az ősz. – Közben odaát, az országban foglyok ezrei várnak arra, hogy jobbra forduljon a sorsuk. De várnak-e még? Tulajdonképpen mi történik velük? De ezek a tárgyalások mintha bohóckodásnak tűnnének, hisz mire jó ez a halogatás? – Hiábavaló várakozással telik az első, a második, a harmadik nap. Végül a negyedik napon begördül egy elegáns limuzin.

– Hová kell mennünk?

– Saposnyikov tábornok kéreti az urakat.

Saposnyikov tábornok, az a híres szovjet tábornok, aki az első finnországi hadjárat idején lett közismert, a későbbi vezérkari főnök, az íróasztal mögül mosolyog rájuk, fölál, megkerüli és szívélyesen üdvözli őket, rögtön meg is kérdezi:

– Dohányoznak az urak? Tessék parancsolni. – A legjobb cigarettával kínálja őket, amilyenhez csak a szovjet állampolgárok egy százaléka juthat hozzá. – Most hallottam – mondja keze fejével borotvált arcát simogatva –, hogy megérkeztek. Miben lehetek szolgálatukra? – És előrehajol a kényelmes fotelban, kifújja a füstöt, a karfára támaszkodik. Igen, csak úgy, mint rendesen, szépen derűsen. Az idő is jó, az ablakon át beragyog a nap. Ma nem esik. Kis fehér felhők úsznak a kék égen.

A lengyel tisztek fáradtak és levertek. Az egyenruhájuk gyűrött. A hazájukat eltiporták... Ő meg „hallotta"...

– Szerettem volna emlékeztetni a tábornok urat a kapituláció feltételeire – mondja Langner tábornok –, az egyezményt aláírtuk Timosenko tábornok képviselőjével. Követeljük a teljesítését.

Saposnyikov ekkor kicsit előrehajol, és tisztán érthetően, ünnepélyes hangon válaszol, sőt, fölveszi a ceruzát az asztalról, és minden szót kiemel azzal, hogy nagyot koppant a tompa végével az asztalra:

– Minden feltételt teljesítünk. Uraim, az egész világ tud arról, hogy senki sem tudta úgy betartani az érvényes szerződéseket, mint a Szovjetunió.

Gúnyolódik? Nem, egyenesen a szemébe néz az embernek, olyan tekintettel, amelyben fáradtság bujkál, de nyomát sem látni iróniának.

Csend támadt. Az ilyen csendről szokták azt mondani, hogy csöng tőle az ember füle. A jelenlévők is hirtelen összerezzentek, amikor nyílt a dolgozószoba ajtaja, bár az is nagyon halk volt. Egyenruhás ember állt a küszöbön, kérdőn nézett Saposnyikov tábornokra.

– Uraim, parancsolnak teát? – kérdezte a tábornok.

– Köszönjük, nem.

Saposnyikov azzal a kezével intett, amelyikben a ceruzát szorongatta, az alak eltűnt, csukódott az ajtó.

– Hát igen, akkor hát... – kezdett bele felsóhajtva. – Az ügy el van intézve. De nekem van... vagyis alkalomadtán meg akartam kérdezni... – mondta, és itt Langnerre pillantott. – A tábornok úr jól ismeri az egykori határ mellett lévő lengyel erődítményeket, igaz? Mondja meg, kérem... – kezdett bele, és kihúzott egy térképet az asztalon heverő iratok alól.

– Mi olyat tudhatok ma már, amit nem tudnak maguktól is? – kérdez vissza Langner. – Hisz minden erőd az önök kezében van. Nyilván nem ismerhetem olyan jól ezeket, mint önök.

– Hm, ez igaz. – Saposnyikov unottan dobja félre a térképet, ettől hirtelen olyan érzésük támad a jelenlévőknek, hogy a szóba hozott tárgy csak egy másik beszélgetés kezdete lehetett volna.

Milyen beszélgetésé? Arra nem kerül sor. Azt viszont megkérdezi: – Uraim, vannak más elintézni való ügyeik, követeléseik?

– Ez minden. Csak azért akartunk intervenìálni, hogy minél előbb teljesítse a feltételeket, amelyekben megállapodtunk, engedjenek szabadon minden tisztet és katonát, ahogy megegyeztünk.

– Én sem mondhatok többet annál, amit elmondtam – feleli a karját széttárva Saposnyikov. – A magam részéről szavamat adom, hogy minden a legnagyobb rendben lesz. Miután visszatértek, a saját szemükkel győződhetnek meg erről. Lehet, hogy az embereik ebben a pillanatban már szabadok is.

Közben a lengyel tisztek visszautaztatása megint elhúzódik néhány nappal. A szovjet hatóságok nem találják olyan sürgősnek az ügyet, mint Langner tábornok. – Jobb az idő, amikor Lwówba repülnek, de az utasok feszültek idegileg, szem elől tévesztenek néhány látnivalót, például azt a vasútvonalat, amely a régi lengyel határállomástól, Zdołbunów-Szepietówkától indul, fölülről pedig csak vékony fonálnak látszik. Kár. Ha jobban odafigyelnének, kétségkívül megpillantanák a Berdyczów és Kijev felé tartó, hernyóként kúszó tehervagonok hosszú sorát, mögöttük pedig a gőzmozdonyok füstoszlopát, amelyek erőlködve húzzák a szerelvényeket. Mi lehet ezekben a vagonokban? Lengyelországból elszállított áruk, gépek? Igaz, nem lehet látni ilyen magasból, nem hatol át a tekintet a tetőn, de sejteni azért lehetett, vagy nem?... Nem! Bár a lengyel tisztek fáradtak és idegesek voltak, valójában nem gondoltak semmi rosszat. Hisz Saposnyikov tábornok ünnepélyes adott szavával indították útnak őket.

Képzelhetjük hát, hogy megdöbbentek, amikor Lwówban hírét vették annak, hogy a lefegyverzett lengyel tisztek és katonák jelentős részét suttyomban már továbbküldték, állítólag Oroszország belterületére! Langner tábornok nem ad hitelt ennek a híresztelésnek:

– Ez csak szóbeszéd – mondja –, nem lehet igaz. Hisz írásos egyezményünk van. Hisz Timosenko tábornok garantálta, Saposnyikov tábornok pedig a szavát adta!

– Ellenőrizze, tábornok úr! – feleli az informátor.

Ellenőrizni pedig könnyű, mert ekkor pontosan Lwówban szállásolta el magát Timosenko stábja. Langner tábornok, aki még él azzal a jogával, hogy szabadon mozoghat a városban, rögtön elindul oda. Timosenko nem tagadja meg az audienciát, de udvariasan elmagyarázza:

– Ami az egyezményben meghatározott feltételeket illeti, még nem kaptam instrukciókat Moszkvából.

Másnap:

– Nem tudták kapcsolni Moszkvát.

A harmadik napon:

– Várjon még, kérem, néhány napig!

Néhány nap után:

...Langner tábornokot letartóztatják a lakásában, NKVD-őrséget állítanak az ajtó elé.

Az aláírt egyezmény egyik feltételét sem tartja be a szovjet fél. A lefegyverzett katonák többségét, minden tisztjét, a rendőrség minden funkcionáriusát és az egész katonai csendőrséget, valamint a Határőr Hadtest embereit mind marhavagonokba zsuppolták és Oroszország belterületére deportálták. Szóval nem ilyen feltételeket határoztak meg az egyezményben, másutt a legelvetemültebb bűnözőkkel bánnak így: bottal és szuronnyal ösztökélték őket, zsúfoltságban, mocsokban, éhségtől és rettenetes szomjúságtól gyötörve utaztak keletre ismeretlen céljuk felé. Csak néhány embernek sikerült megszökni. Köztük magának Langner tábornoknak, aki aztán kijutott Romániába.

Így fejeződött be a dráma első felvonása.

Joggal merülhet fel a kérdés: miért fektettek ennyi munkát és vesződséget a szovjet hatóságok a megtévesztés és a hazugság játszmájába? Miért kellett nekik ez az egész halogató játék? Mi volt a céljuk vele? Hisz megtehették volna, hogy nem írnak alá semmiféle egyezményt, és nem szegik meg a szavukat a tábornokaik és a marsalljaik, hanem mindenkit bekerítenek hatalmas fegyveres erővel, és rögtön el is viszik a foglyokat! De pontosan a halogatásra ment ki a játék. Az volt a cél, hogy ne riasszanak el senkit, ne nehezítsék meg maguknak azt az akciót, melynek során a lehető legtöbb tisztet kellett elkapniuk. Hisz nem volt még mindenki szögesdrót mögött. Sokan rejtőzködtek civil ruhában. Ha túl hamar híre megy az országban annak, hogy tömegesen deportálják a foglyokat Oroszország belterületére, nagy tömeg próbál menekülni és biztonságosabb rejtekhelyet keresni, köztük olyan emberek, akiket mindenképpen el akartak pusztítani a bolsevikok. Senki sem jelentkezett volna önként, hogy bejegyeztesse magát. Közben a városban még mindig ki voltak függesztve a hirdetések, melyekben azt ígérték a lengyel hadsereg tisztjeinek, a tartalékosoknak és az aktívaknak is, hogy ha bejegyeztetik magukat, ugyanúgy kezelik őket, mint a Vörös Hadsereg tisztjeit, és teljes szabadságot kapnak. Sok naiv ember volt. Még december 9-én és 10-én is mintegy kétezer lengyel tiszt volt a Brygidki néven ismert lwówi börtönben. Akkor zárták be őket, amikor önként jelentkeztek, hogy bejegyeztessék magukat. Aztán már nem kellett maszkot viselni. Nem csináltak titkot abból, hogy deportálják őket.

A katyńi bűntényben, a lengyel foglyok eltűnésének ügyében, amely a háborús évek alatt egyre rejtélyesebb lett, csak egyetlen elem vitathatatlan, nevezetesen az, hogy az eltűnésük előtt mindannyian fogságban voltak szovjet területen.

Az előző fejezetben feltettük azt a kérdést, hogy hány lengyel foglyot deportáltak Oroszországba. Sosem tudjuk meg a pontos számot. Az egy évvel Lengyelország lerohanása után, az évfordulóra közreadott szovjet források szerint (lásd a 2. mellékletet) 1939 szeptemberében foglyul ejtettek:

Tíz tábornokot, ötvenkét ezredest, hetvenkét alezredest, ötezer-egyszázharmincegy alacsonyabb rangú tisztet, negyvenezer-kilencszázhatvanhat altisztet és száznyolcvanegyezer-kétszázhuszonhárom közkatonát. De ezek a számok mintha nem terjednének ki a rendőrségre, a katonai csendőrségre és a határőrségre. Azokról sem tesznek említést a szovjet források, akiket ké-

sőbb deportáltak, miután „bejegyeztették” magukat, vagy egyénileg tartóztatták le őket 1939–40-ben, a téli hónapokban. Valójában tehát az összlétszámnak meg kellett haladnia az invázió évfordulóján közreadott szovjet forrásokban szereplő adatokat.

Mi történt ezekkel az emberekkel?

IV. fejezet

NYOMTALANUL ELTŰNIK TIZENÖTEZER FOGOLY

HÁROM TÁBOR ÉS A KIÜRÍTÉSÜK TITKA. – A LEVELEZÉS ÉS AZ ÚJSÁGOK. – AKIK MEGMENEKÜLTEK SZMOLENSZK KÖRNYÉKÉN. – A „KÜLÖNLEGES” CSOPORTOK KÉSŐBBI BESZÁMOLÓI.

Mérhetetlennek tűnnek Oroszország térségei, Lengyelország határától a Csendes-óceánig és a Jeges-tengerig, a közép-ázsiai sivatagokig és sztyeppékig terjednek. De csak azok találják mérhetetlennek, akik még sosem mérték meg ezeket, inkább csak az irodalmat ismerik, nem pedig a Szovjetunió valódi életét. Számtalannak vélhetik a Föld e kiterjedt térségében élő népeket a maguk szövevényes sorsával, a sokféleségükkel együtt. – A külső szemlélő vagy akár a kiváltságos turista, akinek véletlenül megadatott, hogy a Szovjetunióba látogasson és beutazza széltében-hosszában, gyakran a saját szemével látott hatalmas térségek keltette érzésekkel távozik, azt hiszi, úgy tűnik el az egyén ezen a vidéken, mint egy csepp víz a tengerben. Ezenkívül azt is hiszi, hogy mi sem könnyebb, mint alámerülni a hatalmas tömegben, abban az óriási térségben, ahol számtalan nyelvet beszélnek, elrejtőzni a világ elől, és felbukkanni, valahol a világ egyhatodának túlsó végén, aztán megint eltűnni a felszín alatt, elvegyülni a tömegben, felismerhetetlenül.

Aligha lehetne ennél hamisabb képet festeni a „mai Oroszországról”, amely már huszonhét éve nem Oroszország, hanem átalakult a mai Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségévé. Nincs annál nehezebb, mint elrejtőzni a hatalom, a bürokrácia, a rendfenntartó erők mindent látó szeme elől, különös tekintettel

a politikai rendőrségre. „Oroszország végtelen térségeit" valójában már négyzetméternyi pontossággal fölmérték. A Szovjetunióban nincs olyan dolog, élettelen tárgy vagy élőlény, amelyet ne vettek volna lajstromba, ne katalogizáltak, ne jegyeztek volna be valahová így vagy úgy. A totalitárius rendőri hatalom itt minden zugba, minden ember lelkébe behatol, nemcsak azt tudja a birkáit legeltető legszegényebb pásztorfiúról, hogy a világon van, ilyen és ilyen terület egyik kolhozában él, ahol szépen keres. Azt is tudja, mit eszik és iszik, mit mond, sőt még azt is, hogy mit gondol! A Szovjetunióban nemcsak árnyéka van minden embernek, amely a nyomában jár nappal, ha süt a nap, hanem saját kartotékja is. Ez pedig nemcsak derűs napokon tart vele, hanem borús és esős időben, hóförgetegben is, éjszaka sem hagyja el, amikor nyugtalanul lélegezve alszik, mindvégig pórázon tartja, ezt pedig nem lehet elszakítani.

A Szovjetunióban nem történik semmi a hatóságok akarata és parancsa nélkül. Pontosan az adja a hatalmukat, hogy mindenütt jelen vannak. Azért tarthatja kordában ilyen könnyen az állampolgárok millióit, mert tudatlanságot kényszerít rájuk, és röghöz köti őket.

Ma ugyanis nincs szűkösebb ország a világon, mint a Szovjetunió a maga „mérhetetlen térségeivel". Itt engedély nélkül nem hagyhatja el a faluját a paraszt, a munkás a gyárat, a városi ember pedig a várost.[2] Mi történik a látókörén kívül, arról a munkahelyéhez láncolt egyszerű állampolgárnak csak sejtelmei lehetnek, soha nem tudhat semmi biztosat. Pontosan ez a tény teremt olyan helyzetet, amelyben az államhatalom nemcsak mindenhatóként, hanem minden erkölcsi vagy fizikai kontroll nélkül kormányozhat.

A Szovjetunióban így valójában bármelyik pillanatban eltűnhet a föld színéről valamely egyén, vagy akár ezrek is fölszívódhatnak, mint az a bizonyos csepp a tengerben, de csak és kizárólag a hatóságok jóvoltából és tudtával. Az átlagemberek széles köre pedig sosem szerez tudomást erről, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a Szovjetunióban nem létezik „az átlagemberek széles köre" abban az értelemben, ahogy mi elképzeljük.

És ahogy a víz cseppenként, lassan kivájhatja a követ, úgy lehet hosszú évek alatt kideríteni valamilyen igazságot a Szovjetunióról, amelyet a hatalom el akar titkolni. Évek kellenek ahhoz, hogy valamiféle logikus, szintetikus egésszé rakjuk össze azokat a híreket, amelyeket fejtörőkből, az emberek sejtelmeiből, pletykáiból, benyomásaiból, történeteiből és visszaemlékezéseiből gyűjtöttünk össze.

Ahhoz tehát, hogy válaszolni tudjunk arra a kérdésre, hogy mi történt mintegy kétszázezer lengyel fogollyal, akiket 1939/1940 őszén és telén Oroszországba vittek, előre kell mennünk néhány évet, amikor hosszas keresés, több ezer beszámoló, számítás és jelentés nem kis fáradsággal járó begyűjtése után végre sikerült többé-kevésbé konkrét, legalább részben igen pontos képet kialakítanunk minderről.

A közkatonák sorsa különböző volt, de az esetek többségében hazaengedték őket bizonyos idő után. Különböző ideig voltak börtönben, ahol súlyos megpróbáltatásokon estek át.

A tisztek, a rendőrség és a katonai csendőrség embereinek tömegét viszont három nagy fogolytáborban helyezték el:

Sztarobelszkben háromezer-kilencszázhúsz katonát.

Kozelszkben mintegy négyezer-ötszáz, különböző rangfokozatú tisztet,

Osztaskovban hatezer-ötszázhatvanhét foglyot.

Összesen tizennégyezer-kilencszáznyolcvanhét személyt.

Ezt a számot nem tekinthetjük kétségbevonhatatlannak, teljesen pontosnak. Lehetett több száz emberrel több vagy kevesebb.

Ebből az összlétszámból, az egyes táborokból aztán a szovjet hatóságok kiválasztottak bizonyos mennyiségű foglyot, akit átvittek Vologda környékére, a *grjazoveci* lágerbe. Ezek az emberek később kiszabadultak, és pontosan nekik köszönhetjük, hogy beszámoltak arról az időszakról, amikor létezett az említett három láger.

Tőlük tudjuk, hogy Sztarobelszkbe került mintegy nyolc tábornok, száz ezredes és alezredes, háromszáznyolcvan katona-

orvos. Rajtuk kívül nagyrészt alacsonyabb rendfokozatú tiszteket tartottak fogva.

Kozelszkben összesen négyezer-ötszáz tiszt volt, köztük hat tábornok, majdnem négyszáz orvos, huszonkilenc katolikus pap, tábori lelkész, a többiek alacsonyabb rendfokozatú tisztek voltak, és... kezdetben három nő is ott raboskodott. Kettőt közülük már a korábbi időszakban elvittek, egyébként ismeretlen helyre. A harmadik, a lengyel hadsereg hadnagyi rangban szolgáló pilótája mindvégig, vagyis egészen a tábor felszámolásáig ott maradt.

Osztaskovban főként a rendőrség, a katonai csendőrség és a Határőr Hadtest állományát tartották fogva, köztük mintegy négyszáz tisztet. Sok civil fogoly is volt köztük, főként az igazságszolgáltatás emberei, ügyészek, földbirtokosok stb.

Aki személyesen átélte, vagy legalább olvasott történeteket és beszámolókat Szovjet-Oroszország fogolytáborairól, börtöneiről és koncentrációs táborairól – az ilyen információk nagyrészt már eljutottak az olvasókhoz mind Nyugat-Európában, mind a két Amerikában –, azok számára nem lesz különösebben érdekes a három lágerbe zárt foglyok története, mindennapi élete, a táborokban uralkodó rezsim stb. A Szovjetunióban ma tizenöt-húszmillió embert tartanak koncentrációs táborban. Ezenkívül rendszerint minden börtön is zsúfolásig tömve van. Emellett kényszermunkatáborok is vannak az ország egész területén szétszórva. A foglyok sorsa nagyjából mindenütt hasonló. Barakkok, a falaikon át fütyül a szél, télen a havat is behordja a vihar a réseken. Vagy régi kolostorok és templomok falai, ahonnan elűzték Istent, és priccseket állítottak be a raboknak. Poloska, tetű, mocsok. Zsúfoltság, vízhiány. Alig elég az élelem az életben maradáshoz. Szögesdrót. Géppuskák az őrtornyokban. Durva bánásmód. Alacsony, felhős ég kora ősztől késő tavaszig. Fagyos tél. Forró nyár. Rettenetes, komor reménytelenség, honvágy és szabadságvágy. – Időnként kötelező előadások, fejtágítók, amelyeken elmondják, milyen vidám, boldog az élet a szovjet hazában, és micsoda nyomor, éhínség, elnyomás és üldöztetés van a „kapitalista államokban".

– Ezenkívül tilosak a vallási szertartások és a közös imádságok. És mindenekelőtt nyomozás, nyomozás, nyomozás a végtelenségig, sorakozó, kérdőívek, létszámellenőrzés és nyomozás megint.

Ezért az általános beszámolók, amelyekben az 1940 tavaszáig tartó időszakot írják le, amikor még léteztek ezek a táborok, nem sokban különböznek egymástól, és szinte semmivel sem járulnak hozzá a rejtély feltárásához; ezekből nem derül ki, miért tűntek el később a foglyok. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy míg a kozelszki, sztarobelszki és osztaskovi lágerbe zárt lengyelek sorsa általában véve hasonló a Szovjetunióban raboskodó milliókéhoz, e három tábor között részletekbe menő, teljes analógia volt mind a belső szigor, mind a bánásmód terén.

De íme, a későbbi beszámolókban egybegyűjtött komor, de az ügy szempontjából kevéssé fontos tények özönében akad egy különleges tanúságtétel Młynarski hadnagynak köszönhetően, aki Sztarobelszkben ült a többiekkel együtt, aztán a grjazoveci lágerbe vitték. Bizonyos okokból érdemes szó szerint idézni az egyik szakaszt:

1939. december közepén engedélyezték nekünk a levelezést. A táborban töltött első napjaink óta harcoltunk ezért az elemi jogunkért. Állandóan ígérgették, hogy rögtön, talán holnap... December közepén végre megkaptuk az engedélyt. A címzett címét az adott ország nyelvén kellett írni, de mellette fonetikus orosz átírásban is föl kellett tüntetni: 1. Szovjetunió. 2. Hadifogolytábor. 3. Sztarobelszk. 4. Pocstovij jascsik nr. 15. (Postafiók 15.) 5. A keresztnév és a vezetéknév lengyel nyelven, rendfokozat nélkül.

Havonta egyszer lehetett írni. Már december végén kezdtek érkezni az első válaszok az országból, sőt külföldről is.

1940 márciusában mindenki küldhetett egy sürgönyt. Azt hiszem, ez volt az utolsó híradás, amely eljutott a családhoz a sztarobelszki lágerből. Az érkező küldemények száma hétről hétre emelkedett. Ezt a postát nem kötötték határidők, a leveleket érkezés szerint osztották ki.

1940. április 10-én szakították meg a feladott küldemények postázását, a beérkezőket még április 26-ig fogadták, aztán leállt a forgalom.

Ezek a Młynarski főhadnagytól idézett részletek nagyon fontosak. Mert az a tény, hogy a foglyoknak engedélyezték a levelezést – ezt a rabok más beszámolóival való egybevetés is megerősítette, mint ahogy több ezer család is igazolta a német és szovjet megszállás alatt álló országban –, a következő hónapokban, sőt években az egyetlen, eleinte még igen vékonyka szál, fonál lesz a vérfagyasztó titok gubancából...

De úgy alakult, hogy ugyanez a Młynarski hadnagy 1941. november 1-jén, a lengyel katonai hatóságoknak tett vallomásában még egy körülményt említett, nem is sejtve, hogy ez majdhogynem döntő fontosságú lesz később az ügy feltárása szempontjából. Amikor a táboron belül folytatott szovjet propagandáról beszélt, szó szerint a következőket közölte:

Az általános állami jellegű propagandát a rádió, a moszkvai napilapok (Pravda, *Izvesztyija),* néhány harkivi újság és a filmek közvetítették. Az említett orosz újságok mellett különösen nagy számban küldték a *Głos Radziecki* című, Harkivban vagy Kijevben szerkesztett, hibás lengyelséggel írt lapot. Az agyunkra ment a sok szennylap, de miután kiolvastuk őket, igen jó hasznát vettük az újságpapírnak.

Igen, igen, mindenki kapott bőségesen a szovjet sajtóból. Mellékesen jegyzem meg, hogy jól emlékezetünkbe kell vésnünk ezt a címet: *GŁOS RADZIECKI.* A lengyel kommunista lap címe: *GŁOS RADZIECKI.* De ez már a jövő zenéje...

1940-ben, a tél közepén járunk. Ez a tél indította el ebben a háborúban a kivételesen fagyos telek sorozatát. Felhőkben csap fel a pára és az áporodott levegő a foglyok tömegével, ártatlan rabokkal, jogtalanul internált emberekkel telezsúfolt fülledt barakokból és kőépületekből. Az ő életük továbbra is az inga lengését követi a kétségbeeséstől a reményig, a reménytől a kétségbeesésig.

A nyugati fronton még mindig csend van, de a Szovjetunió kihasználja a Hitlerrel kötött szövetségét, miután elfoglalta a fél Lengyelországot, telerakta katonai támaszpontokkal a balti államokat, újabb támadást indított Finnország ellen. Van olyan mondás, hogy a fuldokló az utolsó szalmaszálba is megpróbál belekapaszkodni. A Szovjetunióban fuldokló emberek a finn hadjáratból merítettek valamiféle ködös reményeket. De Finnország csak ilyen szalmaszál lehetett számukra, semmi több. Pár hónapig tartó hősies ellenállás után márciusban elveszíti a háborút.

1940-ben, ugyanabban a márciusban a lengyel tisztek első csoportját útnak indították a kozelszki lágerből... Szmolenszkbe.

A dokumentum, amely tartalmazza az ügyről írt beszámolót, a londoni lengyel kormány kezében van, más anyagokhoz hasonlóan ezek is ismertek voltak a brit legfelsőbb vezetés előtt:

1940. március 8-án, estefelé a kozelszki táborőrség katonái tiszteket kezdtek elkísérni egy-egy barakkból. Miután ellenőrizték a listán szereplők személyazonosságát, az NKVD-sek rájuk parancsoltak, hogy azonnal hozzák a holmijaikat, és ordenáré módon hajszolva őket egyenként áthurcoltak mindenkit az adminisztráció épületébe, ahol igen alapos motozást tartottak. Aztán kétháron fős csoportokban, két fegyveres őr felügyelete alatt elhagyták a tábort, és a 8 kilométerre lévő állomásra mentek. Mintegy húszfokos fagyban, sötétben, a holmikkal megrakodva kellett menetelniük a csúszós hóval borított kátyús úton, ez igen megterhelő volt, különösen azért, mert az őrök állandóan hajszolták őket. Amikor az egyik idősebb fogolynak, egy nyugállományú ezredesnek fogytán volt az ereje, az őr brutálisan lökdöste, szidalmazta és gúnyolta.

Három napig utaztak, a vonat tovább vesztegelt az állomásokon, mint amennyi ideig mozgásban volt, a foglyok végül megérkeztek a 200 kilométerre lévő Szmolenszkbe...

Ott kivagonírozták, sorba állították a lengyeleket, majd az egyik kísérő kioktatta őket arról, hogy alakzatban kell menetelniük, nem beszélgethetnek, nem nézelődhetnek, nem maradhatnak le. Az őrség a legkisebb menekülési kísérlet láttán is figyelmeztetés nélkül tüzel, elég fél lépést tenni oldalra. – Miután átmentek a síneken, megállították a foglyokat az utcára vezető oldalsó kijáratnál, és letérdeltették őket a mély hóba. Amikor tíz-tizenöt perccel később megérkezett a feketére mázolt busz, fölállították a térdeplő foglyokat, és fölszállították őket a buszra.

Az autóbuszt átalakították rabszállításra. Középen végig egy keskeny folyosó húzódott, kétoldalt pedig számos alacsony, keskeny kis ajtó. Amikor a fogoly belépett erre a folyosóra, az ott lévő NKVD-s ráparancsolt, hogy gyorsan másszon be háttal a kijelölt cella-kabinba. Ezek a fülkék nem voltak megvilágítva, olyan szűkös rekeszeket alakítottak ki, hogy alig fért el bennük egy ember összegörnyedve. A fogoly ekkor találkozott először a hírhedt szovjet börtönbusszal, az úgynevezett „csornij voron"-nal (fekete hollóval). Némelyik fogoly ideges volt, belefáradt az állandó kínzásba, az út és a hatósági lépések rejtélyességébe, ezért vonakodott behátrálni a fekete nyílásba. A kísérő ekkor durván betaszította, rávágta az ajtót, bezárta, és szólította a következőt.

Meg kell jegyeznem, hogy a kozelszki barakkokból egyesével vitték el, majd kettesével vagy hármasával kísérték az állomásra a foglyokat, ahonnan vonattal szállították őket tovább. A szigorú elkülönítés miatt semmit sem tudtak a velük utazó fogolytársaikról. Csak Szmolenszkben látták egymást mindannyian.

Míg utazás közben hiába próbálták kitalálni a foglyok, hogy miért viszik el őket Kozelszkből, hiába vizsgálták életpályájukat, különös tekintettel a fogság időszakára, a buszban már próbáltak levonni bizonyos következtetéseket a sorsuk alakulására nézve, elemezték a csoportjuk összetételét. De ez a módszer is tévesnek bizonyult. Olyan sokféle emberből állt össze a csoport, hogy nehéz lett volna olyan logikai kritériumot találni, amely összekötötte a tagokat.

Összesen tizennégy tiszt volt a csoportban, köztük Stanisław Libkind-Lubodziecki ezredes, a Legfelsőbb Bíróság ügyésze, Starzeński lovassági ezredes, aki lengyel katonai attasé volt Belgiumban, Radziszewski százados, a Járási Hadkiegészítő Parancsnokság előadója, a haditengerészet főhadnagya, Graniczny, az egykori sziléziai felkelő.

...A foglyok tíz-húsz percet utaztak a busszal, aztán kiszállították őket egy kis udvaron. Csak magas falakat és rácsos ablakokat láttak körös-körül.

...Így osztották szét 1940. március 13-án délután, a szmolenszki börtön udvarán a fogolyszállítmányt, amelyet március 8-án indították el Kozelszkből. A további sorsukról már nem tudunk semmit.

Csak egyetlen fogoly került elő az egész csoportból, amelyet Szmolenszkből Harkivba vittek, ahol nyomozást folytattak az ügyében. Később sikerült kijutnia a Szovjetunióból, ő számolt be mindenről.

Nem egészen három héttel a fentebb leírt szmolenszki esemény után, vagyis 1940. április 3-án kezdődik a kozelszki láger teljes kiürítése. Különböző létszámú, hatvantól négyszáz főig terjedő csoportokban szállítják el a foglyokat. Május 12-ig tart a tábor felszámolása.

Szinte ugyanekkor kezdik hasonló módon elszállítani a foglyokat Sztarobelszkből és Osztaskovból is.

Talán ez a részlet a legismertebb az egész drámából. Azért ismert, mert a már említett foglyok, akik aztán a grjazoveci lágerbe kerültek, onnan pedig 1941 után szabadultak, nemcsak terjedelmes beszámolókat készítettek, hanem egyesek még nyomtatásban is közreadták visszaemlékezéseiket. De amikor kiadták ezeket, nem érhették el a kívánt hatást, mert mindez csak egy kiszakadt szem volt a világot nyomasztó véres tragédia láncolatából.

Így például a Jan Furtek álnéven publikáló lengyel szerzőtől terjedelmes beszámoló jelent meg a *Nowy Świat* című amerikai lapban a kozelszki láger kiürítéséről:

Én is a kozelszki lágerben raboskodó lengyel foglyok közé tartoztam. 1940 áprilisának első napjaiban a szovjet hatóságok megkezdték a láger kiürítését. Akkoriban több mint négyezer tiszt volt a táborban. Úgy hajtották végre a kiürítést, hogy mintegy száz-háromszáz fős csoportokat alakítottak, amelyeket aztán elszállítottak. A csoportokat nem azonos időközönként indították útnak.

Természetesen mindenkinek voltak feltevései arról, hogy mit jelent mindez, és hová viszik őket. A többség minden bizalmatlansága ellenére is úgy gondolta, hogy az elutazó foglyok hazatérnek Lengyelországba. Egyébként is ezt mondták a beszélgetésekben a politrukok és a láger alacsonyabb rangú funkcionáriusai. Nyíltan kimondták, hogy az elszállított foglyokat átadják a németeknek, még Bresztet is említették mint olyan helyszínt, ahol a német hatóságok felügyelete alá kerülünk.

Emlékszem, egy fiatal tüzérszázados, Bychowiec körletparancsnok volt az első, akit szólítottak közülünk. A kezdeti nyugtalanság után a foglyok örültek, hogy elviszik őket. Amikor ugyanazzal a transzporttal távozott Minkiewicz, Smorawiński és Bohatyrewicz tábornok, a lágerparancsnokság búcsúebédet szervezett nekik a „klubban", aztán az egész tábor üdvrivalgással búcsúztatta a távozókat.

Én személy szerint 1940. április 26-án hagytam el a kozelszki lágert. A csoport, amellyel elutaztam, mintegy százhetven fős volt. Indulás előtt mindenkit alapos motozásnak vetettek alá. Miközben a motozásra vártunk, odajött a csoportunkhoz Dimidovics, a tábor komisszárja, és végignézett rajtunk, majd ezt mondta: „Nu, znacsit vi haraso popali" – na, ez azt jelenti, maguk jó helyre kerülnek. Nem értettük, mit jelenthetnek ezek a szavak, ezt most ironikusan vagy őszintén mondta. Ma már látom, hogy ezek tényleg őszinte szavak voltak, és abba a szerencsés csoportba tartoztam, amelynek sikerült elkerülnie a mészárlást...

A tábor kapuján kívül teherautókra szállítottak minket, és kerülő úton, a falutól messze, az erdőn keresztül vittek a kozelszki vasútállomás egyik mellékvágányához. Ott beszállítottak a börtönvagonokba, majd ránk zárták az ajtót. Öt-hat börtönvagonból állt a szerelvény, a csoportunkat két vagonban helyezték el. Mintegy két órát álltunk a mellékvágányon, a vagonok végig zárva voltak.

A nap állásából ítélve délnyugat felé indult a vonatunk Kozelszkből. Pár órával később egy vasúti csomóponthoz, alighanem Suchienniczébe* érkeztünk. A várakozás után irányt változtattunk, északkelet felé folytattuk az utunkat. Utazás közben a felső priccsen feküdtem. A vagon falán egy ceruzával, esetleg gyufával készült feliratot vettem észre, a tartalma a következő volt:

„A Szmolenszk utáni második állomáson kiszállunk, autókba zsuppolnak", és a dátum, melynek második számjegyét nehéz volt kiolvasni. Április 12. vagy 17. lehetett.

De ebből az időszakból nemcsak szubjektív egyéni beszámolók és leírások maradtak. Ami Kozelszket illeti, mindazok, akik onnan Grjazovecbe kerültek, részletes táblázatot készítettek közösen, korábbi jegyzeteik alapján, az útnak indított fogolyszállítmányokról. Megadták az időpontot, a létszámot, név szerint említettek bizonyos személyeket, akik elutaztak az egyes fogolyszállítmányokkal.

Hová vitték a foglyokat áprilisban és májusban Kozelszkből?

Az említett cikkben Jan Furtek beszámol a vagon falán talált feliratról: „a Szmolenszk utáni második állomáson kiszállunk..."

Hasonló feliratot látott egy bizonyos vilnai ügyvéd, R...cz, akit letartóztattak a szovjet hatóságok. 1940. június 27-én utazott Mołodecznóból Minszken át Polackba, börtönvagonban. A fülke középső szintjén kialakított priccsen feküdt, legnagyobb megdöbbenésére egy tintaceruzával készült lengyel nyelvű feliratot olvasott a vagon mennyezetén:

* Helyesen: Szuhinyicsi

„Szmolenszk környékén autókba szállítanak minket."

Ezenkívül szemtanúja is van az esetnek. A Vilnai Egyetem professzora, Stanisław Swianiewicz, akit tartalékos hadnagyként mozgósítottak 1939-ben, a háború alatt. A vereség után másokkal együtt Kozelszkbe kerül. 1940. április 29-én háromszáz tiszttel együtt bevagonírozzák, és eljut egészen a Szmolenszk melletti állomásig. Időközben sürgönyben értesítették a szmolenszki NKVD parancsnokságát arról, hogy félreértés történt, Swianiewicz professzort Moszkvába kell küldeni, mert ott folytatják a nyomozást egy politikai ügyben, amelyben ő is érintett. Ugyanezen a kis állomáson emelik hát ki a foglyok csoportjából a professzor-főhadnagyot, külön helyezik el, de úgy, hogy egy kis ablakon sikerül megfigyelnie, mi történik odakinn. Odatapasztja az arcát, nem tudja levenni a szemét a látványról. Kis állomás. Erdei település. Körös-körül magas fenyők emelkednek az ég felé. Elsötétített ablakú busz érkezik a vagonokhoz, arra szállítják föl a tiszteket. A professzor nem tudja, jól vagy rosszul járt azzal, hogy a vagonban hagyták. Jobb vagy rosszabb sors vár rá? A többieket mindenesetre ismeretlen erdős vidékre viszik...[3]

Ez a Szmolenszktől mintegy 14 kilométerre lévő gnyezdovói állomás volt.

Amikor ez történt Szmolenszk mellett, a sztarobelszki lágert is kiürítették, onnan is elvitték a foglyokat... de hová? Nehéz pontos választ adni erre a kérdésre.

A sztarobelszki emberek, a lágerben ülő foglyok sorsáról és a tábor végnapjairól senki sem írt olyan terjedelmesen és szépen, mint Józef Czapski őrnagy, aki festő, irodalmár és katona volt egy személyben – és maga is ott raboskodott. *Sztarobelszki emlékeim* című rövid kis könyvében így idézi fel a tábor kiürítésének rejtélyes időszakát:

Már 1940 februárjától azt híresztelték, hogy elvisznek minket ebből a táborból. Azt a pletykát terjesztette a táborparancsnokság, hogy a bolsevikok átadnak minket a szövetségeseknek, Franciaországba küldenek, hogy tudjunk harcolni. Még hivatalos szovjet papírt is osztogattak nekünk arról, hogy az útvonalunk Benderit is érinti. Egyszer éjszaka fölébresztettek minket, és megkérdezték, ki tud románul és görögül. Mindez olyan reményteljes hangulatot keltett, hogy amikor áprilisban kisebb, harminc-negyven vagy tizenöt-húsz fős csoportokban kezdtek elszállítani minket, sokan közülünk szentül hitték, hogy szabadon engednek.

Sehogy sem lehetett kideríteni, hogy milyen kritériumok alapján állították össze az útnak indított csoportokat. Keverték életkor, nemzedékek, rendfokozat, foglalkozás, szociális háttér, politikai meggyőződés szerint. Minden újabb elszállított különítmény rácáfolt az ilyen vagy olyan sejtelmeinkre. De egyvalamiben mindannyian egyetértettünk: lázas türelmetlenséggel vártuk az órát, amikor kihirdetik az újabb távozók névsorát.

Az utolsók között hagytam el Sztarobelszket. Már az állomáson kezdődtek a meglepetések: a mi csoportunkat tizenöt-húsz szűkös, szinte ablaktalan, sűrű rácsos ajtajú fülkéből álló börtönvagonokba tuszkolták. A személyzet tényleg nagyon brutális volt. Elvileg naponta kétszer engedtek ki a klozetra. Heringet kaptunk vízzel. Rettenetes hőség volt a vagonokban, az emberek elájultak. A legjellemzőbb a kísérők teljes közönye volt, nyilván erre szoktatták őket. Az én csoportomat a Pavliscsev Bor-i lágerbe vitték. Ott találkoztunk néhány száz Kozelszkből és Osztaskovból érkezett bajtársunkkal. Összesen nagyjából négyszázan lehettünk. Pár hét után mindannyiunkat vittek tovább a Vologda parti Grjazovecbe. Ott voltunk 1941 augusztusáig.

Jogunk volt havonta egyszer levelet írni a családunknak. Jobb körülmények között éltünk, mint Sztarobelszkben, kezdetben meg voltunk győződve arról, hogy ugyanaz a sors vár minden bajtársunkra, őket is az egész Oroszország területén szétszórt hasonló táborokba küldték. Régi kolostori épületekben laktunk, a monostor ősi templomát fölrobbantották dinamittal...

Több nyelvre is lefordították Czapski őrnagy rövid kis könyvét, a maga korában nagy sikert aratott, bár konklúzió helyett csak sejtelmei lehettek.

Ma már sokkal többet tudhatunk. A már említett Młynarski hadnagy adjutánsi funkciót töltött be az úgynevezett „elöljárók" mellett a sztarobelszki lágerben. Ezek az „elöljárók" ebben a sorrendben követték egymást: Zalewski őrnagy, Niewiarowski őrnagy és Chrystowski őrnagy. 1940. április 5-én Niewiarowski őrnagy volt soron.

Reggel kilenckor odajön hozzá a bolsevik lágerparancsnok, Berezskov alezredes Kirsen politikai komisszár társaságában, és közli, hogy megkezdik a tábor kiürítését, ma indul útnak az első, százkilencvenöt fős csoport.

– Hová? – kérdezi Niewiarowski őrnagy.

– Hováá́á?... – kérdez vissza elnyújtva a hangot Berezskov. – Domoj! Haza. Gyűjtőtáborba mennek, aztán a családhoz, a feleségükhöz, hehehe.

Valóban naponta indították útnak a transzportokat. A reggeli órákban, a 20. számú körlet nagy parancsnoki szobájában bocsátották el őket. Ott alapos motozást végeztek. A napi létszám húszharminc és kétszáznegyven fő között ingadozott.

Egy nap Młynarski hadnagy megkérdezte Berezskovot:

– Miért nem indulnak egyszerre kétszáznegyvennél többen? Hisz ezrével hoztak ide minket, ugyanúgy el is tudnának vinni.

– Nem lehet – felelte. – Most háború van az egész világon. Készenlétben kell állnunk. Nincs elég vagon.

Eljött április 26. Hirtelen leállt a foglyok elszállítása. Egészen május 2-ig tartott a szünet, akkor megint elvittek harminc-negyven embert. Aztán megint semmi, és május 8-án, 11-én és 12-én hagyták el Sztarobelszket az utolsó csoportok. Azoknak a foglyoknak, akik, mint később kiderült, Grjazovecbe kerültek, parancsba adták, hogy húzódjanak félre, tartsák „távol" magukat a többiektől.

Amikor a táborban maradt foglyok elbúcsúztak azoktól, akik elutaztak, a táborparancsnok azt szokta mondani ironikusan:

– Hamarosan mindannyian találkoznak!

Az a tény viszont szembetűnő volt, hogy különböző körletekből állították össze az egyes transzportokat. Különösen arra figyeltek, hogy ne utazzanak együtt testvérek és egy „brancsból" való emberek, akik már összeszoktak. Ez azért volt feltűnő, mert

emiatt állandóan panaszok és kérések érkeztek a táborparancsnokságra, ahonnan mindig ugyanaz a válasz érkezett:

– Nyicsivo! Hamarosan találkoznak...

– Hol? – hangzott a kérdés ilyenkor.

Április 25-én fölolvasták a 20. számú körletben a „speciális névsort", amelyre hatvanhárom személy került föl. Vagonokba ültették őket, és elindultak Vorosilovgrád felé. Később megérkeznek Harkiv álllomásra. Várakoznak. Az egyik fogolynak sikerült kilesni a résen, aztán, a száját és az orrát is kidugta. Egy pályamunkás haladt el egyenletes léptekkel a vagon mellett, gépiesen kopogtatta a kalapácsával a vonat kerekeit.

– Elvtárs! – suttogta a fogoly. – Ez Harkiv?

– Daa... Igen, Harkiv. Na, készülődjenek a kiszállásra. Mert itt mindannyiukat kiszállítják, aztán elviszik valahová autókkal.

– Hová?

A vasutas vállat vont. A kerék alá köpött, és ment tovább.

Ez minden, amit tudhatunk.

De a „speciális csoportot" nem szállították le Harkivban, eljutott abba a Grjazovecbe, ahol... nem talált senkit a bajtársak közül, akik ugyanabban a lágerban raboskodtak.

* * *

Ami eközben Osztaskovban történik, az kísértetiesen hasonlít a kozelszki és sztarobelszki eseményekre. Az osztaskovi lágert is egy kolostor falai közt alakították ki, azzal a különbséggel, hogy az egy tó szigetén található. Híd köti össze a szárazfölddel. És íme, 1940. április 4-től ott is csoportokat alakítanak, ugyanolyan fogolycsoportokat, ugyanúgy megmotozzák őket, ugyanúgy bánnak velük, ugyanúgy bizonygatják nekik, hogy mennek – haza... Ugyanúgy különválasztottak egyeseket ott is, ők aztán a grjazoveci lágerbe kerültek, a többieket pedig börtönvagonokba zsúfolták, és elvitték...

Hová?!...

A lengyel rendőrség őrvezetője, A. Woronecki beszámolt később az egyik őrrel folytatott beszélgetéséről. Megkínálta egy

csipetnyi hitvány szovjet mahorkával, az meg elfogadta tőle, cserébe pedig, mint mondta, „elárult" egy titkot:

– Nem látjátok viszont a bajtársaitokat.

– Hol vannak?

– Nem igaz, hogy hazavitték őket, és az sem igaz, hogy szétküldték a foglyokat különböző munkatáborokba.

– Akkor mi az igazság?

Az őr kisimított egy darabka újságpapírt, amelyet cigarettapapírnak használt, áhítatosan megnyalta, összeragasztotta, morzsolgatta egy kicsit, előszedett a vattanadrágból egy házi készítésű öngyújtót, tüzet csiholt, kiengedte a füstöt az orrán, és csak akkor bökte ki:

– Vízbe fojtották őket.

Az őr persze viccelhetett is...

A katonai csendőrség őrmestere (J. B.) kezdettől fogva Osztaskovban ült, későbbi beszámolója pedig a keleti Lengyel Hadsereg archívumában található a II.173-as jelzet alatt. Ebben mindent megerősít, amit mások mondanak:

A transzportok létszáma hatvan és háromszáz fő között változott. – Egyszer elment egy pékségbe, ahol összebarátkozott a főnökkel, egy bizonyos Nyikityinnel. Természetesen a tábor kiürítése volt a nap témája.

– Hová visznek minket, nem tudod? – kérdezte az őrmester.

– Na szever, testvér, valahová északra visznek benneteket – válaszolta Nyikityin.

Az őrmester ezután egy kis „speciális" csoportba került, amelyet 1940. április 28-án vittek el egy háromszáz lengyel csendőrből és rendőrből álló transzporttal együtt. Tényleg „na szever" utaztak. Eljutottak a Moszkva–Leningrád vasútvonalon lévő Bologoje állomásra. Bologojéban lekapcsolták a „speciális" csoport vagonát, és elirányították Rzsevbe. Amikor elindultak, látta az egész szerelvényt, tele lengyel foglyokkal, ott állt meg Bologoje állomáson...

* * *

A három említett táborban őrzött foglyok tömegéből a szovjet hatóságok kiemeltek és elszállítottak előbb a Pavliscsev Bor-i lágerbe, majd Grjazovecbe:

Osztaskovból – százhúsz személyt,

Sztarobelszkből – nyolcvanhat személyt,

Kozelszkből – kétszáz személyt.

Összesen négyszázhat személyt. Volt még harminc-negyven ember, akit egyénileg vittek moszkvai börtönökbe, további nyomozás céljából, a táborok kiürítése előtt, különböző időszakokban. Ők életben maradtak az 1941. július 30-i lengyel-szovjet egyezményt követő „amnesztiáig", és visszakapták a szabadságukat.

A többi mintegy tizennégyezer-hétszáz ember, köztük mintegy nyolcezer-négyszáz tiszt, 1940 tavaszán nyomtalanul eltűnt.

V. fejezet

KEZDENEK AGGÓDNI A CSALÁDOK LENGYELORSZÁGBAN

HIRTELEN MEGSZAKAD A LEVELEZÉS.
– „TARTÓZKODÁSI HELYE ISMERETLEN", MONDJA AZ ÜGYÉSZ.

De honnan tudható, hogy ez a majd' tizenötezer ember pontosan 1940 tavaszán tűnt el? Nem később, nem korábban. Csak ez év április-májusa óta nem jött róluk semmi hír.

Ez volt a második világháború első tavasza, talán ezért őrizte meg ilyen tisztán annyi ember az emlékezetében, köztük személy szerint én is. – Amikor az egész világ a Nyugat-Európában zajló eseményekre szögezte a tekintetét, nálunk, a szovjet megszállás alatt csendes és kedélytelen volt az élet, a fákon még alig látszottak az első levelek.

A reménység volt a mindennapi kenyér. Az táplálta az embert, azt ragasztotta a kalendárium lapjaira. Sokat vártak attól a tavasztól, de mindenkinek csalódnia kellett a várakozásaiban. Csupa rossz hír jött. És végül, sokak számára, az a legrosszabb:

„Semmi hír Kozelszkből, Sztarobelszkből és Osztaskovból!!!"

Eleinte szomorúan beszéltek erről, később aggódva, végül pedig rémülten. Ha abból indulunk ki, hogy a tizenötezer eltűnt fogoly mindegyike csak három személyt hagyott hátra az országban a legszűkebb családjából, feleséget, édesanyát, édesapát, gyerekeket, rokonokat stb., akik aggódtak érte, abból már kijön negyvenötezer aggodalomtól gyötört ember. Valójában többen voltak! Ez a nyugtalanság 1940 májusában támadt, aztán hónapról hónapra csak erősödött.

Emlékeznünk kell ugyanis arra, hogy a három lágerbe zárt foglyok levelezhettek a családtagjaikkal, és a családtagjaik is írhattak nekik. Hogyan szabályozták az ügyet a táborokon belül, azt tudjuk jól számos beszámolóból, különös tekintettel Młynarski hadnagy részletes jelentésére.

Személyesen ismertem harminc-negyven embert, rokonaim is voltak, akik a megszállt országból leveleztek e lágerek foglyaival. Aztán áprilistól egyszer csak nem jöttek levelek. Májusban még várták a leveleket, a rosszul működő szovjet posta számlájára írták a késést. De még mindig nem volt válasz. Csak akkor kezdtek komolyan aggódni, amikor rengeteg levelet visszaküldtek „a címzett ismeretlen" megjegyzéssel... Mások meg teljesen eltűntek.

Emlékszem 1940. június elejére, amikor átjött hozzánk a szomszédasszony egy gyűrött lappal a kezében. Kozelszkbe címzett képeslap volt. Hanyag hivatalnokok ujjai mocskolták össze, kivehetetlen megjegyzések nyomai voltak rajta, meg a „vissza a feladónak" feliratú pecsét.

– Nagyon aggódom – mondta. – Március végén kaptam az utolsó levelet a férjemtől. Most már június vége van és... – mondta kinyújtott kezében a képeslapot tartva. – Mit gondol, mi lehet vele? Mi történhetett? Mert nem ő az egyetlen. Tudom, hogy mások sem kapnak semmilyen hírt.

Gépiesen forgattam a kezemben a képeslapot. Láttam az első szavakat, a tisztán olvasható, vastag vonalakkal megrajzolt betűket: „Egyetlen imádott Władeczek..." Valamilyen paca látszott a képeslap alján. Az asszony követte a tekintetemet, és azt mondta:

– Jaj, Staś is akart írni valamit az apukájának, de nem sikerült neki. Mi lehet most vele, Staś apukájával? – kérdezte zavartan mosolyogva, mintha nem a megfelelő kifejezést használta volna.

– Még nincs ok az aggodalomra – vetettem oda. – Tudjuk, mekkora felfordulás van a Szovjetunióban. Azok a hatalmas térségek, a közlekedési nehézségek. Talán valahová messzire vitték őket. Hónapok telhetnek el, mire hírt kapunk róla.

Hát ez az, ezekkel a térségekkel, hatalmas területekkel kábítottak minket, mint még oly sok embert, aki azt hiszi, hogy a Szovjetunióban ugyanúgy fölszívódhat az ember, mint egy hal a tengerben, vagy mint egy vad az őserdőben. Valahol, valamikor előbukkannak... Köztudott, hogy a remény – így szól a mondás – az ostobák édesanyja, és ostobaság volt abban reménykedni, hogy nem történhet semmi a foglyokkal, hisz a Szovjetunió még csak nem is háborúzik velünk, nem üzent hadat Lengyelországnak. Ők tulajdonképpen nem is foglyok, hanem inkább internáltak. Ha meg is lehet szegni a nemzetközi egyezményeket, az már azért nem valószínű, hogy át lehet lépni bizonyos határt a nemzetközi morál terén. Pillanatnyilag talán valóban nehéz körülmények között vannak, de hát életben maradtak, még ha el is tűntek nyomtalanul.

Így örvendeztünk és aggódtunk felváltva Lengyelországban. De 1940 áprilisában-májusában, mintha elvágták volna, megszakadt a kapcsolat, már nem jött több levél – soha.

Ez a nyugtalanság a grjazoveci foglyokra is átragadt, akik az egyetlen új táborban voltak, miután az előző három lágerben kiemelték őket, majd besorolták mindannyiukat a „speciális csoportokba". Ők továbbra is leveleztek Lengyelországban maradt családtagjaikkal. A következőket írja erről Czapski őrnagy a már említett könyvében:

Aggódni kezdtünk a bajtársainkért, mert szinte minden Lengyelországból érkezett lapon azt kérdezték tőlünk az egyre nyugtalanabb családtagok, hogy mi van a sztarobelszki, kozelszki és osztaskovi fogolytársainkkal.

Ezekből a lapokból derítettük ki, hogy 1940 nyarától rajtunk kívül nem voltak olyan foglyok a három táborból, akikhez eljutottak a hírek.

* * *

1939 végén a szovjet hatóságok a lengyel lakosság nagy tömegeivel együtt deportálták Kazahsztánba Aleksandra Urbańska lengyel állampolgárt. A férje, foglalkozása szerint tanár, Ryszard Urbański alhadnagy, a kozelszki lágerben ült. A felesége Rodnyikovka helységbe, az Aktyubinszki területre került (ez közigazgatási egység). Onnan levelezett rendszeresen Kozelszkkel. De 1940 márciusával megszakadt a kapcsolat. A kétségbeesett feleség kétszer is a hatóságokhoz fordult. Azt mondták neki, hogy majd az NKVD elintézi. Kérvényt írt hát, mert meg akarta tudni a férje tartózkodási helyét. A kérvény sokáig körözött a szovjet irodákban, végül továbbították... Szmolenszkbe.

A szmolenszki NKVD funkcionáriusa a következő széljegyzettel látta el a kérvényt:

„Értesítem, hogy 40. V. 6-án ismeretlen táborba helyezték át."

Láttam később azt a dokumentumot. Nem alaptalanul feltételezem, hogy e pillanatban a szövetségesek hatóságai birtokolják, számos más dokumentummal együtt.[4]

Az egyik emigrációban élő lengyel katona, aki titokban akarja tartani a nevét, kijelenti:

A szovjet hatóságok letartóztatták és az osztaskovi lágerbe zárták apámat, a zdołbunówi lengyel rendőrség őrvezetőjét. Rendszeresen írt levelet a táborból.

1940. április 13-án a szovjet hatóságok Zdołbunówból Kazahsztánba deportálták a családunkat, vagyis anyámat, a nővéremet és engem. Onnan már hasztalan próbáltunk kapcsolatba lépni apámmal. Egyetlen levelünkre sem kaptunk választ. Aggódva fordultunk a helyi hatóságokhoz, később pedig a központhoz, az NKVD-hez, az ügyészséghez stb. azzal a kéréssel, hogy adják meg apám tartózkodási helyét. Az egyik kérvényt személyesen Sztálinnak címeztük. Nem jött semmilyen válasz. Amikor már elvesztettem minden reményt, 1941 tavaszán egyszer csak váratlanul levelet kaptunk az osztaskovi körzeti ügyésztől, aki a következőket írta:

„1940 tavaszán kiürítették a tábort, ahol az apjuk tartózkodott. Jelenlegi tartózkodási helye ismeretlen."

VI. fejezet

BEIGAZOLÓDNAK A BALSEJTELMEK

„NAGY HIBÁT KÖVETTÜNK EL." – A SZOVJET POLITIKAI TERVEK.

Eltelnek a nyári hónapok 1940-ben. A háborús események úgy lekötik az egész világ érdeklődését, hogy senki sem gondol arra, mi lett a tizenötezer lengyel hadifogoly sorsa, még akkor sem, amikor a demokratikus államok közvéleménye értesül arról, hogy rejtélyes módon eltűntek a Szovjetunió börtönnyilvántartásaiból. – Eltűntek? – Majd előkerülnek! Hisz nem tűnhet el csak úgy a föld színéről tizenötezer ember egy idegen állam egyenruhájában, egy másik állam területén internálva! Nyilvántartásba vették, élelmezték őket, leveleztek a családjukkal.

Ezalatt aggasztó fordulatot vett a Hitlerrel folytatott háború.

Miközben továbbra sem tud senki semmit az eltűnt foglyokról. Sem a más táborba került bajtársak, sem a Lengyelországban maradt családtagok, sem a lengyel emigráns kormánykörök. Semmi nyom, semmi hír, sehol egy jel, amely megvilágíthatná a rejtélyt.

Ekkor hirtelen, pont onnan, ahonnan a legkevésbé várta volna az ember, a legfelsőbb szovjet vezetésből nemcsak fény derül a titokra, hanem egyben meg is erősítik a legsötétebb balsejtelmeket, amelyeket mindenki próbált elhessegetni. Az esemény így történt:

1939-ben, amikor a német csapatok segítségére siető Vörös Hadsereg elfoglalta Kelet-Lengyelországot, Vilnát is megkaparintotta. Vilnában, mint más városokban is, felhívásokat ragasztottak ki, minden aktív és tartalékos lengyel tisztet felszólítottak arra, hogy önként jegyeztesse be magát. A városban tartózkodott a Lengyel Hadsereg ezredese, Berling. Ez a név később közismert lesz, de más okból. Akkor még csak egy tiszt volt, aki alacsony beosztásban szolgált a hadseregben. Berling nem mondható kiemelkedő képességűnek, viszont igen ambiciózus volt. Bizonyos okokból nagyon elkeserítőnek látta a múltját. Nem sokkal a háború kitörése előtt katonai bíróság elé kellett állnia egy igen kínos becsületbeli ügyben. Tett valamit a feleségével, ami nem egyeztethető össze a tiszti becsülettel, és akkora port vert föl az ügy, hogy nem tarthatta titokban, kikerült a magánlakás falai közül. Berling ezredesre nézve kedvezőtlen ítélet született, ezért fennhangon pocskondiázta „a tiszti karban kialakult viszonyokat".

A háború alatt véletlenül került Vilnába. Nem vett részt a németek ellen vívott harcban. Amikor elolvasta a szovjet hatóságok falragaszait, engedelmesen jelentkezett náluk. Bár azt hitte, joga van hazatérni, természetesen rögtön letartóztatták, és más lengyel tisztekkel együtt Oroszország belterületére szállították.

Máig sem teljesen világos, mi volt a szovjet kormány célja azzal, hogy „speciális csoportokat" alakított ki a különböző táborokban raboskodó foglyokból. Mi célt szolgált volna a jövőben az a tartaléknak meghagyott pár száz ember, akit a grjazoveci lágerben gyűjtöttek össze? Csak feltételezhetjük, hogy valamiféle közelebbi kapcsolatok, megfigyelések alapján történt ez a bolsevikokra nézve nem túl szerencsés kiválasztás a politikai ügynökök jóvoltából, akik szemmel tartották, éberen őrizték az „ellenforradalmárnak" tartott lengyel foglyok tömegét. Külön akartak választani egy keretet, amely a jövőben majd engedelmesen teljesíti a szovjet kormány Lengyelországgal kapcsolatos terveit. Miféle terveket? Kezdetben elég zavaros beszélgetéseket folytattak a „kiválasztottakkal". De ezek idővel egyre inkább kikristályosodtak, bár nem mindenkivel beszéltek világosabban, csak azokkal, akik „kiválasztottak voltak a kiválasztottak között".

Grjazovecben intenzív kommunista propagandát kezdtek, és gondosan figyelték az eredményt, kilesték, milyen visszhangot kelt a foglyok között. E megfigyelés alapján különleges bizalmat kapott tizenkét tiszt és három ezredes: Berling, Bukojemski és Gorczyński. Ha figyelembe vesszük, hogy a foglyok összlétszáma elérte a tizenötezret, akkor ez a tizenöt személy tényleg elenyészően kis százalékot tett ki...

Kezdetben viszonylag ártatlan politikai csevegést folytattak ezekkel a tisztekkel. Régi szokásukhoz híven a hajdani Lengyelország lejáratása felé haladtak, jelentéktelennek állították be Európában betöltött szerepét, bemutatták „elmaradott, antiszociális rendszerét", miközben felhívták a figyelmet a bolsevik rendszer korszakos vívmányaira a jólét, a szabadság és más boldogító javak területén. Nem nehéz kitalálni, hogy ilyen összehasonlítási rendszer mellett még a legmegalkuvóbb emberek meggyőzése is kissé vontatottan haladt. De hamarosan konkrétabb beszélgetésekké alakultak az egyre gyakrabban kezdeményezett politikai társalgások.

1940. szeptember 27-én Hitler megnemtámadási egyezményt írt alá Németország, Olaszország és Japán között.

1940. október 7-én a német csapatok bevonultak Romániába.

A Szovjetunió, Németország addigi szövetségese számára is feszült lett a helyzet. Hitler már nem egyeztette a lépéseit Moszkvával, Ribbentrop úr nem konzultált Molotovval. Kialakulóban volt egy olyan politikai konfiguráció aggasztó lehetősége, amelyben a Szovjetuniónak nem az alany, hanem a tárgy szerepe jut, ellentétben a győztes Németországgal. Másrészt viszont a szovjet kormány úgy érezte, hogy, mivel Nagy-Britannia állandóan a kegyeiért verseng, képes lehet a politikai irányváltásra. Az egyelőre még távoli horizonton kezdett kirajzolódni a Németországgal való fegyveres összecsapás lehetősége. A bolsevikok nem vágynak erre. Inkább egyetértésben akarnak élni Hitlerrel, de vajon Hitler egyetértésben akar-e maradni velük?

Németország és a Szovjetunió között terül el Lengyelország. Ha konfliktusra kerülne sor, Lengyelország fontos tényező lehetne, amelyet az egyik vagy a másik fél nyerhetne meg magának. A lengyel katona és a lengyel tiszt jól harcol.

Így merült föl az a gondolat, hogy miközben Lwówban és Moszkvában csoportosul a Kominternnek alárendelt maroknyi lengyel kommunista (ők alapítják később a Lengyel Hazafiak Szövetségét), szovjet kézben lévő lengyel katonai egységet kell szervezni.

De figyelembe kell vennünk, hogy még csak 1940-et írunk. A bolsevikok alapjában véve még gyengének érzik magukat, mindenáron el akarják kerülni azt, hogy Hitlerrel háborúzzanak. Ha tehát arról van szó, hogy felmerült a lengyel harcoló alakulat terve, ez csak elvi lehetőség volt, a jövő zenéje. De a szovjet kormány kész tervet akar. És íme, e tervezésben kirajzolódik a bolsevikok Lengyelországgal kapcsolatos egyértelmű álláspontja, amelyet Molotov pedzegetett először az 1939. október 31-én mondott beszédében.[5] Ezt az elképzelést aztán vaskövetkezetességgel viszik véghez. Világos hát, hogy a Szovjetunió, amennyiben szerencsésen végződő konfliktusba keveredik Németországgal, már 1940-ben sem szándékozott visszaadni korábbi szuverenitásukat az általa megszállt államoknak. Nem 1944-ben, a jaltai egyezmény megkötésének idején, hanem négy évvel korábban, 1940 őszén döntöttek úgy Moszkvában, hogy a jövő Lengyelországa már csak olyan terület lesz, amely függő helyzetbe kerül, így vagy úgy kapcsolódik a Szovjetunióhoz.

Pontosan ilyen irányban haladtak a lengyel tisztek csoportjával folytatott, fentebb már említett beszélgetések.

– Hisz az úgynevezett „londoni kormányuk" operettfigurákból áll!

Berling egyelőre rendkívül tartózkodóan viselkedett, mert érezte, milyen nagy súlya van ennek az alkudozásnak. – 1940. október 10-én Moszkvába utaztatják, a butirki börtönben helyezik el a csapatot. De a szovjet körülményekhez képest kitüntető udvariassággal bánnak a foglyokkal, minden kedvezményt megkap-

nak. Emellett az ellátás is kivételesen bőséges. E hónap 13-án átviszik őket a Lubjanka börtön világos, barátságos celláiba, itt tovább folytatják a beszélgetéseket a német-szovjet konfliktus lehetőségéről és az esetleges következményekről. Szóba kerül az Oroszországba deportált polgári lakosság és a foglyok sorsa. Itt már nagyon nyomatékosan fogalmazódik meg az a szovjet tézis, hogy ha a jövőben lesz is Lengyelország, annak nem olyannak kell lennie, amilyen volt, hanem valami új lép a helyébe...

Pontosan ekkor kerül sor egy nagy jelentőségű intézkedésre: elhatárolják egymástól az NKVD-t és az NKGB-t, ez a gyakorlatban azzal jár, hogy szélesítik a szovjet hatalom és a szovjet terror legfontosabb eszközének hatáskörét.

A bolsevik forradalom első éveiben jött létre a hírhedt Cseka, vagyis Csrezvicsajka (Csrezvicsajnaja Komisszija do Borbi sz Kontrrevoljucijej – Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom Elleni Harcra). Ez fojtotta vérbe Oroszországot, áldozatok millióit vette el tőle. Pár évvel később, a polgárháború után átalakult GPU-vá (Goszudarsztvennoje Polityicseszkoje Upravlenyije – Állami Politikai Igazgatóság), ez nagyjából a német Gestapo megfelelője. Rossz híre volt az intézménynek a Szovjetunión belül és kívül is, emellett belső viszályok is dúltak, ezért átfestették a cégért GPU-ról NKVD-re (Narodnij Komisszariat Vnutrennih Gyel – Belügyi Népbiztosság). Az NKVD semmiben sem különbözött a GPU-tól, mint ahogy a GPU sem különbözött semmiben a Csekától. Ennek ellenére 1939-ben, mivel kitört a második világháború, és új területek kerültek szovjet megszállás alá (1940 júniusában a bolsevikok újabb támadást indítottak, ezúttal a balti államokat kebelezte be a Szovjetunió), fokozni kellett a belső terrort. Ezért bővítik az NKVD-t, megtoldják egy melléképülettel. Ez valójában a kolosszálisan kiépített politikai rendőrség, a neve NKGB (Narodnij Komisszariat Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi – Állambiztonsági Népbiztosság). 1940-ben Berija komisszár áll az NKVD élén, az NKGB-t pedig Merkulov komisszár vezeti. Valójában ők képezték a Szovjetunióban a végrehajtó hatalmat, a tevékenység irányát pedig Sztálin jelölte ki, Molotov aktív részvételével.

1940. október 30-án Berija és Merkulov személyesen jelenik meg Moszkvában, a Lubjanka börtönben, beszélgetésre hívnak három lengyel ezredest: Berlinget, Bukojemskit és Gorczyńskit. A szovjet komisszárok arról beszélnek, hogy konfliktusba kerülhetnek Németországgal, fölvázolják a leendő Lengyelország struktúráját (ez többé-kevésbé megfelel a mostani, azaz 1945 utáni állapotoknak), azt is felvetik, hogy a szovjet direktíváknak alávetett lengyel fegyveres egységeket szervezhetnének.

Berling elvileg elfogadja ezt a koncepciót. A beszélgetés ekkor konkrétabb szintre terelődik. Merkulov azt a kérdést is érintette, hogy hány tiszt vehető figyelembe a leendő lengyel egységek alakításakor.

Berija ebben a pillanatban savanyú képet vágott, de már késő volt. Berling, aki persze ugyanúgy nem tudott a három korábbi táborban őrzött foglyok eltűnéséről, mint bárki más, kibökte, hogy kész emlékezetből összeállítani azoknak a tiszteknek a névsorát, akikről tudja, hogy szovjet területeken estek fogságba.

Merkulov elhallgatott. Berija pedig némi zavart köhécselés után a következő súlyos szavakat mondta szenvtelen hangon:

– Nem, ők nem jöhetnek számításba... Hibát követtünk el. Hibáztunk... (Szó szerint: „Mi szgyelali osibku, osibku szgyelali.")

....

Ez a beszélgetés a börtönparancsnok tágas dolgozószobájában folyt. Miután Berling visszatért a cellájába, részletes beszámolót adott a cellatársainak, akik nem vettek részt ezen. Természetesen döbbenetesnek találták Berija kijelentését. Síri csend támadt. Gorczyński ezredes felhívta a figyelmet arra, hogy ezeket a súlyos szavakat valamiképp jegyzőkönyvbe kell venni, legalább az emlékezetükben meg kell őrizni. Az következik ugyanis a kijelentésből, hogy a tisztek többségével történnie kellett valaminek.

– Mi történhetett?

Senki sem szólalt meg.

Csak a következő pillanatban kérdezte meg valamelyikük:

– Végül is hogyan fogalmazott?

– Szerintem így – számolt be az esetről Gorczyński. – „Készítsék el a névsort, de már nincsenek sokan. Nagy hibát követtünk el…" – A következő pillanatban pedig: „Átadtuk őket a németeknek", vagy valami hasonló.

– Hogy lehetett ezt pontatlanul hallani!

………………………………………………………………………………

A szovjet kormány természetesen egyetlen lengyel foglyot sem adott át a németeknek. Senki sem látta őket sem Németországban, sem Lengyelországon átutazóban. Egyik határon sem történt ilyen átadás. Nem létezik semmiféle dokumentum, amely erről tanúskodna. A német kormány sosem ismerte el, hogy megkapta ezeket a foglyokat, a szovjet kormány pedig a jövőben nemcsak hogy nem ragaszkodott ehhez a változathoz, hanem a hivatalos változatban (lásd a II. részt) egyértelműen leszögezi, hogy ilyenre nem kerülhetett sor, nem adott át lengyel foglyokat a német félnek.

Berija kijelentését tehát vagy egyéni kihágásnak kell tekinteni, amellyel azt próbálta ellensúlyozni, hogy rossz benyomást tettek a szavai a jelenlévőkre, vagy azért mondta, mert ezt a témát már megtárgyalták a Szovjetunió legfelsőbb vezetői, akik már a németek elleni háború előtt eldöntötték, hogy ha szóba kerül a lengyel foglyok ügye, a német félre kell hárítani a felelősséget az eltűnésükért. De ezt valószínűleg nem tekintették sürgős problémának, inkább csak mérlegelték a lehetőséget. Nem is dolgozták ki részletekbe menően, ezért fogalmazott ilyen homályosan Berija.

* * *

Másnap, október 31-én elvitték a tizenöt kiváltságos lengyel tisztet a Lubjanka börtönből egy Moszkvától 40 kilométerre lévő

településre, Malahovkába. Ott, a külvilágtól elzárt villában, NKVD-s ügynökök felügyelete alatt, de a megszokott tábori életmódtól annyira különböző körülmények között éltek, hogy ők maguk nevezték a házat „a boldogság villájának". Szovjet állampolgárok milliói csak irigyelhették tőlük ezeket az életkörülményeket.

Közben Malahovkában „politikai tanfolyamokat" szerveztek nekik. Bár könyvekkel is ellátták őket, és lehetőséget adtak a szellemi munkára, csak egyfelé haladhattak: át kellett kovácsolniuk a mentalitásukat kommunista világnézetté.

„A boldogság villájának" története a reménység, az árulás, a kétségbeesett föleszmélés, az ellenállás és a behódolás, a hisztéria, az önmagukkal, a bajtársakkal, az őket körülvevő erős kerítéssel vívott belső harc eposza volt. Mondhatni, e tizenöt közül csak Berling, e csoport főnöke váltotta be a bolsevikok reményeit. Következetesen és illúziók nélkül tagadta meg a katonai esküjét, a hazáját, és teljes egészében egy idegen állam szolgálatába állt. – Vajon nem riasztották éjszaka rossz álmok, nem suttogta a fülébe egy rémalak: „Hibát követtek el"?

Milyen hibát? Miféle hibát? Ki tette ezt velük?

………………………………………………………………………………

Abban a pillanatban, amikor kitört a német-szovjet háború, majd aláírták a szovjet és a londoni lengyel kormány közti egyezményt, úgy tűnt, a bolsevikok föladják a vörös Lengyelország koncepcióját. Berlinget és a bajtársait átadják az Oroszországban újjászerveződő igazi lengyel hadseregnek. De ő maga hamarosan dezertál Krasznovodszkból, a szolgálati helyéről, és visszatér a bolsevikok szolgálatába. A keleti Lengyel Hadsereg parancsnokának 36. számú személyes parancsára egyszer s mindenkorra törlik a lengyel tisztek névsorából. 1943-ban tábornoki kinevezést kap, de... Sztálintól. Ekkor áll a lengyel egységek élére, amelyeket nem a lengyel, hanem a szovjet hatóságok szerveznek. E hatóságok engedelmes eszköze. Karriert csinál. Ismert lesz a neve, mert a szovjet országnak fontos, hogy megteremtse az emigrációban

tevékenykedő független kormány és független lengyel hadsereg ellensúlyát. Az 1944-es év Berling karrierjének csúcsa. Aztán fokozatosan elcsendesedik minden körülötte, végül eltűnik a nagy semmiben.

Mi történt Berlinggel?

Azt kell gondolnunk, hogy ha akkor nem ismétli el és nem terjeszti Berija komisszár szavait, talán folytatódik a karrierje. De nagy port vert fel az ügy. Bekerült a sajtóba és a lengyel emigráns kiadványokba. Vannak tanúk arra, hogy Berling elismételte a szovjet komisszár végzetes szavait. Vannak vallomások és jegyzőkönyvek, amelyeket e tanúk elláttak aláírásukkal.

Vajon próbálta-e tagadni? Nem tudni; egyébként sincs jelentősége ennek a körülménynek abból a szempontból, hogy később hogyan alakult az ügy.

VII. fejezet

1941 JÚNIUSA

A VÖRÖS HADSEREG VERESÉGE.
– A SZOVJET HATÓSÁGOK LEMÉSZÁROLJÁK A FOGLYOKAT.

1941. június 22-én, virradatkor Európa keleti részén, a német és a szovjet megszállási övezetet elválasztó vonal teljes hosszában mindenütt eldördültek az ágyúk. Hitler váratlanul rátámadt a Szovjetunióra. A szovjetek gyors ütemben fegyverkeztek, de ekkor még nem álltak készen a háborúra. Olyan hatalmasat ütött a német acélököl, hogy e csapás alatt egyszerűen szétszóródott a szovjet hadsereg. Az első, határ menti csatavesztések hamarosan tömeges vereséggé alakultak. A németek egész hadseregeket vettek körül. Szédítő tempóban emelkedett a foglyok száma. Egymás után estek el a városok, áttörték a védelmi vonalakat, területeket, gyárakat, bányákat foglaltak el, gabonakészleteket és felbecsülhetetlen értékű nyersanyagokat foglaltak le.

A Szovjetunió katonai veresége, az elnehezült apparátus, a tanácstalan parancsnokság, a mozdulatlanná vált közlekedési eszközök, a megszakított összeköttetés, a légierő megsemmisítése – mindez együtt a háborúk addigi történetében ismeretlen méreteket öltött.

Az időszak háborús eseményei egész más területhez tartoznak, még közvetve sem érintenék a minket érdeklő ügyet, ha nem lennének bizonyos körülmények, amelyek összefüggenek a Vörös Hadsereg visszavonulási módszereivel. Arról a módszerről van szó, amelyet a foglyokkal szemben alkalmaztak a szovjet hatóságok. Mert felfigyelhetünk itt egy sokatmondó tényre: a vég-

ső szétesés stádiumában, a vereség küszöbén, amikor egész hadseregek esnek fogságba vagy szaladnak szét az erdőkben, amikor a szovjet hatóságok számos központban hatalmas nyersanyag- és élelmiszerkészleteket hagynak hátra, nem marad idejük az irattárban őrzött anyagok elszállítására, szétszórják az aktákat – a börtönök kiürítésében mutatják a legnagyobb buzgalmat és körültekintést. Mi késztette őket erre? Valamiféle patologikus terror-komplexus vagy egyszerűen az a körülmény, hogy a Szovjetunió területén az NKVD-NKGB volt az egyetlen hatékonyan, flottul működő szervezet? Nehéz lenne válaszolni erre. Mindenesetre szembetűnő volt, hogy úgy döntöttek, nem hagyják, hogy a németek akár egyetlen börtönt is a hatalmukba kerítsenek. Kiürítettek minden fegyházat, koncentrációs tábort és kényszermunkatábort. Ahol pedig a németek túl gyors előrenyomulása lehetetlenné tette az evakuálást, tömeges kivégzést hajtottak végre, vagy egyszerűen lemészárolták a foglyokat.

E szabály alól nem volt kivétel, ezért a lehető legnyilvánvalóbb, kiáltó ellentétben állt azzal a későbbi szovjet változattal, mely szerint úgymond hátrahagytak Szmolenszk környékén állítólagos lengyel fogolytáborokat (lásd a továbbiakat és a különleges bizottság közleményét a II. részben). Ezért az alább ismertetett tények, bár látszólag nem tartoznak a katyńi bűntény ügyéhez, valójában a legszorosabban kapcsolódnak hozzá.

Ugyanaz a sors várt minden börtönre és lágerre, függetlenül attól, hogy az Észtországtól Besszarábiáig terjedő hatalmas elszakított területeken vagy a Szovjetunió határain belül helyezkedtek el. A helyenként vérfagyasztó evakuálást vagy mészárlást, a mártíromságot túlélő, és később így vagy úgy szabadlábra került foglyok jelentős része kijutott a Szovjetunióból, és hosszas beszámolókat készített. Bár különböző körülményeket írnak le, a foglyokkal szemben alkalmazott módszerek terén nincs különbség. A szovjet fogságot vagy megszállást elszenvedő nagyszámú lengyel állampolgár vallomása idővel hatalmas archív anyaggá állt össze, amely a lengyel emigráció jeles képviselőinek birtokában marad. Egy lengyel szerző, Zwierniak összeállított egy könyvet az anyag felhasználásával *A bolsevikok börtöneiben, 1939–1942* címmel. *A börtönök evakuálása a német-szovjet háború kitörése után* című fejezetben található minden dokumentum kartotékjelzettel van ellátva. Itt találhatunk beszámolókat a kijevi, tarnopoli és równei börtönök evakuálásáról; döbbenetes leírást olvashatunk a Moszkvába indított gyalogos menetről, Lettország és Finnország határvidékének kiürítéséről, a berdyczówi rabok rettenetes élményeiről, akiket elevenen akartak elégetni. Ez a munka még nem jelent meg nyomtatásban, mert nem akadt kiadója...

Az egyéb beszámolók és tudósítások között is megkülönböztetett figyelmet érdemel Janusz Prawdzic-Szlaski alezredes jelentése, amely a fentebb említett szovjet módszerek klasszikus példájával szolgál.

A HALÁLÚT

1941. február 21-én tartóztattak le Grodnóban, majd átvittek Minszkbe. Miután elvégezték a kihallgatásokat és a nyomozást Minszkben és Moszkvában, politikai fogolyként tartottak az NKVD minszki speciális börtönében.

Mihelyt kitört a német-szovjet háború, a német légierő tűz alá vette Minszket. Az egész város égett. Hiányt szenvedtünk vízből és élelmiszerből.

Június 24-én este zajt hallottam: a letartóztatottakat gyilkolták. Tisztán kivehető volt, hogy újabb meg újabb cellaajtó nyílik, dulakodnak, jajveszékelnek, időnként lövés dördül. Azt mondták később, hogy erőszakkal öntöttek mérget a rabok szájába. Nehéz lenne meghatározni, hány személyt gyilkoltak meg így. A cellám felé tartottak, egyre közelebbről hallottam a léptek zaját, a kivágódó ajtó csapódását és a jajveszékelést.

De az utolsó pillanatban kezdődött az egyik legnagyobb német légitámadás, amit csak átéltek Minszkben. Félbehagyták a

kivégzést. A légitámadás után pedig minden cella ajtaját kinyitották, és ránk parancsoltak, hogy menjünk ki a börtön udvarára. Aztán erős őrséggel vettek körül minket, és futólépésben hajszoltak át az égő Minszken. Mintegy kétszáz személyből állt a csapatunk. Miután kiértünk a városból, Minszktől nyolc kilométerre megállítottak minket az erdőben, és pihenőt adtak. Itt gyűjtöttek össze minden rabot a minszki börtönökből. Az összlétszám nagyjából húszezer fő lehetett. A mi csoportunkat tartották a legveszélyesebbnek, ezt külön őrizték. Hét szovjet pilóta is volt közöttünk, ők a hátuk mögött összedrótozott kézzel masíroztak. Az utolsó pillanatban tartóztatták le őket kémkedés gyanújával.

Nagyon úgy nézett ki, hogy nem lenne jó, ha továbbra is ezzel a csoporttal maradnék. Megosztottam a véleményemet a legközelebbi bajtársaimmal, és kezdtünk egyenként megszökni. Elvegyültünk a többi rab között, akiket már korábban kihajtottak Minszkből. Beigazolódtak az előérzeteim. Miután kivonultunk abból a kiserdőből, és folytattuk az utunkat, ott helyben főbe lőtték a csoport tagjait, amelyhez én is tartoztam.

Újabb csoportokra osztottak, és kelet felé hajszoltak minket.

Attól tartottunk, fölismernek, ezért egyesek kezdték megváltoztatni a kinézetüket. Én például rosszabbra cseréltem a ruhámat egy ismeretlen rabbal. Mivel a köztörvényeseknél maradtak még pengék, a társaim leborotválták a szakállamat és a bajuszomat. Mintegy háromezer főből állt az a csapat, amelyhez csatlakoztunk. Különböző korú emberekből állt, az aggastyánoktól a mindkét nemhez tartozó gyerekekig terjedt a skála. – Így vonultunk. Mellettem egy nagyjából tizenkét évesnek látszó kislány tűnik föl, megkérdezem, miért tartóztatták le. Azt feleli nagy komolysággal, csodálkozva:

„Ellenforradalmi tevékenységért és kémkedésért." – Lengyelországból, Nyaszvizs környékéről gyűjtötték be.

Erőltetett menetben hajszoltak tovább. Aki már nem tudott menni, azt helyben elintézték, nem számított, gyerek, öreg vagy felnőtt.

Ebben a rémálomban is történtek csodák... Egy lidai öregasszony, Borkowska kimerülten rogyott össze. Odalépett hozzá egy NKVD-s, de csak belerúgott, és azt mondta:

„Most már úgyis megdöglesz, kár beléd a golyó."

De nem így történt. Borkowska életben maradt. 1942-ben találkoztam vele Lidában.

Menet közben segítettünk a bajtársunknak, a łucki járásbíróság elnökének, Giedroyćnak, aki asztmában szenvedett. Nem tudott menni. Végül látta, hogy minket is veszélybe sodor, mert állandóan lemaradtunk a menettől, ezért arra kért, hagyjuk ott. Tisztában voltunk azzal, hogy úgyis elfogy minden ereje, mi pedig nem tudjuk vinni, ezért kénytelenek voltunk magára hagyni. A szemünk láttára lőtték agyon. Egyre többen maradtak el a sorokból. Egyre nehezebb volt menetelni.

Útközben végig ott járkáltak az NKVD funkcionáriusai, s miután azonosítottak egy-egy személyt, kirángatták a sorból és agyonlőtték. Rövid pihenőket tartottunk. Nem adtak enni. Rettenetes szomjúság gyötört mindenkit. Elviselhetetlen volt a hőség. Menet közben azonosították az egyik közeli munkatársamat, akit Oskar néven ismertek a lengyel földalatti szervezetben, ő volt a Kereskedelmi Főiskolán működő Testvéri Segélyegylet elnöke. A szemünk előtt kísérték félre, majd három lövést adtak le rá. Az első után a szerencsétlen fölugrott, széttárta a karját, és a bokrokba zuhant. Az NKVD-s még kétszer rálőtt a fekvő rabra, aztán ment tovább, nem is figyelt rá. Meg voltunk győződve arról, hogy végzett vele. Döbbenetes volt, amikor hazatértem, és viszontláttam épségben! Kiderült, hogy az első lövés az állkapcsát találta el. A két következő hanyagul leadott lövés célt tévesztett.

Elhajtottak minket Cserveny városába, ott is a börtön udvarában ért véget a menet. Az egyik csoport már bent volt. Mintegy kétezren érhettünk oda, a többiek útközben pusztultak el. Sok ismerősömet lőtték le, többek között Kazimierz Gumowskit, Aleksander Polankót, és még sorolhatnám a neveket. – A helyi lakosok HALÁLÚTNAK nevezték azt az utat.

A cservenyi börtön udvarán, háromnapi éhezés után kaptunk fejenként tíz deka kenyeret. A pihenő alatt odajöttek az NKVD-ügynökök, és kezdték sorolni a neveket. Többek között az enyém is elhangzott. Két naiv lélek jelentkezett. Rögtön a fürdőbe kísérték és agyonlőtték őket. Estefelé német repülőgépek támadták a várost. A berepülés után megint csoportokra kezdtek osztani minket, vétség szerint. Egyeseket jobbra, másokat balra tereltek. Én a jobb oldali csoportba kerültem néhány nagyon közeli bajtársammal együtt. Mintegy hétszáz rab került ide. Éjszaka indultunk el a börtönből, erős kísérettel hajszoltak kelet felé. Mintegy három-négy kilométer után erdőbe értünk. Lövéseket hallottunk hátulról, kiderült, hogy lőni kezdték a menetoszlop utolsó sorait, mindenkit galléron ragadtak, akit pedig lelőttek, azt félrelökték. Gyorsítottuk a lépést. Ekkor az NKVD két oldalról tüzet nyitott.

A földre zuhantunk. Pontosan ekkor értek oda az autók, rajtuk a Vörös Hadsereg katonáival, akik pánikszerűen menekültek a németek elől. Amikor meghallották, hogy lövöldöznek előttük, azt hitték, német diverzánsokat dobtak át a vonalak mögé, és ők is tüzet nyitottak, lőttek ránk meg a kísérőinkre is. Csak kis idő elteltével sikerült megértenünk egymást.

Az NKVD-kíséret átengedte az autókat, amelyek egyszerűen átmentek az úton fekvő rabokon. Amikor elhajtottak, az őreink ránk kiabáltak:

„Irány az erdő. Vagy lövünk!"

Az úton feküdtem a lidai Witold Daszkiewicz mellett, és fogtam a kezét. Amikor a parancsszó hallatán föl akart ugrani, visszatartottam. De a rabok többsége fölugrott, és ekkor gépfegyverrel kezdett lőni a kíséret, kézigránátokat is dobáltak. A lövések és a robbanások döreje túlharsogta a sebesültek és a haldoklók jajveszékelését. Az út menti árok felé kezdtünk kúszni, ott vészeltük át a legnagyobb fegyverropogást. Később kimásztunk az árokból, és az erdőbe menekültünk.

Így sikerült kijutni a hóhéraink kezei közül. 1941. június 27-ről 28-ra virradó éjszaka volt. Miután futottunk nagyjából egy kilométert, megálltunk pihenni egy tisztás szélén. Hamarosan más túlélők is odaértek. Harmincheten gyűltünk össze.

Azt a csoportot, amely Cservenyben jobboldalt gyülekezett, az erdőből a tisztásra kísérték, körbevették gépfegyverekkel, és mindenkit agyonlőttek. Hogy senki se maradjon életben, autókat hoztak, és átmentek velük rajtuk. Ebből a csoportból csak egy ember menekült meg, de ő is súlyos sebesült volt. A németek kórházba vitték. Bizonyos idő elteltével hazatért.

Azt a csoportot, amely a cservenyi börtönépületben volt, megmentette a helyi lakosság, amikor menekült az NKVD. Az egyik csoport nem jutott el Cservenybe, a városon kívül gyilkolták le a tagjait. Kiválasztottak közülük tizenegy köztörvényest, nekik beszédet mondott az NKVD századosa:

„Sztálin megajándékoz benneteket az életetekkel, és azt parancsolja, hogy védjétek a hazát."

Sankowski hadnagy is azok közé tartozott, akiknek sikerült kiadni magukat köztörvényesnek. Ő később Németországba, a langwasseri fogolytáborba került. Visszaemlékezéseiben írta meg az élményeit. Mi történt a Minszkből útnak indított más csoportokkal, nem tudom.

Három napig vándoroltunk erdőkön és mezőkön át, aztán úgy döntöttünk, bemegyünk egy faluba, tájékozódunk a helyzetről, és élelemhez jutunk. Szerencsére a senki földjére jutottunk, aztán német őrjáratok vettek őrizetbe minket, és egy minszki táborba jutottunk.

Szlaski alezredes is emlékszik arra, hogy „halálútnak" nevezte a helyi lakosság azt az utat, amelyet végigjárt. A név, ismerjük el, épp olyan szokványos, mint amilyen... találó. Hasonló utat tettek meg ebben az időszakban foglyok tízezrei. Senkit sem akartak hátrahagyni, senkit sem akartak élve elengedni.

Ma a világ közvéleményének nagy része, miközben a német tömeggyilkosságok és koncentrációs táborok újabb meg újabb leírásaival találkozik, nem tud vagy nem akar tudni azokról a tet-

tekről, amelyeket a bolsevikok engedtek meg maguknak, amikor 1941 nyarán visszavonultak. – Végig a határsáv mellett számos börtön volt szétszórva. Amikor a Vörös Hadsereg visszavonulása után kinyitották ezeket, hullahegyeket találtak bennük.

Íme egy Vaszkavicsi faluból, Prozoroki községből, a Dzisznai járásból, a Vilnai vajdaságból való szemtanú vallomása, amely a fentebb említett archívum kartotékjában található a 15.741-es jelzet alatt:

Amikor 1941-ben a bolsevikok visszavonultak a németek elől, minden katolikus papot meg akartak ölni a parókián. A papunk elmenekült a kisvárosból, falun bujkált. A jaznai plébánián a bolsevikok megölték a papot.

Ez pedig a 15.744-es jelzet alatt található, a szemtanú a wilejkai járásban lévő Wiazyń faluba való:

Amikor a bolsevikok elmenekülése után kinyitották a wilejkai börtönt, szörnyű látvány tárult a lakosok szeme elé: az NKVD halomra gyilkolta a rabokat. Az egyik cellában egy szögesdróttal, az állkapcsánál fölakasztott holttest lógott, a másikban néhány meztelen férfi és nő, a fülüket levágták, a szemüket kivájták. Észrevették, hogy a börtön melletti kertben nemrég bolygatták a földet. Több száz holttestet ástak ki. Az NKVD által elkövetett tömeggyilkosságok áldozatai voltak.

Nagyobb híre volt a Vilnai vajdaságban, Berezweczben elkövetett mészárlásnak. Ott nagy börtön volt, főként földművesek ültek benne, akiket azzal vádoltak, hogy ellenségesen tekintettek a szovjet hatalomra. Amikor kitört a háború, nem tudták evakuálni a rabokat, egyszerűen mindenkit halomra gyilkoltak. Pár órával a németek bevonulása után kinyitották a börtön kapuját, és mintegy négyezer holttestet számoltak össze az épületben.

Igen jellemző volt a Pravieniškésben létesített koncentrációs táborban elkövetett mészárlás. A később összegyűjtött információk, dokumentumok és a vérengzésből megmenekült két szemtanú elbeszélése alapján (más nem élte túl) a következőképpen történhetett a bűntény:

Pravieniškės helység a Litván Köztársaság területén található. 1940/1941-ben, a szovjet megszállás, az úgynevezett Litván Szovjet Szocialista Köztársaság idején koncentrációs tábort létesítettek ott a köztörvényes bűnözőknek és a politikai foglyoknak. Amikor kitört a német-szovjet háború, a rabok egy részét elvitték. Mintegy ötszáz személy maradt a bolsevikok által szervezett litván milícia felügyelete alatt. De abban a pillanatban, amikor úgy nézett ki, hogy a Vörös Hadsereg már elhagyta az országot, a milicisták letépték a vörös zászlót, és kitűzték a nemzetiszínű litván lobogót. Egy idő után tankok közeledtek a lágerhez, az őrség eleinte német harckocsiknak nézte ezeket. De kiderült, hogy szovjetek...

A bolsevikok bekerítették a tábort, először a lágerőrséggel végeztek mint árulókkal, aztán parancsba adták a foglyoknak, hogy gyülekezzenek az udvaron. Amikor ez megtörtént, bejöttek a tankok, és tüzet nyitottak a géppuskák. Az összeterelt tömegben pánik tört ki, látták a foglyok, hogy be vannak kerítve, egyre inkább összepréselődtek egyetlen kupacba, mindenki a társak mögött keresett menedéket és fedezéket, nem számított, él még vagy már eltalálták.

Ötszáz embert lőttek halomra rövid idő alatt. Amikor már a földön hevertek, jöttek a katonák, és belevágták a szuronyt azokba, akik csak könnyebb sérüléseket szenvedtek vagy adtak még bármiféle életjelt. Ketten maradtak életben az összes rab közül. Az egyik csak megsebesült, aztán meg nem szúrták agyon, a másikat meg el sem találták, mégis összeesett, bekente a fejét a mellette lévő meggyilkolt rab vérével és agyával. Pontosan ez a két ember számolt be részletesen a vérengzés lefolyásáról.

Ami a szovjet hatóságok Lengyelországban elkövetett tömeggyilkosságait illeti, a legnagyobb visszhangja mégis a lwówi börtönökben történt vérengzéseknek volt. Ezekre is 1941-ben került sor, amikor közeledtek a németek.

Ezt a tényt, akárcsak más hasonló eseményeket, igen sokféleképpen használta fel a német propaganda, terjedelmes beszámolókat, fényképeket közöltek a sajtóban, külföldi újságírókat hívtak a helyszínre. Több mint ezerkétszáz személyt gyilkoltak le Lwówban csak azok közül, akiket nem tudtak Oroszország belterületére vinni.

Lengyel forrásokból eddig még nem gyűjtöttek kellő mennyiségű anyagot az ügyben. Csak Władysław Studnicki idézi fel röviden emlékeit a *Szovjet-orosz uralom Kelet-Lengyelországban, 1939–1941* címmel kiadott brosúra 45. oldalán. A szerző a német megszállás idején gyűjtött anyagot Lwówban a szovjet megszállásról:

> Egy nappal azelőtt, hogy a szovjet hatóságok és csapatok elhagyták Lwówot, a német előrenyomulás miatt megkezdték a foglyok likvidálását. Elsősorban azok közül kerültek ki az áldozatok, akikről azt gondolták a szovjet hatóságok, hogy az lenne a legkevésbé kívánatos, ha itt hagynák őket az országban. A következőképpen lőtték tarkón a foglyokat: szólították a rabot, a pincébe kísérték, útközben hátulról fejbe lőtték, amikor egyáltalán nem számított rá. Így lőttek agyon hatszáz ukránt, négyszáz lengyelt és huszonkét zsidót.

Mint már mondtam, hasonló tömeggyilkosságokat hajtottak végre a Finn-öböltől a Fekete-tengerig húzódó hatalmas térségben. Nem sokkal később tárták fel az ukrajnai Vinnicja városában az eddig ismert legnagyobb tömegsírt. A szovjet hatóságok ott gyilkolták meg azokat az ukránokat, akiket ukrán nemzeti függetlenségi politikai törekvések miatt vetettek börtönbe.

* * *

Az új háború és az egész világot mélyen megrázó véres események mellett a tizenötezer lengyel internált katona sorsa, akiket foglyokként kezeltek, és másfél éve nyomtalanul eltűntek szovjet területen – mintha háttérbe szorult volna, lassan elcsitult az ügyük. De pont ez az új háborús felfordulás, a bolsevikok veresége és ennek következményei, a nemzetközi erőviszonyokban beállt változások hozták a felszínre a legnagyobb bűntény titkát, ahogy a viharban felkorbácsolódott hullámok kapják föl a rég a tenger fenekére süllyedt tárgyat, és mutatják meg a döbbent hajósoknak.

VIII. fejezet

A BŰNTÉNY HAMIS NYOMAIN

MIT MOND SZTÁLIN, MOLOTOV ÉS VISINSZKIJ A LENGYEL TISZTEK REJTÉLYES ELTŰNÉSÉRŐL? – HIÁBA KERESIK ŐKET. – DIPLOMÁCIAI JEGYZÉKEK ÉS KONFERENCIÁK. – A SZOVJET AIDE-MÉMOIRE LEZÁRJA A VITÁT.

A szovjet vereség a háború első napjától kezdve, hétről hétre nagyobb méreteket öltött. A megváltozott politikai helyzet hatására a bolsevikok átlépnek a nyugati szövetségesek táborába, segítséget kérnek, azt pedig tényleg nem sajnálja tőlük Churchill. 1941 júliusában a szakadék szélén álló szovjetek készek bármilyen engedményre, bármilyen egyezményt hajlandók aláírni, csak segítsen valaki megállítani a német hadsereg diadalmenetét. Ilyen körülmények között került sor a londoni lengyel kormány és a Szovjetunió közti közeledésre, melynek eredményeképpen megkötik az egyezményt.

Számos oka van a megállapodásnak. Mindenekelőtt ott a közös ellenség – Németország. De... vajon a Szovjetunió nem bizonyult-e Lengyelországgal szemben ugyanolyan agresszornak, sőt bizonyos szempontból még rosszabbnak is? De, kétségkívül. A lengyel kormány mégis úgy dönt, kitörli az emlékezetéből a közelmúltat és a bolsevikok árulását. Először is, erre a lépésre biztatja Nagy-Britannia, másodszor pedig ezzel követik Sikorski tábornok politikai irányvonalát, aki főparancsnok és kormányfő volt egy személyben, és mindig kiállt az Oroszországgal való megegyezés mellett. Harmadszor, a reális és gyakorlati előnyök miatt, amelyekkel állítólag az egyezmény járhat Lengyelországra

nézve, vagyis szabadon engedhetnek minden foglyot és az Oroszországba deportált lengyel polgári lakosság óriási tömegét, melynek létszáma ideiglenes számítások szerint minden bizonynyal mintegy másfél millió lehetett.

És végül negyedszer, a londoni lengyel kormány nem tudja, hogy a tizenötezer lengyel fogoly, köztük majdnem kilencezer tiszt végleg eltűnt a föld színéről...

Mert valójában ki tud bármit is a sorsukról? Az illetékes szovjet hatóságokon kívül senki sem tud semmi konkrétumot.

A Lengyelországban maradt családtagok, akik egyszer csak nem kaptak több levelet, csak sejtik, és próbálják elhessegetni maguktól a szörnyű rejtéllyel kapcsolatos balsejtelmeket.

A foglyok csoportja a grjazoveci láger drótkerítése mögött csak sejtheti, de ők is csak a Lengyelországból kapott levelekre hagyatkozhatnak.

Berling ezredes csoportja Berija komisszár elejtett szavaira hagyatkozhat.

De a londoni kormány csak nehezen, közvetve érhette el a Lengyelországban maradt családtagokat. Nem érhette el semmiképpen a grjazoveci táborba zárt foglyokat. Nem érhette el semmiképpen Berling csoportját Malahovkában.

Így amikor a lengyel kormány egyezményt köt a Szovjetunióval, nem áll elő más követelésekkel, mint az 1939 előtti status quo helyreállítása, és... jóhiszeműen követeli minden fogoly és a deportált polgári lakosság szabadon bocsátását. Pontosan megfogalmazta az álláspontját:

a) a jegyzékben, amelyet a lengyel külügyminisztérium képviselője nyújtott át Eden miniszternek 1941. július 8-án,

b) a lengyel-szovjet egyezmény az év június 12-én készült tervezetében.

Ennek eredményeképpen 1941. július 30-án aláírták a lengyel-szovjet egyezményt, melynek kiegészítő jegyzőkönyve így szól:

1. Amint helyreállnak a diplomáciai kapcsolatok, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kormánya amnesztiát ad minden lengyel állampolgárnak, aki jelenleg szabadságától megfosztva tartózkodik a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének területén mint hadifogoly vagy más, megfelelő okokból.

2. E jegyzőkönyv az 1941. július 30-i egyezménnyel egyidejűleg lép életbe.

1941. augusztus 14-én kerül sor a lengyel-szovjet katonai egyezmény aláírására, és ettől a pillanattól csatlakoznak a Szovjetunió területén alakuló lengyel hadsereg egységeihez a lágerekből és börtönökből szabadult lengyel foglyok[6] és polgári személyek, akiket Lengyelország lerohanása után deportáltak a bolsevikok.

De a Szovjetunióban tevékenykedő lengyel parancsnokság hamarosan rájön arra, hogy hiányzik számos jól ismert tiszt, akiről egész biztosan tudják, hogy 1939-ben szovjet fogságba esett. Például hiányoznak az Anders tábornok csoportjába került tisztek, élükön a törzs főnökével, Sołtan őrnaggyal, hiányzik Fuhrman őrnagy, aki hosszú évekig volt Sikorski tábornok adjutánsa, hiányzik sok ezredes, sőt több tábornok is. Bizonyos idő elteltével arra is rájönnek, hogy számos alacsonyabb rendfokozatú tiszt is hiányzik. Aztán később, ahogy érkeznek a foglyok, kiderül, hogy többen hiányoznak, mint ahányan jelentkeznek. A lengyel vezetés döbbenten konstatálja a tényt, és először a szovjet összekötő tisztekhez fordul. Ők a maguk részéről kitérő válaszokat adnak, mesélnek valamit arról, hogy számos foglyot még 1940-ben hazaengedtek Lengyelországba.

De a lengyel hatóságoknak már közvetlen kapcsolatuk van a grjazoveci lágerből szabadult foglyokkal. Tőlük tudják meg, hogy a hiányzó tisztek Lengyelországban sincsenek, mert az aggódó családtagok náluk érdeklődnek a sorsuk felől. Tehát a szovjet összekötő tisztek magyarázata nem lehet pontos. Egyelőre diszkréten kezelik az ügyet, utasítást küldenek a német megszállás alatt tevékenykedő földalatti mozgalom vezetésének, hogy ellenőrizze ezt a változatot. Lehet, hogy a németek lágerbe zárták őket? –

Ugyanakkor a Szovjetunióban szerveződő Lengyel Fegyveres Erők parancsnokságán különleges ügyosztályt hoznak létre azzal a feladattal, hogy állítsa össze az eltűnt személyek névsorát.

Meg kell jegyeznem, hogy a szovjet hatóságokkal kialakult kapcsolatok e szakaszában a lengyel fél képviselői a számos terhelő bizonyíték ellenére sem vonták kétségbe a szovjet kormány jóindulatát. Meg sem fordult a fejükben az a feltételezés, hogy képesek voltak egyszerűen eltenni láb alól ennyi tisztet és közkatonát. Azt viszont feltételezték, hogy a helyi hatóságok lelkiismeretlensége az oka annak, hogy nem engedték szabadon a foglyokat, és azzal is számolniuk kellett, hogy a szovjeteknek óriási közlekedési nehézségekkel kellett megbirkózniuk háború idején.

Akkoriban nevezték ki moszkvai lengyel nagykövetnek Kot urat, aki egyébként nyilvánvalóan híve volt a szovjetekkel kötött szövetségnek. A körülmények különös összjátéka folytán az ő személyét terhelte az olyan törekvések nagy része, amelyek később fényt derítettek a katyńi rejtélyre, eloszlatva a kételyeket. Mindez azért különös, mert ez az ember később bekerült a Moszkva parancsait követő varsói Quisling-kormányba, 1945-ben onnan küldték ki római nagykövetnek... De akkor még másokhoz hasonlóan jóhiszeműen tevékenykedett, a beszélgetései és a közbenjárásai, melyeket írásban is rögzítettek, gondosan jegyzőkönyvbe foglaltak, ma olyan archív anyagot alkotnak, amely szorosan kötődik a katyńi ügyhöz és más bűntényekhez.

1941. szeptember 20-án beszélt először az eltűnt foglyokról a Szovjetunió külügyi népbiztoshelyettesével, Visinszkijjel.

Hét nappal később, szeptember 27-én Kot nagykövet jegyzéket ad át a szovjet kormánynak. Számos esetet említ, melyben

1. lengyel állampolgárokat tartanak egyénileg vagy csoportosan kényszermunkatáborban és börtönben,

2. megakadályozzák azt, hogy kapcsolatba lépjenek a lengyel nagykövetséggel,

3. nem hagyják, hogy lengyel állampolgárok szabadon válasszanak és változtassanak lakóhelyet,
4. továbbra is munkára kényszerítik és fogolyként kezelik őket,
5. megtagadják az amnesztiát igazoló iratok kiadását.

Kot úr október 6-án megint találkozik Visinszkij úrral, 1941. október 13-án a lengyel nagykövetség újabb jegyzékben hívja fel a figyelmet arra, hogy a szovjet fél nem teljesíti kötelezettségeit, nem enged szabadon a táborokból lengyel állampolgárokat.

Már két és fél hónap telt el július 30., az egyezmény aláírása óta. Hol van több mint nyolcezer lengyel tiszt? Hol a többi fogoly, mintegy hétezer fő? – De Kot úr nem akarja, hogy ez összeütközéshez vezessen, türelmes akar lenni. Egyébként maga Sikorski tábornok is Oroszországba utazik. Egy nappal a jegyzék átadása után, október 14-én azt mondja Visinszkij elvtársnak:

– Remélem, mire Sikorski úr megérkezik, minden tisztjét megtalálhatja.

– Átadunk maguknak minden embert, aki nálunk van – feleli Visinszkij –, de nem adhatjuk át azokat, akik nincsenek nálunk. Az angolok például olyan embereik nevét adják meg nekünk, akik állítólag a Szovjetunióban tartózkodnak, pedig valójában sosem jártak itt.

És Visinszkij úr vállat von, mintha először hallana arról, hogy a Szovjetunió közepén, ahol nemcsak az embereket, hanem a tetteiket és a szavaikat is jegyzőkönyvbe veszik, 1940-ben még ott kellett lennie, táborba zárva a lengyel hadsereg tizenötezer tisztjének és közkatonájának. Ő, a világ legszigorúbb rendőrállamának egykori legfőbb ügyésze!

Sikorski tábornok jó kapcsolatokat akar a Szovjetunióval. Problémái vannak emiatt a saját kormányán és társadalmán belül, amely nem tudja elfelejteni az elszenvedett sérelmeket. Nem tudja megemészteni ezt az ellenséggel kötött szövetséget. Sikorski az aktuálpolitikai szempontokat tartja előbbrevalónak, tévútnak, defetizmusnak tekinti azt, ha valaki az eltűnt foglyok miatt panaszkodik,

tiltakozik, kósza híreket terjeszt róluk. Nem hiszi, hogy nyomtalanul eltűnhettek.

– Előkerülnek! – mondja. – Uraim, csak nem akarják bebeszélni nekem, hogy a szovjet kormány egyszerűen meggyilkoltatta őket? Abszurdum! Az lehetetlen.

Ilyen jóhiszeműen várja, hogy ellenőrizzék az információt a német megszállás alatt lévő országban. Végül megérkezik a Jób könyvébe illő hír: „A keresett tiszteket senki sem látta szabadlábon az országban. A német fogolytáborokban sincsenek. Arról sem hallott senki, hogy átadták volna őket a határon. Minden család egybehangzóan állítja, hogy 1940 április-májusában szakadt meg a levelezés, a családtagjaik pedig akkor még egészen biztosan a szovjetek kezében voltak."

Sikorski azt mondja, legyenek kapcsolatban a moszkvai lengyel követséggel. A követségtől azt a választ kapják, hogy máig sem bukkantak az eltűntek nyomára. A lengyel kormányfő, továbbra is megmaradva a baráti tárgyalások szintjén, 1941. október 15-én fordul személyesen, levélben a londoni szovjet nagykövethez. Nem kap választ erre a levélre... Utasítást küld hát Moszkvába: tegyenek határozottabb lépéseket.

Kot nagykövet október 22-én magához Molotovhoz indul. Visinszkijjel folytatott korábbi beszélgetéseire hivatkozva azt mondja:

– Számos példát soroltam fel Visinszkij úrnak, elmondtam, milyen központokba nem jutott el az amnesztiarendelet, és milyen kategóriába tartozó állampolgárokat nem bocsátottak szabadon. Például tiszteket, bírókat, ügyészeket, rendőröket.

Molotov válaszul többet krákogott, mint beszélt. Nincs ebben semmi különös: késő ősszel, messze Oroszországban hideg van. A járókelők is meg vannak fázva. Nincs tüzelő. Háború van. De abból, amit kikrákogott, e szavakat lehetett kivenni:

– A komoly közlekedési és adminisztrációs nehézségek miatt... számos körzetben kétségkívül korábbi lakóhelyükön maradtak...

A lengyel fél tulajdonképpen elégedett a válasszal. Végül is Molotov nem egy bezprizornij, csavargó kölyök, aki csak úgy be-

szélhet a vakvilágba, mondhatja, ami éppen eszébe jut. Ahhoz túl magas beosztásban van, túl nagy felelősséget visel a szavaiért, még akkor is, ha rekedt hangon kell kimondania ezeket. Ez úgy értendő, hogy megerősíti az optimista előérzeteket. A foglyokat alighanem a messzi északra vitték, most pedig nincs technikai lehetőség arra, hogy ideutaztassák őket.

Emellett Kot nagykövet november 1-jén átad Molotovnak egy bizalmas tartalmú jegyzéket. Ebben arról volt szó, hogy a foglyok ügyét még Sikorski tábornok várható érkezése előtt rendezni kell. Ugyanakkor Kot beszélgetést kér Visinszkijtől, erre másnap, november 2-án kerül sor, ez már a negyedik ebben a témában. Megemlíti, hogy Molotov véleménye szerint nyilván csak technikai akadályok nehezítik a foglyok hazatérését, a lengyel nagykövetnek ezért csak egy kérése van:

– Nem tudná legalább azt elintézni, hogy táviratban elérjük őket? Végül is valakinek tudnia kell, hol tartózkodnak.

Visinszkij aznap alighanem rossz hangulatban lehetett. Vállat vont:

– Akkor maga szerint hol lehetnek?

Kot említett néhányat a feltételezett táborok közül. Visinszkij erre megint vállat vont.

– Mennyi idő telt már el az egyezmény aláírása óta – vette át a szót egy pillanatnyi hallgatás után Kot –, és még oly sok emberünk nem kapta vissza a szabadságát, noha a jog szerint ez jár neki. Még levelet és táviratot sem kapunk tőlük. A címük sincs meg. Pedig a népbiztos úr azt ígérte az október 14-i beszélgetésünkben, hogy másnap eljuttatja a minket érdeklő összesítéseket.

– Tényleg azt mondtam, de 15-én el kellett hagyniuk Moszkvát a munkatársaimnak, ezért lazultak a kapcsolatok az egyes hivatalok között. Emiatt akadozik az adatok összesítése...

– Az NKVD vagy a Gulag[7] központi vezetése rendelkezik a megfelelő adatokkal. Kérem, tegye lehetővé, hogy küldötteket indítsunk hozzájuk, akik az NKVD-s tisztviselők társaságában végigjárják azokat a táborokat, ahol az embereinket őrzik. Segítséget

nyújtanak, reményt adnak nekik, hogy könnyebben át tudják vészelni a telet.

– A nagykövet úr úgy állítja be ezt a kérdést, mintha el akarnánk rejteni bizonyos lengyel állampolgárokat. Hol vannak?! – És Visinszkij a térdét csapkodta. Aztán elfordította a fejét, és az ablakot bámulta. Az ablakon túl minden csendes, nesztelenül hull a hó. Mindkét úr cigarettára gyújtott. A lengyel nagykövet leszívta a füstöt, kicsit fészkelődött a fotelban, majd kijelentette:

– A birtokomban lévő adatok szemtanúk vallomásaiból és jegyzőkönyvekből származnak. Látták, hogy ekkor és ekkor ismeretlen helyre vitték ennyi és ennyi emberünket. Ha pontos adatokat kapnék önöktől, föl tudnám használni ezeket. Hisz az ember nem olyan, mint a gőz vagy a hó: télen lehullik, tavasszal meg elpárolog...

Azt felelte Visinszkij:

– Már előkerült bizonyos mennyiségű személy azok közül, akik szerepelnek a nagykövet úrtól kapott névsorokban, a többieket még keressük. Ha a többi konkrét nevet is eljuttatják hozzám, az illetékes szervekhez fordulhatok, sőt meg is büntethetem azt, akit kell. Ezek az ügyek rám tartoznak, mert a Külügyi Népbiztosság lengyel ügyosztálya is alám van rendelve.

Tíz nappal később, november 12-én, a Kottal folytatott ötödik beszélgetésben Visinszkij kijelentette:

– Meg vagyok győződve arról, hogy a tisztek már szabadok. Csak azt kell kideríteni, hol lehetnek. De ha valaki még nem szabadult közülük, azt természetesen kiengedjük. Számomra nem is létezik ez a probléma.

De a tisztek nem kerültek elő.

A lengyel kormány tehetetlennek bizonyult a szovjet fél állandó elterelő hadműveleteivel, kibúvóival, az újabb meg újabb változatokkal szemben, ezért a brit kormányt kérte fel közvetítésre. 1941. november 3-án került sor a brit közbenjárásra. November 8-án Molotov népbiztos jegyzéket küldött, amelyben szerepelt a következő szakasz:

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1941. augusztus 3-án rendeletet adott ki az amnesztiáról, melynek értelmében szabadon bocsátottak minden lengyel állampolgárt, akit hadifogolyként vagy egyéb alapos okból fosztottak meg a szabadságától; a szabadult polgári személyek és hadifoglyok bizonyos kategóriáit anyagi támogatásban részesítették a szovjet hatóságok.

Ebből a jegyzékből egyértelműen kiderül, hogy minden hadifoglyot szabadon bocsátottak. De akkor hol vannak a tábornokok, az ezredesek és több ezer alacsonyabb rendfokozatú tiszt?!! Hol az egész rendőrség és a katonai csendőrség, amelyet 1939-ben deportáltak és zártak az osztaskovi fogolytáborba?!...

Olyan pletykák keringenek, hogy a messzi északi koncentrációs táborokban őrzik őket. De íme, 1941. november 14-én Bogomolov, a londoni lengyel kormányhoz delegált szovjet nagykövet jegyzéket ad át Raczyński lengyel nagykövetnek, melyben többek között a következőket jelenti ki:

A Szovjetunió területén található minden lengyel tisztet szabadon bocsátottak. A Minisztertanács élén álló Elnök Úr által megfogalmazott feltételezés, mely szerint nagy számú lengyel található a Szovjetunió északi körzeteiben szétszórva, nyilvánvalóan pontatlan információn alapul.

Abban a pillanatban, amikor Bogomolov úr Londonban megfosztotta ezzel az utolsó reményeitől a lengyel kormányt, amely már nem bízhatott abban, hogy megtalálja az eltűnt foglyokat, bármilyen görcsösen ragaszkodtak is a lengyel hatóságok a reményhez, bebeszélve maguknak és a szovjet hatóságoknak, hogy biztos valahol a messzi északon vannak... – ugyanazon a napon, november 14-én Kot nagykövet eljut magához a Szovjetunió diktátorához, Joszif Sztálinhoz. Molotov népbiztos társaságában fogadta őt Sztálin. Ezt a beszélgetést, akárcsak minden más korábbi és későbbi beszélgetést, rögtön a befejezése után lejegyezték.

Kot nagykövet, aki „Elnök Úrnak" titulálta Sztálint, számos folyó ügyet érintett, amelyet rendezni kellett, köztük a helyreállított lengyel-szovjet kapcsolatokat is.

Sztálinnak az volt a szokása, hogy beszélgetés közben – különösen akkor, amikor másokat hallgatott – egy darab papírt tett maga elé, és ceruzával firkálgatott rá, mindenféle alakokat, figurákat, néha számokat is rajzolt. Tulajdonképpen senki sem nézhette meg alaposabban ezeket a rajzokat, mert a világ egyhatodának diktátora hirtelen ideges mozdulattal összefirkálja azt, amit rajzolt, rendszerint összegyűri a telefirkált papírt, és kidobja a sarokba, majd újabb tiszta negyedív papírt vesz elő, és megint rajzol. Rajzol, csak rajzol a végtelenségig. De közben hall minden szót, amit csak mondanak neki, mert ha közbevet valamit, mindig a témánál marad.

– Sok idejét raboltam már el, Elnök Úr, pedig nyilván fontos dolgokkal van elfoglalva. De van itt még valami, szóba hozhatnám? – kérdezte Kot nagykövet.

– Parancsoljon, nagykövet úr – felelte Sztálin előzékenyen, bólintott is a papír fölé hajolva, ahová dzsidát rajzolt. Egyszerű kozák dzsidát.

– Ön a Szovjetunióba került lengyel állampolgároknak adott amnesztia értelmi szerzője. Latba vetné a befolyását annak érdekében, hogy maradéktalanul teljesüljön a gesztussal kifejezett akarata?

– Ó, hát vannak még lengyelek, akiket nem engedtek szabadon? – vetette oda Sztálin, mintha most hallana erről először.

Molotov az asztal másik oldalán ült, de meg sem mukkant.

– A sztarobelszki táborból 1940 tavaszán engedték szabadon a foglyokat, onnan még egyetlen tiszt sem került elő... – És Kot még akart beszélni Kozelszkről és Osztaskovról, de Sztálin félbeszakította.

– Utánanézek az ügynek. De szabaduláskor annyi minden történhet. Hogy is hívták Lwówban a várost védő parancsnokot? Ha nem tévedek, Langer tábornok volt.

– Langner tábornok, Elnök Úr – javította ki a nagykövet.

– Úgy van. Langner tábornok. Még a múlt évben engedtük szabadon. Moszkvába hozták, beszélgettünk vele. Aztán külföldre szökött, alighanem Romániába.

Molotov bólogat.

– A mi amnesztiánkban nincs kivétel – folytatja Sztálin –, de néhány katona sorsa hasonlóan alakulhatott, mint Langneré.

– Összeírtuk a neveket – folytatta Kot úr –, például Stanisław Haller tábornok sem került elő mindmáig, hiányoznak tisztek, akiket 1940 április-májusában vittek el Sztarobelszkből, Kozelszkből és Osztaskovból.

– Szabadon engedtünk mindenkit, még azokat az embereket is, akiket Sikorski tábornok küldött ide, hogy hidakat robbantsanak és szovjet állampolgárokat gyilkoljanak. Még ezeket a személyeket is szabadon bocsátottuk. – Sztálin összegyűrte a papírt, és az asztal alá dobta. – Egyébként nem Sikorski tábornok küldte ide őket, hanem csak a vezérkari főnöke, Sosnkowski.[8]

– Tehát az lenne a kérésem, Elnök Úr – szólalt meg megint Kot nagykövet –, hogy szíveskedjék elrendelni a tisztek szabadon bocsátását, akikre szükségünk van a hadsereg szervezéséhez. Birtokomban vannak a jegyzőkönyvek, melyekben le van írva, mikor vitték el őket a táborból.

– Vannak pontos névsorok? – kérdezte Sztálin némi érdeklődést mutatva. Fölállt, és járkálni kezdett a szobában. Oda-vissza, oda-vissza.

– Minden név föl van jegyezve a szovjet lágerparancsnokoknál, akik mindennap minden foglyot kiparancsoltak névsorolvasásra. Ezenkívül az NKVD külön-külön minden személy ügyében nyomozást folytatott. Egyetlen tisztet sem adtak át Anders tábornok vezérkarából, abból a hadseregből, amelyet ő vezetett Lengyelországban.

Sztálin hirtelen megtorpant, cigarettára gyújtott, figyelmesen hallgatta az utolsó szavakat, és az asztalán álló telefonhoz lépett. Molotov a készülék mellett ült. Gyors mozdulattal fölkapta a hallgatót... és ebben a pillanatban alig észrevehető mosoly futott át Molotov arcán, majd azt mondta:

– Így nem kapcsol... – mondta, és átállította a kapcsolót, majd megint leült, de most már a fő tárgyalóasztalhoz.

Csend támadt a szobában. Sztálin az NKVD-t hívta.

– ...Itt Sztálin. Minden lengyelt szabadon engedtek a börtönökből?... – egy pillanatig csendben marad. Hallgat. – Mert itt van nálam a lengyel nagykövet, aki azt mondja, hogy nem mindenkit... – most valamivel hosszabb hallgatás után leteszi a kagylót, és visszatér a tárgyalóasztalhoz. Más témával hozakodik elő. Talán öt, talán nyolc perc telt el, és hirtelen megszólalt a telefon. Maga Sztálin állt föl. Hallgatta. Csak egyszer dörmögött valamit az orra alatt, de nem szólt egy szót sem. Letette a kagylót, visszatért a helyére, ezúttal már csendben maradt. – Kot nagykövet úgy gondolta, az audiencia véget ért.

Joszif Sztálin világosan megmondta, hogy nem tudja, hol vannak és mi történhetett azokkal a foglyokkal, akik 1939/1940-ben a kozelszki, osztaskovi és sztarobelszki lágerben tartózkodtak.

Ugyanakkor a lengyel fél továbbra sem számolt azzal az eshetőséggel, hogy a mintegy tizenötezer hiányzó fogoly egytől egyig eltűnhetett, örökre! Nem győzte meg sem Bogomolov jegyzéke, sem az összes szovjet közlemény, hiába állították határozottan, hogy semmit sem tudnak ezekről a foglyokról. Nem hitték el a szovjet hatóságoknak, hogy szabadon engedték őket 1940-ben, azt sem hitték, hogy nincsenek a Szovjetunió területén. Ellenkezőleg, azzal a feltevéssel vigasztalták magukat, hogy nagyon súlyos életkörülményekre kárhoztatták őket, a szovjet kormány pedig nem akarja elismerni ezt, próbálja eltussolni az ügyet, halogató taktikát folytat, talán majd fokozatosan bocsátja szabadon őket... talán tényleg nem képes idehozni őket a sarkkörön túlról. Tél van. Szörnyű tél dühöng az országban. De némi aggodalom is vegyült ebbe a vigaszba: hogyan élnek abban a dermesztő világban, a szovjet koncentrációs táborokban, a sarkkörön túl?!

* * *

1941. november 14-én beszéltek először Sztálinnal. Azóta nem tettek semmilyen lépést, csak várták az Oroszországba készülő Sikorski tábornok érkezését.

December 1-jén a lengyel nagykövetség elkészítette Sikorski számára a *Feljegyzés a sztarobelszki, kozelszki és osztaskovi lágerekből internált lengyel katonák ügyében* című anyagot. Itt kétségbevonhatatlan tényként közölték, hogy az említett három táborban fogva tartott tisztek és katonák több mint 98 százalékát elvitték 1940 tavaszán, azóta nyomuk veszett.

Sikorski tábornok megérkezett Moszkvába, áttanulmányozta a feljegyzést, magával vitte Anders tábornokot, akit akkor neveztek ki minden, Oroszországban alakult egység parancsnokának, és Kot nagykövetet, majd elindult a Kremlbe. Ez 1941. december 3-án történt. Ott fogadta Sztálin, mint mindig, most is Molotov jelenlétében várta a vendégeit.

Sikorski tábornok: ...Leszögezem, Elnök Úr, hogy kihirdette az amnesztiát, de nem hajtják végre. Sokan még mindig lágerekben és börtönökben vannak, ráadásul a legértékesebb embereinket tartják fogva.

Sztálin (rajzolgatás közben): Ez lehetetlen, mert az amnesztia mindenkire vonatkozott, és minden lengyelt szabadon engedtünk. (Az utolsó szavakat Molotovhoz intézi, aki helyeslőleg bólogat.)

Sikorski tábornok (az Anders kezében lévő listáért nyúl): Nem a mi dolgunk, hogy pontos névsort adjunk át az embereinkről, hisz a táborparancsnokoknak teljes listái vannak. Itt van nálam egy mintegy négyezer tiszt nevét tartalmazó lista: mindegyiküket erőszakkal internálták, és még most is börtönben vagy lágerben vannak. Ez a lista nem teljes, mert csak azokat a neveket tartalmazza, amelyeket össze tudtunk gyűjteni emlékezetből. Állandó összeköttetésben vagyok Lengyelországgal, ellenőriztettem, nincsenek-e ott. Kiderült, hogy egyikük sincs ott, mint ahogy németországi hadifogolytáborokban sincsenek. Ezek az emberek itt vannak. Senki sem tért haza közülük.

Sztálin: Az lehetetlen! Elszöktek.

Anders tábornok: Hová szökhettek volna?

Sztálin: Hát, például Mandzsúriába...

Anders tábornok: Az nem lehet, hogy mindannyian meg tudtak szökni... Személyesen ismerem a listán szereplő tisztek többségét. Vannak köztük vezérkari tisztek és parancsnokok.

Sztálin: Biztos szabadon engedték őket, csak még nem értek ide.

Sikorski tábornok: Oroszország hatalmas, és a nehézségek is ugyanolyan nagyok. Talán nem hajtották végre a parancsot a helyi hatóságok? Ha valaki kijutott volna Oroszországból, biztos jelentkezett volna nálam.

Sztálin: Tudniuk kell, hogy a szovjet kormánynak az égvilágon semmi oka fogva tartani akár egyetlen lengyelt is.

Molotov: Mi csak azokat vettük őrizetbe, akik a háború után bűncselekményeket követtek el, felforgató tevékenységet folytattak, rádióállomásokat létesítettek stb. Nyilván nem ilyen embereket keresnek.

Kot: Természetesen nem, de kértem, hogy adják át nekünk ezeknek az embereknek a névsorát, mert nagyon sok esetben lelkes hazafiakat, teljesen ártatlan embereket vádolnak ilyesmivel.

Molotov helyesel.

Sikorski tábornok: Jó lenne, Elnök Úr, ha a nyilvánosság előtt magyarázná el az ügyet, és ezzel hozna döntő fordulatot a Szovjet-Oroszországba került lengyelek sorsában. Hiszen ők nem turisták, hanem olyan emberek, akiket erőszakkal vittek el az otthonukból. Nem saját akaratukból kerültek ide, hanem deportálták őket, és hatalmas szenvedéseket éltek át.

Sztálin: El lesz intézve. Külön utasítást kapnak erre a végrehajtó szervek, de meg kell érteniük, hogy háborút viselünk.

Ez a beszélgetés csak még inkább megerősítette a lengyel felet abban a meggyőződésében, hogy az eltűnt foglyok élnek, valahol a messzi északon vagy a hasonlóan távoli keleten tarthatják fogva őket, erre utalhat Sztálinnak az a feltevése, hogy „Mandzsúriába szöktek", majd azok a szavai, hogy „mindenkit szaba-

don engedtek", de „még nem értek ide", és végül „külön utasítást kapnak erre a végrehajtó szervek".

Miután megtörtént a látogatás a Kremlben, rövid szünet állt be, nem folytatták rögtön a diplomáciai akciókat. Ugyanakkor a lengyel katonai vezetés kijelölte a már jó néhányszor említett Czapski őrnagyot (a grjazoveci lágerből szabadult), hogy önállóan folytasson keresést. Megkerülte a középszintű hatóságokat, egyenesen a koncentrációs táborok (Gulag) parancsnokához, Naszedkin tábornokhoz indult, majd az NKVD tábornokait, Bzirovot és Rajhmant kereste föl. A küldetése teljes kudarccal végződött. E szovjet méltóságok közül egyik „sem tudta", mi történt, egyáltalán mi történhetett tizenötezer lengyel fogollyal!

Közben a naptárt már átfordították az új évre, 1942-t mutatott.

Január 28-án a londoni lengyel kormány ismét közbenjárt az eltűnt foglyok érdekében. Ez volt az újabb, 49. számú jegyzék. Szovjet részről nem jött rá semmiféle válasz...

Vártak hát tovább.

Vártak januárban, vártak februárban. Próbálták kihúzni a telet. A szemük még mindig a messzi északra meredt. Hogy meg tudjuk érteni a lengyel fél elvakultsággal határos álláspontját – szinte mániákus konoksággal vetették minden reményüket abba, hogy még előkerülhetnek a foglyok a sarkvidékről –, meg kell említenünk, hogy tényleg pontosan ott, a sarkkörön túl volt a szovjet koncentrációs táborok többsége, ahol nemcsak rabok ezrei, hanem milliói ültek! Újra meg újra feléledt a remény, amikor lengyelek érkeztek onnan, egyenként vagy csoportosan, és azt mondták, az északi tundrán és tajgán átutazva, valahol útközben, az egyik fogolyszállítmányban, valamelyik átmeneti táborban az elmúlt hónapokban valóban lengyel rabok nyomára bukkantak. De ez tévedés volt. Mert mindig ugyanazokról volt szó, nem a kozelszki, osztaskovi és sztarobelszki lengyelekről, hanem azokról, akik a balti államok internálótáboraiban voltak, és az országokkal együtt kerültek szovjet fennhatóság alá. A bolsevikok aztán a messzi északra száműzték őket, ahol nehéz kényszermunkát végeztettek velük. Ebben a háborús felfordulásban, amikor összekeveredtek a dátumok és az emberi sorsok, könnyű volt tévedni. Azt gondolták akkor, majd ha megindul a jégzajlás... De ott későn mozdul a jég.

Nem várták ki ezt az időt, még vastag hótakaró borította Oroszországot, amikor 1942. március 18-án Anders tábornok a hadseregtörzs főnökével, Okulicki ezredessel megint audienciát kér – a mindenhatónál. Sztálin a Kremlben fogadta őket, természetesen Molotov is jelen volt.

Anders vázolja a Szovjetunióban alakuló lengyel hadsereg helyzetét, és azt mondja:

– De még mindig hiányoznak a tisztjeink. Máig sem jelentek meg a Kozelszkben, Sztarobelszkben és Osztaskovban fogva tartott tisztjeink. Pedig itt kell lenniük valahol önöknél. Újabb adatokat gyűjtöttünk össze – és átad két listát. Molotov veszi át a kezéből. – Hová tűnhettek? Kolimában bukkantunk a nyomukra.

Sztálin cigarettázik, valamit firkál a papírra, és azt feleli:

– Már minden parancsot kiadtam, szabadon kellett engedni őket. Még azt is beszélik, hogy a Ferenc József-földön vannak, pedig ott nincs senki. Nem tudom, hol vannak. Miért tartanánk bent őket? Lehet, hogy lágerekben vannak, azokon a területeken, amelyeket elfoglaltak a németek. Szétszaladtak...

– Lehetetlen, tudnánk róla – szólt közbe villámgyorsan Okulicki ezredes.

– Mi csak azokat a lengyeleket vettük őrizetbe, akik a németek szolgálatában álltak – vetette oda kimérten Sztálin, és témát váltott.

„Azokon a területeken, amelyeket elfoglaltak a németek?" „Szétszaladtak?" Honnan szaladtak volna szét? Miféle helyről, melyik táborból? Mikor kerülhettek ezekre a területekre?...

Íme, nyolc hónapja tartó hiábavaló keresés, negyvenkilenc diplomáciai jegyzék, számtalan konferencia, ügyködés, közbenjárás, kérés után – amelyre mindig csak azt a választ kaptuk: „nem tudjuk!" vagy „már 1940-ben átadtuk őket" – Sztálin bedobja ezt az

egyelőre érthetetlen mondatot. Csak úgy, en passant, miközben kifújta a cigarettafüstöt és elkapta a tekintetét arról az ostoba papírdarabról, amelyre ezúttal valamiféle fantasztikus bikát rajzolt... – Hirtelen jutott eszébe ez a gondolat, vagy előre meg volt kártyázva? Vagy kísérleti léggömb volt, egy évvel később pedig ez a gondolat lett a hivatalos szovjet változat tartópillére? Döntő fordulat állt be a szovjet álláspontban, mert a lengyel fél egyre kínosabb helyzetbe hozta az állandó sürgetéssel? Az utóbbi aligha lehet valószínű. Mert a témáról folytatott későbbi tárgyalásokon és a hivatalos válaszokban a szovjet fél egyelőre nem tér vissza ehhez a kijelentéshez, és nem tartja magát azokhoz a szavakhoz, amelyeket a cigarettafüstbe burkolózó Sztálin vetett oda. Ellenkezőleg.

Amikor a lengyel kormány 1942. május 19-én újabb memorandumot, az év június 13-án pedig még egy jegyzéket adott át az eltűnt foglyok ügyében, a Külügyi Népbiztosság az alábbiakat közölte az 1942. július 10-i aide-mémoire-ban:

Tudjuk, hogy számos lengyel állampolgár, akit még az amnesztiarendelet előtt bocsátottak szabadon, visszatért hazájába a Szovjetunióból. Azt is le kell szögeznünk, hogy számos lengyel állampolgár – azok közül, akik a rendeletnek köszönhetően szabadultak – külföldre szökött, egyesek pedig Németországba menekültek... Végül 1941 telén sokan szervezetlenül utaztak a Szovjetunió északi körzeteiből a déliekbe, bár a Népbiztosság számtalan alkalommal óva intette őket ettől, ezért a lengyel állampolgárok bizonyos része útközben megbetegedett, és különböző állomásokon kiszállították őket, néhányan meg is haltak. Mindezek a körülmények természetesen okai lehettek annak, hogy bizonyos számú lengyel állampolgár nem adott hírt magáról...

Két nappal a vitát lezáró szovjet közlemény kelte előtt, július 8-án Kot úr Sokolnicki chargé d'affaires kíséretében búcsúlátogatást tett Visinszkijnél. Az inkább már magánjellegű beszélgetésen azt mondta Visinszkij:

– Állítólag lengyeleket tartunk börtönökben és táborokban, de biztosíthatom, nagykövet úr, hogy kivizsgáltam az ügyet, és tényleg nincsenek ott. Nincsenek tisztek sem a messzi, sem a közeli északon, sem sehol másutt. Talán elhagyták a Szovjetuniót, talán egy részük meghalt... Mindenkit szabadon bocsátottunk. Egy részüket a németek elleni háború előtt engedtük el, másokat később.

– Ami a tiszteket illeti – felelte Kot –, le kell szögeznem, hogy pontosan Lengyelországból kapjuk a legtöbb kérdést a családtagjaiktól, nagyon aggódnak a sorsukért, mert nincsenek az országban. Egyikük sincs ott.

– Ha szabadon engedték a foglyainkat – szólt közbe Sokolnicki –, kérem, adja át a szabadon bocsátott személyek névsorát, jelölje meg pontosan, mikor és hol engedték el őket. A szovjet kormány számtalanszor készített listát a foglyokról, nem jelenthet nehézséget a névsor átadása.

Visinszkij széttárta a karját:

– Sajnos nincsenek ilyen listáink.

* * *

Kezdtek romlani a lengyel-szovjet kapcsolatok. Kiderült, hogy a szovjet kormány, miután a hadsereg megállította a németek első támadását, egyáltalán nem szándékozik lemondani Lengyelország feléről, amelyet ugyanezen németek segítségével annektált 1939/1940-ben. Újabb nehézségekkel kezdte hátráltatni a lengyel hadsereg szervezését. A lengyel kormány hangot is adott ennek az 1942. augusztus 27-i jegyzékében, amelyet Moszkvában adtak át. Ez volt az utolsó, mielőtt döntő fordulat állt volna be az ügyben.

Ami a lengyel hadsereg további fejlesztését illeti, a szovjet kormány negatív álláspontja abban a tényben is kifejezésre jutott, hogy máig sem került elő az a több mint nyolcezer lengyel tiszt, akit a kozelszki, osztaskovi és sztarobelszki táborokban tar-

tottak fogva, noha a lengyel kormány már oly sokszor járt közben az ügyben. 1941 decemberében Sikorski tábornok, majd 1942 márciusában Anders tábornok is átadta a tisztek részleges névsorát a Népbiztosok Tanácsa Elnökének [Sztálinnak].

De ez a közlemény már nem változtatott érdemben a lengyel foglyok rejtélyes eltűnésével kapcsolatos szovjet állásponton. A már említett július 10-i aide-mémoire-ban határozták meg pontosan az álláspont leglényegesebb elemeit, a szovjet kormány itt csak a következő okokkal magyarázza a foglyok eltűnését:

1. visszatértek hazájukba,
2. külföldre szöktek,
3. útközben meghaltak.

Szovjet részről akkor még nem volt szó semmilyen más változatról.

IX. fejezet

SZÖRNYŰ TITKOT TÁR FEL A NÉMET RÁDIÓ

MINDENKIT TARKÓLÖVÉSSEL GYILKOLTAK MEG! – „SZMOLENSZK KÖRNYÉKÉN TÍZEZER LENGYEL TISZT HOLTTESTÉT HANTOLTÁK KI."

És megint sötét függöny rejtette el az eltűntek sorsát. Ebben a témában a világsajtó sem törte meg a hallgatást, nem számolt be arról, hogy a lengyel kormány hasztalan keresi a tiszteket, noha a legfelsőbb angol és amerikai vezetés természetesen tudott arról, hogy miként folynak a tárgyalások, maga a brit kormány is közbenjárt az ügyben. Mint megsúgták, azért nem került be a sajtóba a hír, mert így őrizték az Egyesült Nemzetek táborának egységét, még diszkrétebben azt is suttogták: attól félnek, megzsarolja őket a szovjet fél. Bármikor megfenyegethették volna őket azzal, hogy a Szovjetunió különbékét köt Németországgal. Így telt el 1942 ősze, majd jött a tél és 1943 tavasza. Ezek a hónapok olyan eseményeket tartogattak, amelyek eldöntötték, merre fordul a világ sorsa.

Ezek között volt egy jelentéktelen és szinte teljesen érdektelen esemény is. A németek még egy láncszemet illesztettek a nemzetközi és a háborús jog megsértésének végtelen láncolatába: az elfoglalt területeken megkezdték a lakosság kényszersorozását, hogy a hadi cselekményekkel közvetlen kapcsolatban álló akciókba vessék be. Számos lengyel került részleges mozgósítással a Todt szervezetbe, köztük munkások, kocsisok stb. Sokat közülük még 1942 nyarán küldtek a keleti frontra.

Többek között Szmolenszk is a keleti fronton volt, 1941 júliusában foglalták el a németek. A várostól 12 kilométerre nyugatra

van Gnyezdovo állomás. Négy kilométerre Gnyezdovo állomástól van az úgynevezett katyńi erdő, abban pedig a Kecskehegynek vagy Koszogorinak nevezett hely. Onnan nem messze lakott egy öreg parasztember, Partyemon Kiszeljov, aki akkor hetvenkét éves volt.

Nos, nagyjából akkor, amikor a szovjet kormány átadja 1942 júliusában az aide-mémoire-ját, melyben kijelenti, hogy nem tudja, mi történt a lengyel foglyokkal... nagyjából akkor, amikor Kot nagykövet utoljára beszélget Visinszkijjel... amikor a ködös Londonban a lengyel emigráns kormány az ötvenvalahányadik jegyzékét készíti – néhány lengyel, akit kényszermunkára vittek a németek Szmolenszk környékére, belépett Partyemon Kiszeljov kis házába. Miről beszélgettek ott a házikóban, azt nem mondta el senkinek Kiszeljov, még a következő hosszú hónapokban sem. Minek fecsegett volna? Kinek? Ott keleten nem fecsegő természetűek az emberek...

1942 júliusát írtunk.

És csak 1943. április 13-án, New York-i idő szerint 9 óra 15 perckor olvassák be a berlini rádióban a következő tartalmú közleményt:

Szmolenszkből jelentik, hogy a helyi lakosság megmutatta a német hatóságoknak azt a helyet, ahol tömeges kivégzéseket hajtottak végre a bolsevikok, több mint tízezer lengyel tisztet gyilkolt meg a GPU. A német hatóságok kiszálltak a Szmolenszktől 16 kilométerre lévő Koszogori nevű szovjet üdülőhelyre, ahol szörnyű dolgokat fedeztek fel. Találtak egy 28 méter hosszú, 16 méter széles gödröt, benne háromezer lengyel tiszt holttestét, tizenkét rétegben egymásra helyezve. Teljes katonai egyenruhában kerültek elő, egy részüket megkötözték, és mindenkinek lőtt sebe volt a koponyája hátsó részén. Nem okoz majd nehézséget a holttestek azonosítása, hisz a talaj sajátosságai miatt mumifikálódott állapotban vannak, egyébként is náluk hagyták a bolsevikok a személyi irataikat. Már ma megállapították, hogy a meggyilkoltak között van a lublini Smorawiński tábornok. A tisztek kezdetben az Orjol környéki Kozelszkben voltak, ahonnan 1940 február-márciusában marhavagonban Szmolenszkbe szállították őket, onnan pedig teherautókkal vitték a foglyokat Koszogoriba, ahol a bolsevikok mindenkit meggyilkoltak. Az újabb gödrök felkutatása és feltárása folyamatban van. A már kiásott rétegek alatt újabb rétegek találhatók. A meggyilkolt tisztek száma tízezerre tehető, ez nagyjából megfelel az egész lengyel tisztikarnak, amely a bolsevikok fogságába esett. A norvég lapok tudósítói, akik a helyszínen jártak, és személyesen, a saját szemükkel győződhettek meg az igazságról, beszámoltak a bűntényről oslói lapjaiknak.

Ez szörnyű hír volt. Úgy tűnt, ez a bűntény még e gaztettekben bővelkedő háborúban is mennyiségileg, de mindenekelőtt minőségileg felülmúl minden mást. A demokratikus világ közvéleményének az volt az első reakciója, hogy ennek nem adhat hitelt. Mindenekelőtt azért nem, mert a németek adták hírül, nekik pedig már oly sok bűn terhelte a lelkiismeretüket! Természetesen a közvélemény nagy részének fogalma sem volt arról, hogy eltűnt a Szovjetunióban tizenötezer lengyel fogoly, több mint egy éve hiába keresik őket. Már sok, nagyon sok részlet kiderült az ügyről, csak éppen nem jelennek meg ezek a szövetségesek lapjaiban.

De a berlini rádió újabb részletekkel szolgál a következő adásokban:

1942 nyári hónapjaiban néhány lengyel, akit a német hadsereg mellé, munkaszolgálatos egységekbe soroztak be, és néhány bolsevik fogságból szabadult polgári személy megtudta a helyiektől, hogy Szmolenszk környékén lengyeleket lőttek főbe a bolsevikok. Az elbeszélésekből kiderül a későbbiekben, hogy feltehetően a katyńi erdőben, a Szmolenszk–Katyń országúttól az NKVD (korábban GPU) üdülőjébe vezető úttól jobbra temették el a kivégzett lengyeleket. Állítólag többször érkezett fogolyszállítmány a gnyezdovói állomásra, a lengyel tiszteket aztán teherautón szállították a közeli katyńi erdőbe. Ezek a személyek annyira szívü-

kön viselték a honfitársaik sorsát, hogy rögtön ásni kezdtek, amikor találtak egy halmot, amely már első pillantásra sem illett a természeti környezetbe, emberkéz művének látszott. Hamarosan egy lengyel tiszt holttestére bukkantak, amint azt megállapították az egyenruhája alapján. De eleinte nem feltételezték, hogy tömegsírra bukkantak. Mivel máshová vezényelték azt a német egységet, ahová a lengyeleket beosztották, abba kellett hagyniuk a keresést.

A bolsevik uralom idején terrorizált lakosság nem szívesen beszél arról, hogy mit élt át 1940-ben. Csak 1943 tavaszán jutnak el hírek a katyńi erdőben eltemetett holttestekről a német hatóságokhoz. Kiterjedt, szisztematikus vizsgálatot indítanak, amelyeknek köszönhetően lassan ismertté válnak, még hozzá rémisztő pontossággal a tömeggyilkosságot megelőző események. A szörnyű részletek is lassan napvilágra kerülnek. A számos tanú eskü alatt tett vallomása megvilágítja a helyzetet, és mindez összhangban áll a kihantolás után végzett vizsgálatok adataival. Ezek a vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a katyńi erdőt már hosszú évek óta vesztőhelyként használta a GPU.

Londonban nagy megdöbbenést keltett a hír. Az angol kormánykörökben pontosan tudják, hogy a meggyilkoltak száma, ahogy a németek megadták, nagyjából megfelel az eltűntek számának, akiket hasztalan próbált felkutatni a lengyel kormány a Szovjetunióban. Ezenkívül az angol kormány azt is pontosan tudja, hogyan folytak a beszélgetések, ismeri a lengyel jegyzékek tartalmát, és arról is tud... mit válaszolt erre a szovjet fél.

Este a német rádió ismerteti Partyemon Kiszeljov vallomásait, ezekből tudja meg a világ, hogy mit csináltak a házában a lengyel munkások 1942 nyarán. A fülükbe jutott ugyanis, hogy ott lőtték agyon a lengyel tiszteket, és Kiszeljov valamivel többet tud erről más helybelieknél, mert ő lakott a legközelebb. Ekkor jött el hozzá tíz lengyel, akit a német Todt egységhez osztottak be. Júliusban történt. Kérték, hogy mutassa meg a helyet. Ásót is vittek. Maguk is meggyőződhettek a helyszínen arról, hogy a

hír igaz. A kihantolás után visszatemették a gödröt, és két nyírfa keresztet tűztek a földbe.

* * *

Április 14-én egész nap zavartan hallgatnak a szövetségesek. De negyvennyolc órával azután, hogy a németek mindezt nyilvánosságra hozták, a szovjet kormány, ugyanaz a szovjet kormány, amely egész évben képtelen volt bármiféle használható útmutatást adni arra nézve, hogy hová tűntek a foglyok... ez a szovjet kormány, melynek diktátora, Sztálin, a miniszterei, az NKVD politikai rendőrségét vezető személyek, a lágerparancsnokok a hatalmas állam minden más funkcionáriusával együtt csak széttárta a karját és vállat vont... most hirtelen közismert eseményként adatja közre a hivatalos TASZSZ hírügynökséggel a következőket:

A szóban forgó lengyel foglyokat Szmolenszk környéki speciális lágerekben őrizték. Útépítésen dolgoztak, nem volt idő evakuálni őket, amikor közeledtek az ellenséges csapatok, ezért német fogságba estek. Ha előkerültek a meggyilkoltak holttestei, az azt jelenti, hogy a németek ölték meg őket, most pedig azt a rágalmat terjesztik provokációs céllal, hogy a szovjet hatóságok tették.

És az angol kormány, bár ismeri a szovjet kormány 1942. július 10-i aide-mémoire-jának tartalmát, amely szöges ellentétben áll a mostani tézissel – közzéteszi a rádióban a szovjet közleményt. 1943. április 15-én 7 óra 15 perckor adja le a BBC rádió:

A moszkvai rádió ma hivatalos közleményében kategorikusan tagadta azt a németek által terjesztett hírt, mely szerint a szovjet hatóságok lőtték agyon a lengyel tiszteket. Ezek a német hazugságok elárulják, mi lett a sorsa azoknak a lengyel tiszteknek, akiket 1941-ben építkezéseken dolgoztattak a németek azon a környéken. A moszkvai adást egész idő alatt zavarták Berlinből.

E pillanattól fogva a szovjet változatot ismétli állandóan a rádió és a moszkvai sajtó, végül ebben a formában válik közismertté: „Az 1940-től Szmolenszk környéki táborokban elhelyezett és ott dolgoztatott lengyel foglyokat 1941 júliusában kézre kerítették, majd az év augusztus-szeptemberében főbe lőtték a németek."

De a lengyel közvélemény másképp reagált, mint a hivatalos angol kormánykörök. Most már nemcsak valamiféle politikai lépésről volt szó, hanem az egész nemzetet ért csapásról kellett kialakítani valamiféle álláspontot: a nemzet legjobb fiaiból gyilkoltak le alattomban több mint tízezret, majd hatalmas gödrökbe szórták őket, mint a trágyát, és betemették őket homokkal!

A háború után londoni lengyel kormánykörök összegyűjtötték a katyńi ügy anyagait, ezek közt található a következő szakasz, amely igen jellemző a lengyel társadalom és a közvélemény akkori reakciójára:

A német rádió leleplező hírei mélyen megrázták a lengyel közvéleményt az emigrációban. Az érkező hírek egybevetéséből most már minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy valóban meggyilkolt lengyel tisztek holttestét találták meg Katyńban.

Ugyanakkor még egyszer áttanulmányozták az ügyben folytatott lengyel-szovjet megbeszélésekről készült jegyzeteket és jegyzőkönyveket. Ismerve a németek döbbenetes felfedezését, nagyon is árulkodóknak tűnnek ezek.

Csak most váltak világossá a lengyelek által mindeddig különbözőképpen kommentált közlemények és tények, például a következők:

1. Visinszkij zavarban volt, amikor az 1941. október 6-i beszélgetésen először hozták szóba az eltűnt foglyok ügyét...

2. 1941. október 14-én idegesen reagált, azt ígérte a megbeszélésen, hogy átadnak „minden embert, aki nálunk van", hangsúlyozva, hogy nem adhatják át azokat, akik nincsenek náluk...

3. Az 1941. november 12-i megbeszélésen Visinszkij a leghatározottabban megígért valamit, aztán ezt nem tartotta be: „összesített névsort készítettünk, ezen minden élő és elhunyt szerepel. Adatokat ígértem, és el is juttatom ezeket..."

4. Sztálin hallgatott az 1941. november 14-i megbeszélésen...

5. Valószínűtlennek tűnő, egyenesen elképesztően hangzó kijelentést tett az 1941. december 3-i megbeszélésen, mely szerint a szovjet lágerekből eltűnt foglyok ezrei Mandzsúriába szökhettek...

6. Czapski őrnagynak különös viszontagságai voltak Cskalovszkban és Moszkvában...

7. Az 1942. március 18-i megbeszélésen azt mondta Sztálin: „Nem tudom, hol vannak..."

8. Az 1942. július 10-i szovjet aide-mémoire-ban olvasható kijelentés...

1943. április 16-án ül össze a londoni lengyel kormány Minisztertanácsa. Az események alakulása ezután: jegyzékek, közlemények és diplomáciai lépések hosszú sora, amelyek mégiscsak igen pontos képet adnak az érintett államok hozzáállásáról, mert ezekből kiderül, hogy föltárni vagy leplezni próbálták a rejtélyt.

X. fejezet

MIÉRT NEM KEZDEMÉNYEZETT VIZSGÁLATOT KATYŃBAN A NEMZETKÖZI VÖRÖSKERESZT?

BONYOLULT POLITIKAI HELYZET. – SZAKÍTÁS A SZOVJETEKKEL ÉS SIKORSKI TÁBORNOK TRAGIKUS HALÁLA GIBRALTÁRBAN.

A döbbenetes német leleplezés után valóban nehéz politikai helyzet alakult ki. Lengyelország, amely a világon elsőként szállt harcba a támadást indító Hitlerrel, amely, mint Roosevelt elnök fogalmazott, „ihletet adott a nemzeteknek", továbbra is hű marad szövetségeseihez a Németország elleni háborúban, nem áll szándékában feladni hűségét és szolidaritását sem érzelmi okokból, sem politikai számításból. Viszont nincsenek határtalan dolgok a mi tökéletlen világunkban. Tehát a leggondosabban kiszámított politikai megfontolásoknak is vannak bizonyos határai, melyeket nem léphet át az adott nemzet politikája.

A világon mindenkinek, aki csak harcolt Hitler ellen, de köztük is mindenekelőtt Lengyelországnak elemi érdeke volt, hogy hamisnak bizonyuljanak a németek leleplező hírei. De ebben az ügyben minden érdekelt kormány közül egyedül a lengyelt terheli ilyen súlyos felelősség állampolgárai, katonái életéért és haláláért, az ő sorsukat nem használhatja kártyaként a politikai játszmában, megcsúfolva az igazság és az emberi erkölcsök magától értetődő alapelveit. Odahaza, az országban családok, anyák, gyerekek, apák ezrei siratják az eltűnt foglyokat, akikről most már tudható, hogy az egész civilizált világban kötelező törvényeket és szokásokat lábbal tiporva alattomosan meggyilkolták, gödörbe dobálták, majd földdel betemették őket. A tettes ismeretlen, csak

sejthető, hogy kicsoda. Tábornokok, ezredesek, tisztek, ott maradtak az egyenruhájukon a kitüntetések, keresztek, melyekkel a haza megajándékozta katonáit elismerése jeléül. Nem lehet csak úgy napirendre térni e szörnyű bűntény fölött, egyetlen kormány sem kezelheti így az ügyet, mert a nemzet ezt gyalázatnak tartaná. A lengyel kormánynak követelnie kell e bűntény kivizsgálását.

De ki vállalkozhat ilyen vizsgálatra ebben a politikai helyzetben? A németek foglalták el azt a területet, ahol elkövették a bűntényt. Ki garantálja a helyszínen folytatott vizsgálat és a szakvélemény pártatlanságát?

1864-ben jött létre a genfi egyezmény alapján a Nemzetközi Vöröskereszt Szervezet, amely számtalan szolgálatot tett az emberiségnek az elmúlt hetvenkilenc évben, amikor újabb meg újabb véres leszámolások kezdődtek. A világ egyetlen nemzete sem vonta kétségbe soha a Nemzetközi Vöröskereszt pártatlanságát, komolyságát és tekintélyét. Ezért négy nappal azután, hogy nyilvánosságra hozták a katyńi bűntényt, 1943. április 17-én a következő közleményt adta ki Londonban a lengyel Minisztertanács:

Nincs olyan lengyel, akit ne rázott volna meg mélyen az a hír, hogy megtalálták Szmolenszk környékén a lengyel tisztek közös sírját, akik nyomtalanul eltűntek Szovjet-Oroszországban, majd tömeges kivégzés áldozatai lettek.

A német propaganda azt akarja elérni, hogy a lehető legnagyobb visszhangja legyen ennek a hírnek. A lengyel kormány utasította a svájci lengyel nagykövetet, hogy forduljon Genfben a Vöröskereszthez, kérje fel arra, hogy küldjön delegációt, amely a helyszínen tisztázza a helyzetet. Ezt az intézményt kell megbízni az ügy kivizsgálásával és a felelősség megállapításával. Kívánatos lenne, ha a vizsgálat eredményeit haladéktalanul közzétennék.

Ugyanazon a napon, október 17-án Kukieł tábornok, lengyel nemzetvédelmi miniszter is kiadott egy közleményt, melyben összefoglalta az egész ügyet. Így fejeződik be:

Hozzá vagyunk szokva a német propaganda hazugságaihoz, azzal is tisztában vagyunk, hogy mi a célja a legújabb felfedezésekkel. Ugyanakkor mivel a németek pontos információkat adtak arról, hogy megtalálták Szmolenszk környékén több ezer lengyel tiszt holttestét, és a leghatározottabban állítják, hogy a bolsevikok gyilkolták meg őket 1940 tavaszán – feltétlenül meg kell vizsgálni a feltárt tömegsírokat, a tényeket pedig olyan megfelelő nemzetközi szervezetnek kell megállapítania, mint a Vöröskereszt. A lengyel kormány a fenti intézményhez fordul, hogy küldjön delegációt a helyszínre, ahol állítólag meggyilkolták a lengyel hadifoglyokat.

Előtte azonban, ugyanezen az ülésen a lengyel kormány úgy döntött, tesz még egy kísérletet, közvetlenül a szovjet kormányhoz fordul magyarázatért. E célból jegyzéket intézett a londoni szovjet nagykövethez. Miután a lengyel kormány emlékeztette arra, hogy számtalanszor foglalkozott az eltűnt foglyok ügyével, arra is felhívta a figyelmét, hogy sosem kapott pontos magyarázatot, nem közölték, hová vitték ezeket a foglyokat 1940-ben, és hol tartózkodnak. A folytatásban a következőket olvashatjuk:

Pedig akkor, mint a szovjet Tájékoztató Iroda 1943. április 15-i közleményéből kiderül, a Szovjetunió kormánya mintha jóval több információval rendelkezett volna az ügyről, mint amennyit annak idején a lengyel kormány képviselőivel közölt, ezért ismét azzal a kéréssel fordulok a Nagykövet Úrhoz, hogy adjanak részletes és pontos információkat a lengyel kormánynak a hadifoglyok sorsáról...

Csak cáfolhatatlan tények ellensúlyozhatják a mély megrázkódtatást elszenvedett lengyelek és az egész világ szemében a németek terjedelmes, részletekben és információkban bővelkedő közleményeit, melyekben arról számolnak be, hogy megtalálták sok ezer lengyel tiszt holttestét, az áldozatokat 1940 tavaszán gyilkolták meg Szmolenszk környékén.

A fenti jegyzékre nem érkezett semmiféle válasz.

Közben április 17-én 16 órakor eljutott a Lengyel Vöröskereszt svájci küldötthelyetteséhez, Radziwiłł herceghez a lengyel kormánynak az a döntése, hogy a Nemzetközi Vöröskereszthez fordul. 16 óra 30 perckor már át is nyújtja a lengyel jegyzéket a Nemzetközi Vöröskereszt képviselőjének, Ruegger úrnak. Közben megtudja, hogy már előző nap, április 16-án is hasonló kérés érkezett: a Német Vöröskereszt is azt kérte, vizsgálják ki a katyńi ügyet.

Ez esetben a németek álláspontja következetes, s ugyanakkor igen jellemző is volt. Azért volt következetes, mert tekintélyes és pártatlan nemzetközi szervezethez fordult azzal a kéréssel, hogy vizsgálja ki a bűntényt. Azért volt jellemző, mert ha az egész világon köztiszteletnek örvendő, feddhetetlen Nemzetközi Vöröskereszt elküldi a helyszínre a delegátusait, akkor biztos nem hagyja, hogy becsapják, még kevésbé azt, hogy megvesztegessék vagy másképp késztessék arra, hogy a tényleges helyzetnek nem megfelelő szakvéleményt adjon ki. Ebből az következett, hogy teljesen biztosak voltak a dolgukban, nem féltek attól, hogy a világ tudomására jut az igazság, tudták, hogy csak megerősíthetik a beszámolójukat. Az persze fontos volt nekik, politikai megfontolásokból, hogy a lehető legnagyobb visszhangja legyen az ügynek, és a propaganda is felhasználja a szovjet kormány lejáratására.

A szovjet kormány viszont közölte, hogy nem terheli ilyen bűntény, szerinte a németek követték el. Mivel, mint fentebb említettük, gyanúba keveredett, még a németeknél is határozottabban kellett volna törekednie arra, hogy a lehető legrövidebb időn belül tisztázza az ügyet egy apolitikus, tekintélyes szervezet, eloszlasson végre ezen a téren minden félreértést. Jobban mondva erre kell törekednie, amennyiben... a közleménye megfelel a valóságnak.

Eztán így alakultak az események: mivel mindkét harcban álló fél, azaz Lengyelország és Németország is hasonló beadványt terjesztett be – ezt követelte a második világháború legelején el-

fogadott a szabályzat, ilyen kérelmek alapján indíthatott nemzetközi vizsgálatot a Nemzetközi Vöröskereszt –, a szervezet képviselője közölte a lengyel küldöttel, hogy a vezetőség valószínűleg eleget tesz a kérésüknek, még azt is kilátásba helyezte, hogy a megfelelő bizottság már 1943. április 20-án összeül, és kijelöli a semleges küldöttséget.

De sosem került sor erre a bizottsági ülésre! Hirtelen megváltozott a Nemzetközi Vöröskereszt álláspontja, mert nyomást gyakorolt rá... a szovjet kormány. A várt ülés helyett a vezetőség közread egy memorandumot. A következőképpen hangzik a harmadik pontja:

3. Az 1939. szeptember 12-i memorandum szellemében elvi okokból nem számolhat azzal [ti. a Nemzetközi Vöröskereszt], hogy szakértők kiküldésével részt vesz a holttestek azonosításának technikai procedúrájában, ha nem adja a beleegyezését ehhez *minden* érdekelt fél.

A lengyel küldött interveniál. Azt a hírt kapja magánjellegű információk formájában, hogy a Vöröskereszt már kész volt vizsgálóbizottságot küldeni Katyńba, amely svéd, portugál és svájci szakértőkből állt volna, a vezetésére is egy svájcit jelöltek ki. De olyan aggályok merültek föl harmadik államok részéről, hogy a szovjetek igencsak nehezményeznék ezt a lépést... márpedig a Szovjetunió is „érdekelt fél". Ezért a Nemzetközi Vöröskereszt vezetősége arra az álláspontra helyezkedett, hogy a beleegyezése nélkül nem indíthat vizsgálatot. Egyelőre nincs más kiút, csak az segíthet, ha a lengyel kormány maga, vagy a szövetségesek közvetítését igénybe véve a szovjet kormányhoz fordul azzal a céllal, hogy megszerezze a beleegyezését a vizsgálathoz. Ebben az ügyben a Német Vöröskeresztnek is küldtek hivatalos levelet. Próbálja megszerezni a szovjet kormány beleegyezését a „puissance protectrice" közvetítésével.

De az ügynek egyre nagyobb a visszhangja, nem lehet diszkréten kezelni. Mindenki tud már arról, hogy a Nemzetközi Vöröskeresztnek döntést kell hoznia, ezt pedig nagy érdeklődéssel várják. Ezért a vezetésnek hivatalos közleményt kell kiadnia április 23-án:

A Német Vöröskereszt és a londoni lengyel kormány azzal a kéréssel fordult a Nemzetközi Vöröskereszthez, hogy vegyen részt a holttestek azonosításában, melyeket a németek beszámolói szerint Szmolenszk közelében találtak.

A Nemzetközi Vöröskereszt mindkét esetben azt felelte, elvileg kész segítséget nyújtani a semleges szakértők kiválasztásával, de csak azzal a feltétellel, hogy hasonló beadvánnyal fordul hozzá az ügyben érdekelt *mindegyik* fél, összhangban a memorandummal, amelyet decemberben* küldött el a Nemzetközi Vöröskereszt bizottsága minden hadviselő félnek. Itt fogalmazták meg pontosan azokat az elveket, amelyeket tiszteletben tartva a Nemzetközi Vöröskereszt részt vehet ilyen jellegű vizsgálatokban.

Természetesen esetünkben a szovjet felet értették a „mindegyik" kitétel alatt. Közben a szovjet kormány nemcsak hogy nem egyezett bele abba, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt vizsgálatot indítson Katyńban, hanem két hónappal e közlemény közreadása előtt, április 21-én a moszkvai rádióban beolvastak egy cikket, amely *Hitler lengyel kollaboránsai* címmel jelent meg a *Pravdá*ban. A kommunista párt hivatalos lapja nem többet, nem kevesebbet vet a lengyel kormány szemére ebben a cikkben, mint azt, hogy... együttműködik Hitlerrel! Ugyanakkor a TASZSZ kormányügynökség megtámadta Sikorski tábornok kormányát, azt állította, hogy a Nemzetközi Vöröskereszthez benyújtott fellebbezése arról tanúskodik: lengyel kormánykörökben igen komoly befolyással rendelkeznek a Hitlerrel szimpatizáló elemek.

* * *

* Az 1939. szeptember 12-i memorandumról van szó.

A szovjet kormánynak ez az egyszerűen fogalmazva elképesztő, de alapjában véve csak váratlan állásfoglalása először megdöbbentette a nyugati közvéleményt. Világos volt, hogy egy ilyen lépés nemcsak lejáratta a szovjet kormányt a világ szemében, mivel tartott a pártatlan nyomozástól, hanem már-már bohózatba illett. A szovjetek, akik 1939-től 1941-ig együttműködtek Hitlerrel, pontosan azt vetették a lengyel kormány szemére, amely a világon elsőként szállt szembe az agresszióval, hogy – Hitler híve!

A TASZSZ közleménye tényleg félreértésnek vagy viccnek tűnt, de a szovjet kormány tudta jól, mit csinál. Jól tudta, hogy a háborúnak abban a szakaszában senkinek sem állhat szándékában olyasmi, hogy bohózatnak tekintse a Szovjetuniót... 1942-ben és 1943-ban törekedett a leginkább arra Anglia és Amerika, hogy baráti kapcsolatokat ápoljon a Szovjetunióval. Az előző év augusztusában Churchill Moszkvában időzött, szívélyesen kezet szorított Sztálinnal, és a legnagyobb bókot mondta neki, amit csak megengedhet magának egy angol, nevezetesen azt, hogy a bolsevik diktátor „bámulatos humorérzékkel van megáldva"... Nem egészen egy évvel a fentebb leírt események után VI. György angol király aranykosaras díszkardot küld ugyanennek a Sztálinnak Teheránba.

Ilyen helyzetben különösen kínos volt mind Londonnak, mind Washingtonnak ez a probléma, vagyis a tízezer lengyel tiszt alattomos meggyilkolása. A nyugati szövetségesek inkább el akarták tussolni az egész ügyet, nem pedig felnagyítani. Mindenesetre a lehető leggyorsabban le akarták rendezni, elterelve róla a közvélemény figyelmét.

Churchill nagy reményeket fűzött Sikorski tábornok személyéhez, nagyra becsülte mint kemény politikust, aki ugyanakkor határozottan kiáll az Oroszországhoz való közeledés mellett. Húsvét táján történt. Nagyszombatról az ünnep első napjára, azaz 1943. április 24-ről 25-re virradó éjszaka diplomáciai nyomást gyakoroltak Sikorski tábornokra, arra akarták késztetni, tegyen ünnepélyes nyilatkozatot, melyben leszögezi, hogy a Katyńban talált

lengyel tiszteket nem gyilkolhatták meg a bolsevikok, az egész ügy kizárólag a német rágalompropaganda terméke. – Sikorski tábornok tényleg az Oroszországhoz való közeledés híve volt. 1941. július 30-án paktumot kötött a Szovjetunióval, amelyben messzemenő engedmények árán kötött kompromisszumokat, hagyta feledésbe merülni az egyezmények megsértését, a hitszegő támadást stb. Lengyelek százezreinek mártíromságát! – De egyúttal Sikorski tábornok azt mondta:

– Nem!

Tulajdonképpen senkinek sem volt oka furcsállani az álláspontját. Sikorski tábornok lehetett jó vagy rossz politikus, de mindenekelőtt igaz lelkű katona és jó lengyel volt. Akkor nem mondhatott mást, csak „nemet", mert nemcsak a gyanús körülményekkel kellett számolnia, hanem a közvetett bizonyítékokkal és végül azzal a mély meggyőződésével is, hogy a bolsevikok követték el ezt a bűntényt.

Huszonnégy órával azután, hogy ellenállt ezeknek a sugallatoknak és a diplomáciai nyomásnak, április 25-ről 26-ra virradó éjszaka, pontosan 0.15-kor Molotov úr behívatta a Külügyi Népbiztosságba a moszkvai lengyel nagykövetet, Romer urat, akárcsak három és fél évvel azelőtt Grzybowski nagykövetet, s akárcsak annak idején, most is fölolvasott egy jegyzéket.

Ez számos invektívát tartalmazott, a lengyel kormánynak címezve, amelyek már megjelentek a moszkvai *Pravdá*ban és a TASZSZ hivatalos közleményében. Azzal vádolták ezt a kormányt, hogy „együttműködik Hitlerrel", és közölték, hogy megszakítják a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunió és Lengyelország között. A jegyzékben leszögezték: a szakítás közvetlen oka az, hogy a lengyel kormány a Nemzetközi Vöröskereszthez fordult Genfben, azzal a kéréssel, hogy vizsgálja ki a katyńi gyilkosságot. Így hangzik e jegyzék megfelelő szakasza:

Érthető, hogy a szovjet kormány háta mögött végzett ilyen jellegű „vizsgálat" nem kelthet bizalmat olyan emberekben, akikben még maradt némi tisztesség...

...Mindezek alapján a szovjet kormány úgy döntött, megszakítja a kapcsolatot a lengyel kormánnyal.

Romer nagykövet is hasonlóképpen járt el, mint az elődje 1939-ben, vagyis kijelentette:

– Nem vagyok hajlandó átvenni a jegyzéket, ugyanakkor azt is leszögezem, hogy hazugságokat és rágalmakat tartalmaz.

De mit változtathatott ez a gesztus az erővel Lengyelországra kényszerített helyzeten?! Az erő pedig a szovjetek oldalán állt. Az év február 2-án a németek vereséget szenvedtek Sztálingrádnál. A Szovjetunió 1943-ban már nem ugyanaz az ország, mint 1941-ben... Ezért komoly nyugtalanságot keltettek a szövetségesek körében, amikor bejelentették, hogy megszakítják a kapcsolatot a lengyel kormánnyal. Az egész ügy átkerült a bűnüldözés szintjéről a politika szintjére. Ez a szakítás volt az első jele annak, hogy viszály támad, szakadás áll be az Egyesült Nemzetek táborában. Hova vezetett volna a jövőben, ha Anglia és az Egyesült Államok a lengyel álláspontot támogatja? Oda, hogy... különbékét köt a Szovjetunió és Németország? – Bármilyen valószínűtlen is volt ez a fordulat, Churchill mindenáron el akarta kerülni még a veszély árnyékát is.

Lengyelország ebben az időszakban nem képezett semmiféle jelentős anyagi erőt. Az országot megszállta az ellenség. Külföldön igen csekély fegyveres erővel rendelkezett. A Szovjetunió viszont hatalmas volt. A nyugati nagyhatalmak úgy látták, ha választaniuk kell Lengyelország és a Szovjetunió között, létérdekük, hogy inkább a Szovjetunióval kössenek szövetséget, mint Lengyelországgal. De a politikai helyzet nem volt egyszerű. Ellenkezőleg, nagyon bonyolult volt. Sorsára hagyni Lengyelországot igaz ügyében, annyit jelentett, mint érveket szolgáltatni Goebbels úr propagandájához. Egyúttal azt is jelentette, hogy magukra haragítják a közvéleményt a semleges országokban, megerősítik a németekkel kötött szövetséget Finnországban, Romániában, Magyarországon, Szlovákiában és Bulgáriában. Azt jelentette, hogy

inog a jó ügybe vetett hit Jugoszláviában, Görögországban, Norvégiában, sőt Franciaországban is... A nyugati hatalmak ekkor még nem engedhettek meg maguknak ilyen erkölcsi vétséget. Ezért határozott lépéseket tettek annak érdekében, hogy megegyezéssel előzzék meg a konfliktust.

1943. május 4-én Eden miniszter beszédet mondott a kialakult helyzetről, többek között ezt is kijelentette:

Őfelsége kormánya komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy meggyőzze mind a lengyeleket, mind az oroszokat, hisz nem engedhetik, hogy a németek manőverei akár a siker látszatát is elérjék. Ezért a legnagyobb sajnálattal fogadta azt a hírt, hogy a szovjet kormány, válaszul arra, hogy a lengyel kormány felkéréssel fordult a Nemzetközi Vöröskereszthez, szükségét érezte annak, hogy megszakítsa vele a kapcsolatot.

De ezek már csak szavak, szavak, szavak... Megint nyomást gyakoroltak Sikorski tábornokra, hogy legalább vonja vissza a Nemzetközi Vöröskereszthez intézett kérelmét. De a visszavonás időközben tárgytalan lett a szovjetek álláspontja miatt, akik a leghatározottabban elvetették a Vöröskereszt közbenjárást, illetve magának a Vöröskeresztnek az álláspontja miatt, amely csak a szovjet fél beleegyezésével lett volna hajlandó vizsgálatot indítani.

Közben a semleges államok sajtója, a svájci, svéd és török lapok fennhangon hirdették, hogy a bolsevikok követték el a borzalmas katyńi mészárlást. Hamarosan a független angol és amerikai lapok is szembehelyezkedtek a szovjet kormány álláspontjával (lásd a 3. mellékletet).

De nem sikerült megelőzni a lengyel-szovjet konfliktust, nem is sikerülhetett. A bolsevikok érezték az erejüket. Támogatták őket a fronton a nyugati szövetségesek, de még többet köszönhettek Hitler őrült politikájának, aki az elfoglalt területeken alkalmazott módszerekkel nemcsak egész Európát állította szembe Németországgal, hanem csírájában fojtott el Oroszországban

minden komoly ellenforradalmi s egyáltalán antibolsevista akciót. A szovjetek már készen álltak arra, hogy felfedjék a kártyáikat, nem titkolták, mik a valódi szándékaik Lengyelországot illetőleg. Nemcsak azt hangsúlyozták az újabb közleményeikben, hogy a Ribbentrop–Molotov-paktum értelmében 1939-ben elfoglalt fél Lengyelországot a Szovjetunió szerves részének tekintik, hanem ezzel egyidejűleg most már bármiféle álcázást mellőzve kezdték alakítani a saját „lengyel" politikájukat. Moszkvában megalakították a kommunistákból álló Lengyel Hazafiak Szövetségét. Miután pedig kivonult a Szovjetunió területéről Perzsiába az Anders tábornok vezetése alatt, 1942-ben alakult lengyel hadsereg – Sztálin parancsára saját, szovjet lengyel egységeket kezdtek szervezni, a parancsnokságot pedig Berling tábornokra bízták.

Így kezdődött a szovjet tervek megvalósítása, amelyek előrejelzését már 1939 októberében ki lehetett olvasni Molotov beszédéből, a további kidolgozásukról pedig Berija népbiztos és Merkulov tárgyalt 1940 őszén.

Ilyen körülmények között sikerült megtorpedózni az eltűnt foglyok és a Katyńban feltárt sírok ügyének elfogulatlan, a demokratikus világ szemében feltétlenül hiteles kivizsgálását. De a bolsevikoknak az volt a céljuk, hogy az Egyesült Nemzetek táborában egyszer s mindenkorra levegyék a napirendről ezt a témát.

* * *

Közben Sikorski tábornok továbbra is ragaszkodik az álláspontjához. A nyár elején a Közel-Keletre utazik azzal a céllal, hogy szemlét tartson az ott állomásozó lengyel csapatoknál. Július 2-án sajtókonferenciát hív össze a kairói lengyel nagykövetségen, amelyen számos egyiptomi, angol, amerikai, francia és lengyel újságíró vesz részt. Aznap este kimegy az erkélyre, hogy szívjon egy kis friss levegőt az egész napi hőség után, kényelmesen nyújtózkodik, és a legszűkebb baráti körben bevallja, hogy fáradtnak, csalódottnak érzi magát...

– Holnap vissza kell mennem Londonba, de olyan furcsán érzem magam, semmi kedvem hozzá...

– Maradjon, tábornok úr, pihenhet még pár napig.

– Ó, nem! – vágja rá rögtön Sikorski. – Londonban nagyon sürgős ügyek és beszélgetések várnak. Egyébként is – mondja elmosolyodva – szörnyű meleg van itt maguknál Egyiptomban.

Másnap indul a gépe Kairóból nyugatra.

1943. július 4-én Gibraltárban, máig sem kellőképpen kivizsgált légi katasztrófában életét veszti. Csak az egyik pilóta menekül meg.

XI. fejezet

HANGOK A SÍRON TÚLRÓL

De mielőtt még ennyire előrehaladtak volna az események, a Szmolenszk környéki Katyńban javában tart a kihantolás. Három hónappal a tragikus gibraltári katasztrófa előtt a kecskehegyi legnagyobb sírból, ahová a német változat szerint mintegy háromezer holttestet temettek, újabb áldozatot emelnek ki, a négyszázhuszonnegyediket. Átvizsgálták a holttestet, találtak a ruhába rejtve a rangjelzés nélküli egyenruháról letépett váll-lapokat, egy medált, egy szakállas férfit ábrázoló ceruzarajzot, rajta az aláírás: „Kruk Wacław, Kozelszk, 1940.". Előkerült egy jegyzetfüzet, amelyben naplót vezetett a meggyilkolt, ebből könnyen ki lehetett olvasni a következő megrázó történetet:

...1940. IV. 8. Eddig nem írtam semmit, mert úgy gondoltam, nincs itt semmi érdekes. A legutóbbi időkben, vagyis március végén és április elején változott a hangulat, úgy néz ki, elutazunk. Ezt persze csak pletykának tartottuk, de időközben a pletyka valósággá vált. Április első napjaiban kezdték útnak indítani a fogolyszállítmányokat, kezdetben csak kisebb csoportokat. Eleinte főként a „Szkitből"...[9] [olvashatatlan] tíz-tizenöt fős csoportokban. Végül 6-án, szombaton kiürítették a „Szkitet". A foglyokat áthozták a fő táborba. Közben elhelyeztek minket az őrnagyok barakkjában. Tegnap indították útnak a magas rangú tisztekből összeállított szállítmányt: három tábornokot, húsz-huszonöt ezredest és ugyanannyi őrnagyot. A búcsúztatásból ítélve nem gondolhattunk semmi rosszra. Ma kerültem sorra. Reggel a fürdőben tisztálkodtam, kimostam a zoknikat, a kendőket... [olvashatatlan] a „próféták" klubjába. Miután leadtuk a „kincstári" holmit, megint átkutattak mindenkit a 19-es barakkban, onnan kísértek ki a kapun a teherautókhoz, amelyekkel elvittek egy kis állomásra, nem Kozelszkbe (Kozelszket elvágta az árvíz). Az állomáson betereltek minket a szigorúan őrzött börtönvagonokba. Tizenhárman vagyunk a börtöncellában (először látok ilyet). Még nem ismerem alkalmi rabtársaimat. Most az indulásra várunk... Bár korábban bizakodtunk, most úgy látom, ez az utazás nem hozhat semmi jót. S ami még rosszabb, nem tudjuk, kifigyelhetjük-e, merre megyünk. Várjunk türelemmel. Szmolenszk felé megyünk.

Derült idő. A szántóföldeken még sok a hó.

40. IV. 9. Kedd. Kényelmesebben töltöttük az éjszakát, mint azelőtt a barakkokban. Kicsit több hely volt, és nem rázott olyan borzalmasan a vonat. Ma egész télies az idő. Hull a hó, borús az ég. Akkora hó van a földeken, mint januárban. Nem tudjuk kilesni, merre megyünk. Éjszaka nagyon lassan haladtunk, most hagytunk el egy nagyobb állomást, Szpasz-Gyemjanszkojét. Nem láttam ilyen állomást a térképen a Szmolenszk felé vezető úton. Attól tartok, északi vagy északkeleti irányban haladunk, az időjárás legalábbis erre utal.

Nappal minden ugyanolyan, mint azelőtt. Tegnap reggel adtak egy adag kenyeret és cukrot, a vagonban meg kihűlt forralt vizet. Lassan dél felé járunk, nem kaptunk semmi mást enni. A bánásmód is... ordenáré. Nem engednek meg nekünk semmit. Csak akkor mehetünk ki az illemhelyre, ha a kísérőknek úgy tartja kedvük, hiába kérleljük őket, hiába kiabálunk velük.

[Eztán a napló megint visszatér a kozelszki emlékekhez.]

...14.30 van, megérkezünk Szmolenszkbe. Egyelőre a teherforgalmi pályaudvaron állunk... De legalább Szmolenszkben vagyunk.

Este felé jár, elhagytuk Szmolenszket, megérkeztünk Gnyezdovo állomásra. Alighanem itt kell kiszállnunk, mert sok katona mászkál erre.

Mindenesetre eddig még, írd és mondd, nem adtak nekünk semmi ennivalót. A tegnapi reggeli óta egy porció kenyéren és a szerény vízadagunkon élünk.

Itt szakad meg a napló.

Már alkonyodott, amikor Katyńban kihantolták a négyszázhuszonnegyedik holttestet. Véget vetettek a napi munkának. Másnap délelőtt újabb holttestet emeltek ki, a négyszázkilencvenediket. Az egyenruháján világosan fölismerhetők voltak az őrnagyi rangjelzések. Jó néhány tárgy került elő a zsebéből: oltási bizonyítvány, számla, két medál, egy oroszul írt levél, orvosi igazolás, egy papírlap tele címekkel és még két jegyzetfüzet is. Az iratok egyeztetése után minden kétséget kizáróan megállapították, hogy a meggyilkolt személy Adam Solski, az 57. gyalogezred őrnagya.

Solski őrnagy jegyzetfüzetében ilyen szörnyű záró szavakat olvashatunk:

Vasárnap. 1940. IV. 7. Reggel. A tegnapi nap után, amikor beköltöztettek minket a remetelak foglyai közé, parancsot kaptunk arra, hogy 11.40-ig pakoljuk össze a holmijainkat, aztán pedig mehetünk a klubba motozásra. Ebéd a „klubban"... [olvashatatlan] Motozás után, 14.55-kor kiszabadultunk a kozelszki tábor falai és drótkerítései közül [elhagytuk a Gorkij Üdülőt]. 16.55-kor (lengyel idő szerint 14.55-kor) egy kozelszki mellékvágányon beszállítanak minket a börtönvagonokba. Azt mondják, a személyvagonok 50 százaléka börtönvagon a Szovjetunióban. Velem utazik Józef Kutyba, Szyfter Paweł százados és más őrnagyok, alezredesek és századosok, összesen tizenketten. A hely maximum hét embernek lenne elég.

IV. 8-án 3.30-kor elindulunk nyugat felé a kozelszki állomásról. 9.45-kor érkezünk Jelnya állomásra.

40. IV. 8. 12 óra óta állunk Szmolenszkben, egy mellékvágányon.

IV. 9-én reggel, tíz-tizenöt perccel öt óra előtt ébredünk a börtönvagonokban, kiszálláshoz készülődünk. Teherautókkal visznek valahová. Hogyan tovább?

IV. 9-én hajnalban elég különösen kezdődött a nap. Cellákra osztott rabszállító autóval indulunk (szörnyű). Valamiféle nyaralóhoz vittek az erdőben. Ott alapos motozást tartottak. Elvették az órámat, 6.30-at (8.30) mutatott, megkérdezték, van-e gyűrűm. Elvették a rubelt, a derékszíjamat, a bicskámat...

XII. fejezet

A NEMZETKÖZI SZAKÉRTŐBIZOTTSÁG VÉLEMÉNYE ÉS A KULISSZATITKOK

OBERLEUTNANT SLOWENCHIK LEVELET ÍR A FELESÉGÉNEK... – AZ 526-OS SZÁMÚ KOPONYA. – MARKOV DOKTOR ÉS PALMIERI DOKTOR.

A németek bányának tekintették a katyńi sírokat, amelyet felhasználhatnak a lehető legszélesebb körű politikai propagandaakciójukhoz.

Már korábban annyira megromlottak a lengyel-szovjet kapcsolatok, hogy elég volt még egy utolsó éket verni a két fél közé. A németeknek az is fontos volt, hogy megdolgozzák a saját közvéleményüket, de még fontosabb volt az európai, főként a leigázott kelet-európai országok körében folytatott propaganda: a katyńi mészárlás megrázó fotóival próbálták szemléltetni, milyen sors vár rájuk a bolsevik uralom alatt. – De a hallatlan gaztett propagandisztikus felhasználásával olyan céljuk is volt, hogy lelkiismereti válságot idézzenek elő a demokratikus világban, amiért szövetkezett a bolsevikokkal, hogy együtt harcoljanak Hitler ellen.

Ezzel mellékesen azt is el akarták érni, hogy túllicitálják és háttérbe szorítsák a saját hitlerista bűneiket, amelyeket szűnni nem akaró energiával reklámozott az Egyesült Nemzetek sajtója és propagandája.

A német akció részben sikeres volt. A maga javára írhatta, feltüntethette a siker rubrikájában azt, hogy megszakadtak a lengyel-szovjet kapcsolatok, vagyis először kerültek szembe egymással a szövetségesek táborához tartozó felek.

Ennek a véleménynek adott hangot Gregor Slowenchik, a Geheime Feldpolizei Oberleutnantja, aki bekerült a katyńi propagandaakcióba. A következőket írta egyik levelében a feleségének:

...reggeltől estig kint vagyok a hulláim között, Szmolenszktől 14 kilométerre. Szegény fiúknak köszönhetően tehetek valamit Németországért, és ez olyan szép... Agyondolgoztatnak Katyńban. Mindenhol nekem kell dirigálnom, küldöttségeket fogadok, beszélek a rádióban, ezenkívül pedig még a *Katyń* című könyvemen is dolgozom.

Slowenchik a levele végén azzal a politikai sikerrel dicsekszik, hogy megtörtént a lengyel-szovjet szakítás.

Gregor Slowenchik osztrák volt, civilben pedig egy jelentéktelen bécsi újságíró. A felesége Bécsben lakott. Ez a levél valahogy bekerült a nürnbergi per dossziéjába, és a francia *Le Monde* részleteket közölt belőle, mintha ez közvetett bizonyíték lenne arra a tényre, hogy a katyńi ügy csak és kizárólag német manipuláció, semmi több.

....

Emlékszem, amikor Slowenchik kimászott az „L" betűvel jelölt sírból (az alakjáról kapta a nevét), és letakarította a nehéz rendőrbakancsára hullott homokot, azt mondta nekem négyszemközt, amikor kicsit odébb mentünk, mert nem bírtam tovább, nem voltam hozzászokva ahhoz a rettenetes hullaszaghoz:

– Kérem, itt nem az a lényeg, melyik oldalon állunk. Maga lengyel, lehet, hogy magának kínos vagy fájó, hogy ilyen... hát, mondjuk, ordenáré propagandával használjuk ki a tragédiájukat. De alighanem el kell ismernie, hogy a mi német nézőpontunkból alighanem *auf den Kopf gefallen*, fejre ejtettek lennénk, ha egyszer ilyen soha vissza nem térő alkalom kínálkozik a propagandára, mi pedig nem használnánk ki, nem játszanánk meg, nem indítanánk ebből politikai akciót.

Még mindig az orromra és a számra szorítottam a kendőt, így Slowenchik aligha láthatta, igazat adok neki vagy nem.

De ha objektíven ítéljük meg az ügyet, a németek szempontjából ez kétségkívül így volt.

Ugyanakkor a szovjet kormány, mint már korábban említettem, a leleplezés második napján rögtön hárítja a csapást, és közli, hogy nem ők, hanem pontosan a németek követték el a bűntényt. Kísérteties látvány a hitleristák és a bolsevikok pengeváltása, a lengyel tisztek hullahegyei fölött párbajoznak, szimbolikusan. Villognak a szablyák: a harmadik napon a németek vágnak oda, a Nemzetközi Vöröskeresztet kérik fel döntőbírónak. A bolsevikok hárítják, megbénítják a genfi szervezetet, nem hozhat döntést. Válaszul a németek újabb csapást mérnek rájuk, megalakítják az Európai Egyetemek Törvényszéki Orvostani és Kriminológiai Szakértőinek Nemzetközi Bizottságát, amely április 28-án megérkezett Szmolenszkbe.

De ez a csapás már nem volt olyan hatásos, mert a genfi Naville doktor, a törvényszéki orvostan professzora volt az egyetlen, aki semleges országot képviselt, Svájcot; az összes többi szakértő olyan európai országból érkezett, amely német megszállás vagy közvetlen német politikai befolyás alatt állt. Ugyanakkor a komolyságát növelte, hogy a németek előbb egy teljesen független nemzetközi szervezethez fordultak.

A következő tagokból állt a bizottság:

Belgium – Speleers doktor, a Genti Egyetem szemészprofesszora.

Bulgária – Markov doktor, a törvényszéki orvostan és a kriminológia docense Szófiában.

Dánia – Tramsen doktor, a koppenhágai Törvényszéki Orvostani Intézet tanársegéde.

Finnország – Saxén doktor, az anatómiai patológia professzora Helsinkiben.

Horvátország – Miloslavić doktor, a törvényszéki orvostan és a kriminológia professzora Zágrábban.

Olaszország – Palmieri doktor, a törvényszéki orvostan és a kriminológia professzora Nápolyban.

Hollandia – de Burflet doktor, a Groningeni Egyetem anatómiaprofesszora.

Csehország – Hájek doktor, a törvényszéki orvostan és a kriminológia professzora Prágában.

Románia – Birkle doktor, a román Igazságügyi Minisztérium törvényszéki orvostani szakértője.

Svájc – Naville doktor, a törvényszéki orvostan professzora Genfben.

Szlovákia – Šubík doktor, az anatómiai patológia professzora Pozsonyban.

Magyarország – Orsós doktor, a törvényszéki orvostan és a kriminológia professzora Budapesten.

A bizottsághoz német részről csatlakozott a breslaui Buhtz doktor, a törvényszéki orvostan és a kriminológia professzora, ő vezette a katyńi sírok feltárását a német főparancsnokság megbízásából; a francia kormány pedig Costedoat doktort delegálta a bizottságba Vichyből.

1943. április 31-én a bizottság tagjai aláírták a szakértői véleményt, május első napjaiban kiadtak egy közleményt, amely tartalmazta a katyńi vizsgálatokról készült részletes jelentést.

A bizottság jelentése általában véve alátámasztotta a német publikációkból már ismert ténymegállapításokat, vonatkozik ez a tanúvallomásokra, a holttestek állapotára, az egyenruhák állagára, amelyekből minden kétséget kizáróan meg lehetett állapítani, hogy a meggyilkoltak lengyel tisztek voltak, rengeteg dokumentumot, levelet, feljegyzést, újságot stb. találtak a zsebükben. Néhány részletet viszont külön ki kell emelnünk a bizottság jelentéséből.

A bizottság egyetlen szót sem ejtett sem állító, sem hipotetikus formában a Katyńban talált holttestek feltételezett számáról. A német propaganda korábban azt állította, hogy ez tízezerre te-

ható, ezt később tíz-tizenkétezerre emelték. A legnagyobb, „L” alakú sírban található holttestek számát kezdetben háromezerre becsülték, most viszont két és fél ezerre csökkentették.

Ezenfelül a bizottság megállapította, hogy a holttestek az oszlás különböző fokán állnak, és végeredményben csak azt a tényt szögezte le, hogy a törvényszéki orvostan jelenlegi fejlettségi szintjén nehéz kizárólag a holttest állapota alapján megállapítani, hogy mikor állt be a halál. Hangsúlyoznunk kell, hogy pontosan ezért hozott döntő fordulatot ezen a téren a budapesti Orsós professzor felfedezése, amelyet a bizottság is tudomásul vett. Ez a tudós ugyanis kísérleti úton megállapította, hogy az emberi koponyák a földben átalakulnak, az agy felszíne megkeményedik, az állaga agyagra emlékeztet. Nem figyelhető meg ilyen elváltozás azokon a koponyákon, amelyek három évnél rövidebb ideig voltak a földben. A Katyńban talált koponyákon viszont ez részben kimutatható volt.

....

Kihantolták egy tiszt holttestét, az egyenruháján tisztán kivehető volt a hadnagyi rangjelzés. Nem volt nála semmi más, csak két levél, elrejtve a mellkasán, egy nő fényképe, medál a Szűzanya képével. Név szerint nem lehetett azonosítani, mert a levelek nem borítékban voltak... „Imádott...” – így kezdődött az egyik, aztán a név betűibe beivódott a hullanedv, és kimarta, megsemmisítette. Tehát még neve sem volt, csak exhumációs számot kapott: ő volt az 526.

Pontosan ezzel a számmal foglalkozott különös alapossággal Orsós professzor. A koponya, egy olyan ember koponyája, akit valaki imádott, most egy konferenciaasztalon hever, a magyar professzor pedig gumikesztyűben, szikével fölfegyverkezve elfordítja a négy égtáj felé. A boncteremben hétköznapi esemény, az irodalmi képzettársításokban pedig szörnyen elkoptatott elem. A tudós a bizottság tagjainak magyarázza a vizsgálati eredményeket: az 526-oson világosan láthatók azok az elváltozások, amelyek akkor mennek végbe a koponyában, ha több mint három éve van a földben a holttest. Ez azt jelenti, hogy az 526-os számú áldozatot legkésőbb 1940-ben ölték meg tarkólövéssel, tisztán látható a golyó bemeneti és kimeneti nyílása...

1940-ben, Szmolenszk környékén ezt csak a bolsevikok tehették.

A bizottság azt is világosan leszögezi, hogy a holttesteket egymáshoz tapasztja, összeragasztja a hullanedv, a nyomás hatására pedig sajátosan deformálódtak; ebből pedig az derül ki, hogy nem mozdították, nem mozdíthatták el a tetemeteket azóta, amióta a halál gödrébe dobálták őket. A bizottság egyhangúan 1940-et fogadta el a gyilkosság időpontjaként.

Ilyen egyértelmű állásfoglalás kapcsán ebben a fejezetben ismét szóba kell hoznunk a nürnbergi pert. A szovjet vádló ebben a perben a bíróság elé idézte a szófiai Markov professzort, a németek által szervezett bizottság egykori tagját. Markov az akkor már szovjet uralom alatt álló Bulgáriából érkezett, a vallomásából arra lehetett következtetni, hogy a szakértőbizottság német nyomás alatt tevékenykedett és adta ki a közleményét. 1946. július 2-án a következő hírt továbbították Nürnbergből a sajtóügynökségek:

Azt állítja az egyik tag, hogy az úgynevezett nemzetközi bizottság, amelyet a katyńi bűntény kivizsgálására hívtak össze a németek, egy külön repülőtéren, német katonákkal körülvéve kényszerült arra, hogy aláírja a jelentést, amely teljes mértékben fölmentette a németeket a bűntényért viselt felelősség alól.

Ez a tanú, a szófiai Markov professzor, a bizottság bolgár tagja elmondta a bíróságnak, hogyan alkalmazták a németek az úgynevezett „kemény pszichológiát”, hogy alá tudják íratni a szakértőkkel azt a dokumentumot, amelyet nem is volt alkalmuk elolvasni, még kevésbé megírni.

Azért hívatták a szovjetek Markovot, hogy kijelentse, nem a szovjet, hanem a német hatóságok gyilkoltak meg Szmolenszk alatt tizenegyezer lengyel tisztet.

A tanú azt felelte a későbbiekben, hogy a bolgár egyetem delegálta a bizottságba, amelyet a Birodalom csatlósállamaiból összeszedett, hozzá hasonló professzorokból állítottak össze. 1943. április 29-én érkezett Katyńba, csak arra kapott engedélyt, hogy két nap alatt megvizsgáljon nyolc holttestet, aztán Berlinbe vitték. Útközben az egész csoportot őrizetbe vették egy külön repülőtéren, ahol minden taggal már kész szakértői véleményt írattak alá. Ebben azt állították, hogy legalább három éve voltak a földbe temetve a katyńi holttestek, vagyis akkor végeztek velük, amikor még nem voltak ott a németek. A bizottság minden tagja aláírta, pedig nem jutottak semmiféle következtetésre. „Nem volt bennem annyi bátorság, hogy ne írjam alá – közölte Markov –, bár véleményem szerint nem az igazságnak megfelelően adták meg a halál beálltát."

Mindaz, amit Markov professzor elmondott a nürnbergi bíróságon, hazugság volt. A bizottság más tagjai az ellenkezőjét állították magánbeszélgetésekben, mert tőlük senki sem kért tanúvallomást, mint ahogy arról sem faggatták őket, helytállóak-e Markov professzor kijelentései. Ahhoz sem férhet kétség, hogy maga Markov professzor sem mesélt volna ilyeneket, ha nem muszáj így beszélnie külső nyomás hatására. Hogy néztek ki valójában a nemzetközi szakértőbizottság kulisszatitkai, azt elmondja a nápolyi Palmieri professzor, akinek át is adom a szót:

Azért hívták össze ezt a bizottságot, mert a Nemzetközi Vöröskereszt megtagadta a vizsgálatban való részvételt. Köztudott, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt kénytelen volt megtagadni, mert a szovjet kormánytól nem kapott mandátumot arra, hogy részt vegyen a vizsgálatban. Ebben a helyzetben úgy döntött a német kormány, hogy a maga lehetőségein belül vizsgálja ki az ügyet, a törvényszéki orvostan legismertebb európai szakértőire bízta a katyńi bűntény kivizsgálását. A lengyel kormány küldöttét is meghívták a bizottságba, aki ennek ellenére nem élt a lehetőséggel.

Tizenhárom állam küldöttei gyűltek össze Berlinben. Német tudósok nem vettek részt a munkában, csak Buhtz professzor, aki törvényszéki orvostant tanított a Breslaui Egyetemen, összekötő szerepet töltött be, a bizottság és a német hatóságok között közvetített.

A bizottság tagjai már a kezdet kezdetén, az előzetes megbeszéléseknek szentelt ülésen teljes egyetértésben megállapodtak abban, hogy a vizsgálatot kizárólag tudományos szempontból végzik, kizárva minden politikai vonatkozást vagy polemikus megnyilvánulást. Aztán meghatároztuk, milyen kérdéskörökre korlátozza a vizsgálatot a bizottság, mire keresi a választ:

1. a holttestek azonosítása,
2. a halál oka,
3. a halál beálltának időpontja.

Hangsúlyoznom kell, hogy amikor elkészítettük a szakértői véleményt, amelyet akkor fogalmaztunk meg, amikor a bizottság minden tagja teljes egyetértésre jutott, valamint a tökéletesen objektív vizsgálatok idején a bizottság szigorúan tartotta magát a fenti irányelvekhez.

A bizottság tagjainak teljes mozgási szabadságuk volt, megkaptak minden technikai eszközt, aminek hasznát vehették. Személyesen is lemehettek a sírokba, hogy irányítsák a holttestek kiemelését, szabadon választhatták meg a helyet, a körülményeket is alakíthatták. Ezzel egyidejűleg, de külön dolgozott Katyńban a Lengyel Vöröskereszt bizottsága, amely Varsóból érkezett, és hasonló következtetésekre jutott.

Miután a bizottság visszatért Berlinbe, letette nevezetes közleményét a Birodalom egészségügyi főnöke, Conti doktor kezébe, majd feloszlott. A német hatóságok részéről nem volt semmiféle nyomás, nem akartak ránk erőltetni semmit.

Hangsúlyoznom kell, hogy a bizottság tagjai teljesen ingyen végezték a munkájukat. Egyik tag sem kapott sem napidíjat, sem honoráriumot, mint ahogy nem részesültek semmiféle kitüntetésben, tudományos elismerésben vagy a díjazás bármilyen más „pótszerében" sem. Csak menetjegyet kaptak, a szállodai számlákat pedig közvetlenül rendezték.

Palmieri professzor közleménye világos, bizalmat kelt az emberben, igaza bármely pillanatban ellenőrizhető, elég megkérdezni a bizottság más tagjait, akiket nem érnek el a szovjet hatóságok. De sem a hivatalos közvélemény, még kevésbé a mérvadó szövetséges körök, sem azelőtt, sem azután, máig sem tekintették e bizottság szakvéleményét a rejtélyes katyńi gyilkosság feltárásának. Az a tény, hogy nem idézték tanúként a nürnbergi bíróság elé a bizottság összes elérhető tagját, a tizenhárom közül csak egyetlen állt előtte, méghozzá pontosan olyan ember, aki önként vagy mások akaratából próbálta kétségbe vonni a szavahihetőségét és a tisztességét, kellőképpen tanúskodik arról, hogy tudatosan kezelték tendenciózusan a bizottság szakvéleményét.

Nem vált hát kulcsfontosságú elemmé az ügyben, a közlemény megjelenése után a szovjet propaganda ellentámadást indított, és legalább annyit el tudott érni, hogy a katyńi sírok rettenetesen bűzlő földje fölött továbbra is ott lebegett a kérdőjel kísértete. De ez nem hasonlított más írásjelekre. Alul mintha csepp alakú lett volna a pontja, mert szivárgó, eleven vér volt.

XIII. fejezet

HARC A HARMADIK KÉRDÉSÉRT

ÚJABB NÉMET PROPAGANDAFOGÁSOK. – A VOSS-JELENTÉS FIGYELMEN KÍVÜL HAGYOTT RÉSZLETE. – A LENGYELORSZÁGBÓL ÉRKEZETT KÜLDÖTTSÉGEK. – EGY NŐI HOLTTEST. – A KILŐTT TÖLTÉNYHÜVELYEK TITKA. – A SZOVJET ÜGYNÖKÖK AKNAMUNKÁJA.

Amikor a német hatóságok világméretű propaganda szolgálatába állították a borzalmas katyńi gyilkosságot, természetesen tudták, hogy az egész ügy lényege az a három alapkérdés, amelyre választ kell adni:

1. Kik az áldozatok?
2. Hány embert öltek meg?
3. Mikor gyilkolták meg őket?

Az első kérdésre adott válasz, nevezetesen az, hogy lengyel tisztek az áldozatok, magától értetődő volt, ezt nem kérdőjelezte meg egyik érdekelt fél sem, mint ahogy más sem, nem akadt ilyen az egész világon.

A második kérdésre – hányan voltak? –, azt felelték a németek: „tíz-tizenkétezren". Ez a becslés nagyjából megfelelt az eltűnt foglyok létszámának, akiket a lengyel fél keresett. Ezt sem vonta kétségbe a szovjet fél.

A harmadik kérdés – mikor? – azonos volt a legfontosabbal, vagyis azzal, hogy „ki a gyilkos?" Mert az világos volt, hogy ehhez fogható mészárlást nem végezhetett el egy vagy több magánszemély, erre csak állami szervezet képes. Mivel a gyilkosságot olyan területen követték el, amely idővel az egyik államtól a másikhoz került, a kivégzés időpontja alapján egyértelműen meg-

állapítható volt, hogy e két állam közül melyik a bűnös. Mivel a későbbiekben a szovjet fél határozottan visszautasította azt a vádat, hogy ő követte el a bűntényt, majd a németekre fogta, egyelőre kizárólag a harmadik kérdésre adott válasz volt vita tárgya, ez volt az egész ügy központi problémája, erre fektették a legnagyobb hangsúlyt a németek a nyomozás bizonyos részleteiben, amelyet nyilvánosságra hozott a propaganda.

1943. április 22-én, tehát két nappal a „nemzetközi bizottság" érkezése előtt a német tábori titkosrendőrség (Geheime Feldpolizei) titkára, Ludwig Voss vallomást tett doktor Conrad bíró előtt. Ezen jelen volt Bornemann, a hadsereg jogi osztályának tisztviselője. Ez a következőképpen foglalható össze:

1943. február elején kaptuk az első hírt a katyńi tömegsírokról.

A katyńi erdőben földhányásokat találtak, közelebbi vizsgálat után kiderült, hogy ezek emberi kéz művei, és beültették őket erdeifenyő-csemetékkel. A februári fagyok idején végzett próbaásások során megállapítottuk, hogy valóban léteznek tömegsírok.

A fagyos idő miatt nem indulhattak nagyobb munkálatok.

A részletek tisztázása céljából tanúként kihallgattuk a környékbeli lakosokat.

A Hadsereg Főparancsnoksága (OKH – Oberkommando des Heeres) 1943. március 29-én ásatta ki az első sírt. – Eddig hatszáz holttestet azonosítottunk. Az első tömegsírban mintegy háromezer holttest található. A közvetlen közelben lévő sírokban becslés szerint még további öt-hatezer holttestnek kell lennie.

Az eddig elvégzett azonosításokból egyértelműen kiderül, hogy itt szinte kizárólag a lengyel hadsereg tisztjei találhatók.

A naplókban és a jegyzetfüzetekben olvasható bejegyzések 1940. április 6. és 20. között érnek véget.

Voss e vallomásában a korábbi közleményekből már ismert körülményeket és dátumokat írja le, ugyanakkor a sírok kihantolása óta először, a német hivatalos változatnak ellentmondva csökkenti a meggyilkoltak becsült számát. Legfeljebb kilencezerről beszél (háromezer + öt-hatezer). Mind a német propaganda, mind a világ közvéleménye napirendre tér e tény fölött. Teljesen figyelmen kívül hagyják. Pedig ha például háromezer helyett csak kétezer-ötszázat adnánk hozzá (ennyire csökkentette a legnagyobb sírba temetett áldozatok becsült számát a szakértőbizottság), és nem a Voss által feltételezett legnagyobb számhoz, hanem az alacsonyabbhoz, ötezer további holttesthez adnánk hozzá, akkor hétezer-ötszáz jönne ki. Az ekképp kikalkulált számadat talán nem térne el nagyon a német propagandában sulykolt legnagyobb becsléstől, a tizenkétezer főtől?! Vajon nem volt elgondolkodtató ez a különbség, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a kormány egyik funkcionáriusának vallomásából származik? Hogy fordulhatott elő, hogy Goebbels azt állítja, tizenkétezer holttestet találtak, Ludwig Voss úr pedig azt merészeli sugalmazni, hogy talán csak nyolcezret? A körülmények különös összjátéka folytán a szovjet propaganda, bár rendkívül érzékenyen reagál a nyomozás minden részletére, amit csak közreadnak a németek, nem használta ki a német hivatalos változatban rejlő első komoly eltérést...

Lehet, hogy a harmadik, döntő kérdésre adott válaszért vívott küzdelem harci lázában mindkét fél megfeledkezett a másodikról. Lehet... hogy volt e mögött valami? De mi? Vajon a második kérdésre adott válasz – „mennyi?" – a harmadik kérdés lényegéhez – „mikor (ki)?" – tartozhat? Erre egyelőre még senki sem gondolt.

A német propaganda napról napra erősödik. Hamarosan kiderül, hogy a németek, mielőtt beszámoltak a felfedezéseikről, vagyis 1943. április 13. előtt, lengyel küldöttséget vittek Katyńba az általuk megszállt Varsóból és Krakkóból. Ez a küldöttség, melynek többek között a következő tagjai voltak: a lengyel önsegélyező szervezet (RGO) képviselője, E. Seyfried doktor, K. Orzechowski doktor, E. Grodzki doktor, K. Prochownik és mások – már április 10-én megérkezett repülővel Szmolenszkbe. A német hatóságok

engedélyezték, hogy szabadon betekinthessenek a két, addigra már feltárt sírba, megvizsgálhatták az ott talált dokumentumokat, leveleket, naplókat stb. Beszélhettek a környékbeli falvak lakóival, akiket Katyńban alkalmaztak stb. E vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutottak a küldöttség tagjai, hogy a gyilkosságokat nem követhették el 1940 áprilisa után.

Pár nappal később Katyńba érkezik egy másik, technikai-szakértői jellegű csoport, amelybe azért mégiscsak bejutott Stanisław Jasiński atya, krakkói kanonok, Sapieha metropolita bizalmasa, és Marian Martens szerkesztő. Rajtuk kívül kizárólag orvosok és a Lengyel Vöröskereszt tagjai szerepeltek a küldöttségben: A. Szebesta doktor, T. Susz-Pragłowski doktor, [H.] Bartoszewski doktor, S. Klapert, K. Skarżyński, L. Rojkiewicz, J. Wodzinowski, S. Kołodziejski, Z. Bohowski és R. Banach. Ez a második küldöttség, melynek egy része aztán a helyszínen marad, és részt vesz a kihantolás és a holttestek azonosításának munkájában, szintén arra a meggyőződésre jut a talált dokumentumok és a tanúvallomások alapján, hogy a gyilkosságokat nem követhették el 1940 tavaszánál később.

Ezzel a kiutazással egyidejűleg Berlinbe érkezik külföldi újságírók egy csoportja: a *Stockholm Tidningen* tudósítója, Jaederlund úr Svédországból, a *Der Bund* tudósítója, Schnetzer úr Svájcból, az *Informaciones* tudósítója, Sánchez úr Spanyolországból és még számos újságíró a német megszállás alá került országokból. A sajtócsoportot a Birodalmi Kancelláriai Hivatal sajtóosztályának képviselője, Schippert tanácsos és Lassler követségi titkár kísérte.

Akkor még egyáltalán nem vitatkoztak a holttestek számáról, mert még alig kezdték meg a sírok kihantolását, még nem tudják körülhatárolni ezeket, az egyes árkok közti felszín egészében véve inkább arra utal, hogy a németek tíz-tizenkétezres becslése helyes lehet. Az újságírók viszont, miután megismerték a teljes bizonyítási anyagot, és arra a meggyőződésre jutottak, hogy a gyilkosságokat nem követhették el 1940 tavaszánál később, most először felteszik azt a kérdést, amellyel addig még senki sem hozakodott elő.

– A bolsevikok miért hagytak a holttesteknél minden dokumentumot és egyáltalán mindent, amit a hóhérok nem akartak eltulajdonítani mint értékes tárgyakat?

– Azért – feleli nekik von Gersdorff német ezredes, aki a csoportot kalauzolta –, mert a bolsevikok 1940-ben álmukban sem gondolták, hogy az itt, Oroszország belterületén, Szmolenszk környékén eltemetett holttesteket hamarosan kihantolhatja és azonosíthatja valamilyen ellenségük.

Az újságírók elhallgatnak, meggyőzőnek találják az érvet. Tapintatlanság lenne tovább kérdezősködni. Mert az újságírók jól emlékeznek arra, hogy 1940-ben Hitler még Sztálin barátja volt, Sztálin meg Hitleré... Témát váltanak, azt kérik, a jelenlétükben hantoljanak ki egy addig még fel nem tárt sírt. E kívánságukat teljesítik, a jelenlévők meggyőződhetnek arról, hogy, mint az egymáshoz tapadt holttestek rétege is bizonyítja, korábban nyilvánvalóan senki sem bolygathatta őket. Aztán egyszer csak...

Ez tényleg döbbenetes volt. Az egyik újságíró hirtelen egy holttestre mutat, és mindannyiuk figyelme arra az egyetlenre terelődik:

– Nő?!!

Igen – egy nő. Egy női holttest a tisztek tömegében. Nem tudni, miért, néhány újságíró levette a kalapját, noha korábban nem adózott így a meggyilkolt férfiak emlékének. A kihantoláson dolgozó szovjet foglyok kíváncsian sandítanak oda. Csend támad. Csak a szél szaggatja a felhőket valahol a magasban, észak felé sodorja őket, mintha minél előbb oda akarná fújni a tavaszt arra a zord vidékre. Odahallatszik egy távoli fenyőről a harkály kopácsolása. Az újságírókat mélyen érinti az eset, a németek zavarban vannak. Egyikük az ideiglenes barakkban elhelyezett tábori telefonhoz lépett.

Este bagatellizálni próbálják a felfedezést, másfelé terelnék az újságírók figyelmét.

A német hatóságokat annyira meglepte az, hogy női holttestet találtak Katyńban, annyira aggasztotta őket ez a tény, hogy úgy döntöttek, elhallgatják, és nem is hozták nyilvánosságra so-

sem a hivatalos jelentéseikben. Mert teljesen elképzelhetetlennek tűnt az a fejlemény, hogy egy nő kerülhetett a meggyilkolt fogoly tisztek tömegébe. Attól tartottak, emiatt újabb kétségek támadnak, elvész a beszámoló hitele, elhomályosítja a rekonstruált eseménysorról alkotott képet, pedig eddig minden olyan tökéletesen „klappolt". Ez magyarázatot követel, a németek pedig nem szolgálhatnak ilyennel. Mert a németek semmit sem tudtak. Nem is tudhattak arról, hogy a kozelszki lengyel fogolytáborban 1940 tavaszán volt egy nő, egy pilóta hadnagy, az pedig, hogy most előkerült a katyńi sírból, nem rombolja le, nem is vonja kétségbe, ellenkezőleg, igazolja a korábbi ismereteinket!...

* * *

Van még egy részlet, amelyet a német propaganda minden közleménye elhallgatott. Nagyon lényeges részlet, s mivel hangosan nem beszéltek róla, halkan kérdezgették: „hová tűntek a pisztolyokból kilőtt töltényhüvelyek? Hisz azok alapján meg lehetne állapítani, melyik államban gyártották a gyilkosságokhoz használt fegyvereket és lőszereket!"

Ismert a fegyver kalibere: 7,65. A márka meg nem ismert? Az elképzelhető, hogy a gyilkosok eltakarították a kilőtt töltényhüvelyeket. Az viszont elképzelhetetlen, hogy oly sok ezer leadott lövés után nem marad a helyszínen a töltényhüvelyek bizonyos százaléka. Egyébként is, a szakértők nem tudják valahogy kikövetkeztetni a golyókból? Hisz sok esetben még mindig ott rejtőznek a meggyilkoltak koponyájában, került elő belőlük bőven.

De a németek makacsul hallgatnak erről a kérdésről.

Ami viszont meglepő, a szovjet propaganda sem hozza szóba a témát, noha aligha kerülhette el a figyelmét a német nyomozás ilyen fontos részlete...

Az újságírók első csoportja után újabbak jönnek. A németek különböző embereket hoznak Katyńba egész Európából. Az „oflagokból" (tiszti fogolytáborokból) is hoznak fogságba került angol

és amerikai tiszteket. Lengyel tiszti csoport is érkezik. Eleinte új propagandafegyvert próbáltak kovácsolni ebből, javasolják a lengyel tiszteknek, hogy mondjanak beszédeket, tartsanak előadásokat, adjanak ki közleményeket, vegyék fel hanglemezre, adják le a rádióban. De a lengyelek ezt határozottan visszautasították, megmondták, milyen feltételek mellett hajlandók Katyńba utazni: semmi beszéd, interjú, még a neveket sem hozhatják nyilvánosságra. A németek elfogadták és be is tartották ezeket a feltételeket.

Áprilisban is hoztak lengyel tiszteket. Azt hitték, egyetlen nagy sírgödör van előttük. Megmérték az alapterületét és a mélységét. A számításaik meggyőzték őket arról, hogy a németek alighanem igazat mondtak, valóban tíz-tizenkétezer holttest lehet ott. Rowiński pilóta hadnagy még vázlatokat is készített szabad kézzel a feltételezett közös sírról. A németek nem korlátozták semmilyen módon a tisztek mozgását, kezdeményezhették a holttestek, a dokumentumok stb. vizsgálatát. Az egyik tiszt, hivatását tekintve erdész, lement a gödörbe azon a helyen, ahol nagy erdeifenyő nőtt a sír szélén. Észrevette ugyanis, hogy a fenyő gyökere belenőtt a holttestek zárt tömegébe. Levágta, majd a szakszerű vizsgálat után kijelentette:

– Stimmel. A gyökérnek ez az elágazása legalább hároméves. Tehát az 1940-es évből való.

A helyszínre látogató minden csoport tagjai megismerhették a környékbeli lakosok tanúvallomásait, amelyek nagy részét február végén és április elején rögzítették. Ami magát a katyńi Koszogori dombot illeti, erről Kuzma Godunov, Ivan Krivozercov és Mihail Siguljov beszélt.

Azt vallották, hogy már 1918 óta mindenütt vesztőhelyként ismerik. Már a hírhedt Cseka idején is történtek ott kivégzések. 1931-ben a területet bekerítették, táblákkal figyelmeztették a lakosságot, hogy nem léphet be. 1940-től Koszogorit emellett őrök és rendőrkutyák is őrizték.

Ugyanez a Krivozercov arról is vallomást tett, hogyan szállították oda és végezték ki a foglyokat 1940-ben. Rajta kívül vallomást tett Matvej Zaharov, Grigorij Szilvesztrov, Ivan Andrejev és Partyemon Kiszeljov.

Krivozercov látta 1940 márciusában és áprilisában, hogy mindennap három-négy rácsos ablakú vagonból álló szerelvények érkeztek Szmolenszkből a gnyezdovói állomásra.

Zaharov, aki a szmolenszki pályaudvaron dolgozott, megerősíti, hogy ugyanebben az időszakban foglyok érkeztek vagonokban. Lengyel egyenruhás foglyok voltak. Huszonnyolc napon át szállítottak foglyokat a gnyezdovói állomás felé.

Szilvesztrov látta a gnyezdovói állomásra érkező vagonokat, ahol aztán kiszállították az egyenruhás foglyokat. Elvették tőlük a kézipoggyászukat, teherautóra dobálták, a foglyokat pedig három rabszállító autóba ültették, és elvitték Katyń felé. Az autók néha tízszer fordultak naponta a Koszogoriban lévő üdülő és Gnyezdovo között.

Andrejev látta 1940 márciusában és áprilisában a vonatokat, amint megérkeznek, rajtuk a letartóztatottakkal, Gnyezdovo állomásra. Lengyel katonák voltak a vagonokban, a sapkájuk alakjáról ismerte meg őket. Autókba ültették és Katyńba vitték a foglyokat.

Kiszeljov részleteket mesél arról, hogyan mutatta meg 1942-ben a lengyel munkásoknak a vesztőhelyet.

A Katyńba látogató fogoly lengyel tisztek csoportjában sokan tudtak oroszul, ők szabadon beszélgethettek az említett tanúkkal, nem kényszerítettek rájuk tolmácsot közvetítőnek.

Az első vallomásokat, melyekben azt állították a tanúk, hogy a Koszogori domb már régóta vesztőhelyként szolgált, könnyen ellenőrizhették. A németek ásni is kezdtek a kijelölt helyeken. Tizenegy sírt vagy inkább gödröt találtak, melyek felszíne már rég belesimult az erdő talajszintjébe. Ezekben a gödrökben civil ruhás holttesteket találtak. Nem volt sok. Néhány tucat. Mindegyik a gyilkosság azonos módszeréről árulkodott: tarkólövés. A hullák oszlási állapota nagyon különböző volt, ebből kikövetkeztethették, hogy a folyamatban lévő háború előtt, különböző években került sor a kivégzésekre.

Ilyen volt a tényleges állapot Katyńban, abban a helységben, amelyről azelőtt senki sem hallott, most pedig tudták róla, hogy 16 kilométerre van Szmolenszktől, és 4 kilométerre a gnyezdovói állomástól, erdeifenyők nőnek ott, tavasszal pedig még hideg van, a Dnyeper mossa az erdős domboldalt, ott áll egy orosz „dácsa" stílusban épült ház, amely a szovjet Belügyi Népbiztosságnak dolgozó funkcionáriusok üdülőjeként szolgált, a róluk készült fényképek egyesekben borzongató iszonyatot, másokban kétségeket keltettek, megint mások meg mindezt elintézték egy lekicsinylő gesztussal, mert nem adtak hitelt ezeknek a felfedezéseknek.

A német ellenőrzés alatt álló rádióállomások szinte egész Európa területén állandóan újabb részletekről számoltak be. A német Transozean rádió pedig mindezt az egész világnak közvetítette.

Válaszul a szovjet propaganda minden eszközt bevetett annak érdekében, hogy hárítani tudjon, elvegye a német kijelentések élét. Moszkva konokul ismételgette: „A fogságba került lengyel tiszteket a hitlerista hóhérok bandája gyilkolta meg 1941 augusztus-szeptemberében."

E hivatalos szovjet magyarázattal egyidejűleg, amelyet kommentár nélkül vettek át a szövetségesek rádióállomásai, folyt egy párhuzamos földalatti akció a német megszállás alatt lévő Európában. Az akció célja az volt, hogy cáfolják, kétségbe vonják, vagy legalább összezavarják a németek kijelentéseit, kételyeket csepegtessenek és gyanakvást keltsenek. A működés intenzitása nyilvánvalóan egységes irányítóközpontra utalt. A talaj pedig termékeny volt. A németek készítették elő, saját maguk ellen. A módszereik durvasága, a koncentrációs táborokban elkövetett tömeges kivégzések, a krematóriumok kemencéi, egész otromba, könyörtelen népirtó politikájuk és a hitleri horogkereszt jegyében hirdetett „Új Európa-program" cinizmusa – mindez együtt mozgósította ellenük az elkínzott Európát, már jóval azelőtt, hogy

alkalmuk nyílt volna beszámolni a Szmolenszk környékén elkövetett szörnyű bűntényről. Az emberek rendszerint abban hisznek, amiben hinni akarnak. A német propagandának nem akartak hinni.

A német megszállás csapásai alatt még Kelet-Európában is feledésbe merültek a régi sebek, bármilyen sokat szenvedett is a szovjet megszállás alatt.

De Katyń hallatlan gonosztett volt. Tényleg megváltoztathatta volna a közhangulatot, ha a német politika ezzel egyidejűleg hajlandó változtatni a cselekvési módszerein. A szovjet propaganda ügynökei e veszéllyel szembesülve megkettőzték erőfeszítéseiket, és nem válogattak az eszközökben, csak az volt a lényeg, hogy az eredmény kedvező legyen rájuk nézve. A legelképesztőbb történeteket terjesztették, nem számított, hogy ellentmondanak egymásnak és nemegyszer még a hivatalos szovjet álláspontnak is, csak arra törekedtek, hogy ebben az általános zűrzavarban aláássák a katyńi nyomozati eredmények hitelességét.

* * *

Abban az évben, egy áprilisi napon, amely olyan meleg volt, mintha nyár lenne, odajött hozzám a verandára egy ember a közeli faluból, és földműveshez illően az időjárással kezdte a beszélgetést. Amikor eztán áttértünk a legújabb események akkortájt szintén megkerülhetetlen témájára, megkérdezte:

– Igaz lehet-e az, amit az emberek fecsegnek, hogy a németek minden családot meglátogatnak, ha megtudják róla, hogy valamelyik rokonuk a kozelszki lágerbe került, fölírják az adatait, hogy később legyen kinek a nevét közzétenni azoknak a listáján, akiket úgymond Katyńban öltek meg? Ott meg, odaát – mutat kelet felé – állítólag nincsenek is semmiféle sírok...

– Ezt ki mondta magának?

– Hát, beszélik az emberek...

Egy másik alkalommal azt beszélték, hogy az auschwitzi koncentrációs táborokból vittek hullákat Katyńba, aztán lengyel egyenruhát adtak rájuk.

A harmadik alkalommal meg azt, hogy a németek lőttek agyon a foglyokat, de azok szovjetek voltak.

Negyedszer meg azzal jöttek, hogy zsidókat lőttek le.

Föl kell figyelnünk arra, hogy mindegyik változat egyben a szovjet változatot is támadta. De először is, az utóbbit alig ismerték a német megszállás alatt, mivel elkobozták a rádiókészülékeket, másodszor pedig lengyel területen hiába próbálták volna terjeszteni... Itt mindennek ellenére még túl sok mindenre emlékeztek, meg hát azonkívül... a levelek! Hiszen ha egészen 1941 augusztusáig ott éltek Szmolenszk környékén, miért pont 1940 tavasza óta nem hallottak róluk, miért akkor tűntek el nyomtalanul?!

Nem, mondták az emberek a fejüket rázva, és megint a német változatban kezdtek hinni.

De a szovjet propaganda ügynökei szinte sosem lepleződtek le ilyen minőségükben. Az volt a taktika, amelyet egyébként felülről kényszerítettek rájuk, hogy férkőzzenek be a földalatti nemzeti szervezetekbe. Ott már sokkal könnyebben és hatékonyabban tudtak tevékenykedni. Mindenekelőtt az olyan államok földalatti szervezeteibe férkőztek be, amelyeket megszálltak a németek, szomszédosak voltak Oroszországgal, a Szovjetunió birodalmi politikai terveiben pedig az szerepelt, hogy a győztes háború után csatlakoztatják őket az országhoz.

Egyik vasárnap azt a hírt hallottam, hogy a barátom, a 4. ulánus ezred századosa, a kozelszki láger foglya, akit később feltüntettek a németek a katyńi áldozatok rendszeresen közreadott listáján – él.

– De hát tényleg él! – mondták. – Ellenőrizheti. A felesége levelet kapott tőle Törökországból. A lengyel hadsereggel jutott ki a Közel-Keletre.

Egy héttel később már mindenki erről beszélt a környéken és a városban. Mivel én voltam Katyńban, és a saját szememmel láttam az azonosítás procedúráját, eleinte kétkedve fogadtam ezt a változatot, de addig sulykolták, hogy végül magam is elhittem, azt gondoltam, Anton elcserélhette valakivel az iratait. – De, engem is beleértve, senki sem ment el a feleségéhez ellenőrizni a

hírt, pedig állítólag ő kapta azt a levelet. Ismerni kell a pszichológiát ahhoz, hogy az ember fényes nappal ilyen fogásokat alkalmazzon. A bolsevikok ismerik: mindenki elismétli, senki sem ellenőrzi. – Csak három évvel később ellenőriztem, Olaszországban. Megtudtam, hogy Anton nyomtalanul eltűnt Kozelszkben. Sosem jutott ki keletre a lengyel hadsereggel, nem is kaphatott tőle levelet a felesége Törökországból...

Varsóban ilyen pletykákat terjesztettek: „Egy asszony megtalálta a férje nevét a németek listáján a katyńi bűntény áldozatai között, pedig valójában a németek tartóztatták le és vitték Auschwitzba. Ekkor elment (a »hülye!«) a Gestapóra és... nem jött vissza soha!" – Ez már cselesebb volt: ebben a változatban senki sem ellenőrizhetett semmit. S bár senki sem tudta az állítólagos nőszemély nevét, sem a címét, és persze más egyéb részletet sem hallott senki, ez a mitikus történet egész Lengyelországban elterjedt, igaz meseként terjedt szájról szájra. Természetesen nem volt igaz, mert a végső ellenőrzés után kiderült, hogy a katyńi áldozatok listáján szereplő személyek közül egyet sem láttak 1940 után sehol.

De bevetették az ilyen pletykákat. Nemcsak a nagyvilágban, hanem még Lengyelországban is, ahol, bár általában tisztában voltak azzal, hogyan történhetett a tragédia, még egyáltalán nem lehetett senki sem teljesen biztos abban, hogy mi lett a sorsuk az eltűnt foglyoknak.

XIV. fejezet

A KATYŃI FELFEDEZÉSEIM

Az előkerült újságokból megállapítható a gyilkosság időpontja. – Nem tíz-tizenkétezer, hanem... négyezer! – A töltényhüvelyek titka. – A zsidók tanúságtétele...

A kritikus 1943-as évben, április második felében még mindig a kis falusi házamban laktam, Vilnától 12 kilométerre, és ritkán gyalogoltam be a városba. A szovjet megszállás alatt a körülményeknek jobban megfelelő foglalkozásra cseréltem az újságírói hivatást – fuvaros lettem. A német megszállás alatt csendben meghúztam magam a falumban, nem háborgattak, bár a német hatóságoknak nyilvánvalóan tudomásuk volt a létezésemről.

Egy héttel Húsvét előtt eladtam a vilnai piacon a felöltőmet, ott találkoztam egy régi barátommal. Hirdetésszervezőként dolgozott a németek által kiadott lengyel nyelvű lapnál, innen voltak kapcsolatai, gyakran első kézből kapott híreket.

Meleg volt. Tavasz. Emelkedett a higanyszál a hőmérőben a délutáni fuvallatoktól. Az emberek vattakabát nélkül jártak az utcán, de már nem reménykedtek abban, hogy hamar véget érnek a szenvedéseik, pedig azelőtt minden évben ilyen gondolatokkal várták a tavaszt. – Most érték őket az első benyomások a Szmolenszk környékén fölfedezett új gaztettről, és a szörnyű bűntényről beszélgettek. – Amúgy is gyötrelmes volt az élet, elég apatikus lett mindenki az éhségtől és a nyomortól. Az ismerősömnek mégis fölcsillant a szeme, amikor megpillantott, rögtön láttam rajta, hogy nagyon izgatja valami. Elkapta a kezemben tartott felöltő gombját, és már mondta is, fojtott hangon:

– Tegnap óta telefonálgat Klau. Werner Klau, a Gebietskommissariat Wilna-Stadt sajtóirodájának főnöke azt kérdezi, nem tudja-e véletlenül valamelyik munkatársunk a címedet. Meg akar hívni téged Katyńba.

Akinek már volt dolga földalatti szervezettel a Gestapo-uralom idején, az tudja, milyen nehezen működtek a belső kapcsolatok, milyen sok időt fecsérelt el néha az ember, mire sikerült megértetnie magát. – Ezekből a szavakból rögtön kiderült számomra, hogy a katyńi utazás rendkívüli fontosságú, de nem vállalkozhatom erre, amíg nem egyeztetek a földalatti szervezet vezetésével.* Azt mondom erre:

– Nagyon jó. Ide figyelj, drága barátom, próbáld értesíteni azt a Klaut, hogy te magad kerítesz elő engem három nap alatt. Ő ne keressen engem. Én meg ez alatt a három nap alatt megszerzem...

– Értem.

„Jadzia", az összekötőm, akin keresztül kapcsolatot tartok a földalatti katonai szervezet parancsnokhelyettesével, természetesen nincs ott, ahol lennie kell; az alagsori kis étkezdében csak vállat vonnak, amikor érdeklődöm. „Roman", a földalatti lap szedője, hivatalosan egy másik étkezde pincére, akivel állandó kapcsolatban állok, a helyén van ugyan, de nem tud azonnal összehozni az illetővel.

– Igyekszem... – feleli.

„Zygmunt" exponáltabb helyet foglal el a konspirációs hierarchiában, de épp a nyomában vannak, és muszáj ügyelnie a biztonságra. Egyébként nem vigyázott eléggé, három hónappal később a zoknijára akasztotta föl magát a cellájában, a Gestapo vizsgálati fogházában, mert nem bírta a kínvallatást.

Ezeknek a körülményeknek természetesen nincs semmiféle közvetlen kapcsolatuk a katyńi üggyel, amelynek ezt a könyvet

* Zárójelben egy áthúzott megjegyzés: „akár helyes, akár nem, ma már inkább úgy tűnik... nem helyes!"

szenteltem, mégis jellemzőek nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb nehézségekre is, amelyek végtelen sokasága tornyosult előttünk az igazság feltárásához vezető úton. – Három nappal később kiderül, hogy a „parancsnok" elutazott, és csak a helyettes van itt.* Mire a parancsnokhelyettes kiadta az ukázt – „oda kell menni" –, már az ötödik nap is eltelt, és csak a hatodik nap délután ülhettem a német sajtóirodában a főnök íróasztala előtti kényelmes fotelbe.

Werner Klau maga is újságíró volt egykor Berlinben, udvariasan fogad. Semmi kötelezettség, semmi aláírás, kényszer, nyilatkozat. Egyszerűen:

– Odamegy és meglátja.

De téved, aki azt hiszi, hogy a német adminisztráció gépezete olajozottan működött. Minden totalitarizmus növeli a bürokráciát, és a legegyszerűbb dolgokat is túlkomplikálja. Eltelik hát még három hét, közben intenzív levelezést folytat egymással a berlini Ostministerium, a frontparancsnokság és a Gestapo. Én meg várok.

Időközben sikerül elérni a Vilnai Egyetem egykori professzorát, a törvényszéki orvostan legnagyobb lengyelországi tekintélyét, Sengalewicz doktort. Megkérem, készítsen fel elméletileg azokra a dolgokra, amelyeket a saját szememmel kell látnom.

A professzor rengeteg könyvet pakol le a polcról. Mutatja az illusztrációkat. Magyaráz, és mindezt egybeveti a német újságokban olvasott hírekkel, melyekben beszámoltak a katyńi holttestek állapotáról.

– Ha a talaj ott tényleg agyagos-homokos, az részben konzerválja a holttesteket, létrejön az, amit az orvostan „hullaviasznak"

* Az eredetiben át van húzva a következő rész: „A különböző földalatti elöljárók véleménye viszont megosztott. Egyesek azt mondják, el kell menni, mások szerint ezzel megsértenénk a »szövetségesünket« és hitelt adnánk a német provokációnak."

nevez. Látszólag nincs semmi ellentmondás vagy titok a német közleményekben. És van még egy fontos dolog: mint az újságokból kiderül, a kihantolás munkálatait és a vizsgálat egészét a Breslaui Egyetem professzora, Buhtz doktor vezeti. Egyetemi éveink alatt barátkoztunk. Kizárólag magánemberként biztosíthatom arról, hogy először is, európai rangú tudós ezen a területen, másodszor pedig, kétségkívül tisztességes ember, aki semmiképpen sem látna el aláírásával hamis szakértői véleményt. Beszéljen vele, hivatkozzon arra, hogy régi barátság fűzi hozzám.

– Köszönöm. A professzor úr nem találta elgondolkoztatónak a tényt, hogy a német közleményekben sehol sem említik azt, hogy töltényhüvelyeket találtak, megvizsgálták az eredetüket, hiszen azokból a pisztolyokból lőtték ki ezeket, amelyekkel meggyilkolták a tisztjeinket?

– Hát ez az! Észrevettem. Pont erről akartam beszélni. Hisz a töltényhüvelyek biztosítása a legalapvetőbb feladatok közé tartozik, ha tűzfegyverrel elkövetett gyilkosság ügyében folyik a nyomozás. Nem értem, miért nem írnak erről...

Csak 1943 májusának második felében emelkedik velünk a levegőbe egy elavult típusú repülőgép, egy régi német JU 88-as kasznija. Ezzel repül két portugál és egy svéd újságíró. A németek hoznak Varsóból egy tíz gyári munkásból álló csoportot, hogy a helyszínen győződhessenek meg az igazságról, aztán pedig számoljanak be erről a honfitársaiknak. Ezek az ő propagandafogásaik, már hosszabb ideje alkalmazzák őket. Velünk tart a Wehrmacht tisztje, aki azelőtt német attasé volt Tokióban, most pedig külügyminisztériumi összekötő. Ilyen összetételben hatolunk át a felhőkön, amelyek a hirtelen lehűlés miatt jégesőtől és esőtől elnehezültek. Most északkeletről, tehát pont a gép pofájába fúj a szél. Sokáig, nagyon sokáig tart az út a háborúban lerombolt ország fölött. A szovjet vadászgépek ilyenkor a front közelében lévő zónában portyáznak. Vigyázni kell. Rossz, kényelmetlen ezen az ejtőernyősöknek való gépen, émelyeg tőle az ember. Amikor landolunk a Dnyeperen túl, csak három fokot mutat a hőmérő fagypont fölött, apró szemű eső esik.

– Ez jó – mondja a német tiszt.

– Jó? Miért lenne jó?

– Melegben, uraim, nem bírnák ki a katyńi sírok mellett.

Körös-körül minden vörös az agyagtól, a romba dőlt házak tégláitól, a rozsdától, ami ellepte a szétlőtt kocsikkal, ágyúkkal, tankokkal és mindenféle ócskavassal teli harcteret, a felperzselt erdőktől és attól az egész rothadástól, amit maga mögött és maga körül hagy minden háború. Kevés a civil. De ha látok is ilyen embereket, ők is toprongyosak és félénkek. Ismerve a szovjet életet, nem csodálkozom azon, hogy minden szmolenszki lakos próbál a lehető legkevesebbet beszélni és a legtöbbször vállat vonni. De a külföldi újságírók csodálkoznak ezen:

– Hogy lehet ez?! Itt vannak Szmolenszkben, tizenhat kilométerre a tömeggyilkosság helyszínétől, és nem hallottak róla semmit?!

A szmolenszki átlagpolgár komoran áll és a széttört ablaküveg cserepeivel, a saját házuk romjaival borított földet bámulja, és tudja, mit gondoljon erről.

Én zavartan mosolygok, mintha én is hibás lennék abban, hogy ilyen viszonyok uralkodnak Kelet-Európában. Az orosz fölemeli a fejét, megért engem az arckifejezésemről, elmosolyodik, épp olyan halványan, amilyen halvány a vidékre boruló égbolt.

* * *

Így néz ki a helyzetrajz: Szmolenszktől nyugatra, Gnyezdovo állomáson át halad a Vicebszkbe vezető vasútvonal. Nagyjából ezzel párhuzamosan építették az utat. Erre az állomásra szállították a lengyel foglyokat 1940 tavaszán, ehhez már nem férhet semmi kétség, nem is vonja kétségbe senki. Gnyezdovóban hagyták el a vonatokat. Az országút áthalad Katyńon, aztán megy tovább. Katyń 4 kilométerre van Gnyezdovótól. Kétoldalt esőverte kiserdők, irtások, amelyeken már kinőtt egy-egy nyír- és égerfa. Az ember közönyösen fordítja el róluk a tekintetét, nedves kórókon, ágakon, mindenféle bokrok nyílegyenes vesszőin siklik to-

vább. És csak a képzelettől ajzott gondolat köröz ezen az úton ugyanúgy, mint a körben forgó autógumik: „Erre, erre, erre mentek azok az emberek."*

Hirtelen fékezünk egy kapu előtt, és szögesdrótok vágják át a képzelet láncolatát. Hirtelen minden reálissá válik. Csendőr, bádoglemezzel a mellkasán. Állandóan csöpög az eső. Vízcseppek hullanak a fenyőfákról. A madár pedig joggal követeli a tavaszt ebben az időszakban: „tí-cső!". És mindemellett még az a rettenetes, fullasztó hullaszag. Ilyen levegőt a világ egyetlen erdeje sem bocsát ki, az ember legszívesebben fölkiáltana: Istenem! Mit műveltek a természettel!

Mire megérkeztem Katyńba, már mind a hét sírt kihantolták. Némelyiket ki is ürítették. A többinél még tartottak az exhumálási munkálatok, de már a vége felé jártak. Az első, ami rögtön a szemembe tűnt, az volt, hogy a már kiürített gödrök között tele van szeméttel az erdő. Honnan került oda ez a sok szemét, hamarosan kiderült, sőt ez vezetett rá a legfontosabb felfedezésemre.

Hogy érzékeltetni tudjam a jelentőségét, be kell mutatnom röviden az exhumálási munkálatok módszerét. Az egész tevékenység irányítása természetesen a németek kezében volt. De a munkálatokat közvetlenül a Lengyel Vöröskereszt már említett csapata végezte, melynek élén a krakkói Wodziński doktor állt. Rendelkezésére bocsátották a környékbeli lakosokból toborzott szabad munkaerőt és az odavezényelt szovjet foglyokat. A halál gödreiből kiemelt holttesteket egymás mellé fektették sorban a földön. Egyenként hozták elő a tetemeket a sorból halottszemlére és a ruházat átkutatására. Az egyenruhák nagyrészt jó állapotban voltak, még az anyag fajtája is fölismerhető volt, csak elvesztette a színét. Első pillantásra minden bőrből készült darab, köztük a csizmák is gumiszerűnek tűntek. Mivel a holttesteket egymáshoz tapasztotta a rettenetes bűzt árasztó, ragacsos hullanedv, szó sem lehetett arról, hogy kigombolják a zsebeket, arról nem is beszélve, hogy lehúzzák a csizmájukat. Ezt a műveletet úgy végezték, hogy az erre betanított munkások a Lengyel Vöröskereszt ügyeletes küldöttének jelenlétében késsel fölvágták a zsebeket és a csizmaszárakat, mert gyakran ott is találtak különféle elrejtett tárgyakat. Minden leletet napvilágra hoztak. Mindent, aminek bizonyító ereje lehetett, ami családi emléknek tűnt, segíthetett a tetem azonosításában, vagy anyagi értéke volt (személyi iratokat, igazolványokat, naplókat, jegyzetfüzeteket, leveleket, fényképeket, medalionokat, imádságoskönyveket, elismervényeket, érmeket, kitüntetéseket, gyűrűket stb.), az erre a célra előkészített, egymást követő sorszámokkal ellátott borítékba raktak. Aztán ugyanilyen azonosítószámokat tűztek a holttestekre, amelyeket rögtön egy másik sorba helyeztek, ha nem voltak különösen érdekes esetek, amelyeket kivizsgáltak az orvosok. Aztán új közös sírokba temették őket. De...

Mi történt a többi tárggyal?

Az élő ember, még ha a szovjet lágerekhez hasonló behatárolt létezés körülményei között is él, rengeteg különböző apró tárgyat használ. Vagyis van nála fogkefe, fésű, gyufa, szipka, valamilyen doboz, dohány, cigaretta, ceruza, penge, tükör, pénztárca, tudom is én... már nem emlékszem minden nyomorúságos, összezsugorodott, félig elrothadt tárgyra... Az egyik áldozat holmijai közül még egy doboz óvszer is előkerült, tanúja voltam az esetnek, még a gyárban rányomtatott felirat is tisztán olvasható volt, és életének e szégyenletes, intim tárgya közszemlére téve ebben a borzalmas erdőben, bűzben és halálban, szembesítve a tragédiával, egy olyan embernél, akinek átszakította a koponyáját a golyó, iszonyatosan emberinek tűnt ebben az embertelen gaztettben. – E tárgyak tömegéhez tartoztak még a lengyel bankjegyek, amelyek már nem voltak forgalomban, tehát elvesztették értéküket. Néha egész kötegek kerültek elő. Mindezt rögtön ki

* A vessző után gondosan kihúzta a következő sorokat: „vagy ilyen, vagy hasonló volt a tavasz. Mit gondoltak? Mit suttogtak?"

is dobták az erdőbe, az aljnövényzetbe, az áfonya- és hangalevelek közé, a mohára, a borókafenyő alá. De ezzel együtt valami mást is kidobtak:

Az újságokat.

Bár mind a nemzetközi szakértői bizottság, mind a Geheime Feldpolizei titkára, Voss, mind Buhtz doktor joggal hívja fel a figyelmet jelentésében a holttesteknél talált újságokon olvasható dátumra, nem tulajdonítottak ezeknek akkora jelentőséget, amilyet megérdemeltek volna bizonyító erejük miatt, hisz megfejtést kínáltak a rejtélyre:

Mikor követték el gyilkosságot? – Vagyis: ki tette?

Megőriztek néhány újságot mint kiállítási tárgyat, a többit szétszórták az erdőben. De az esetek többségében ezek nem egész újságok, hanem csak foszlányok voltak. Az újságpapír gyakran különböző célokra használható nélkülözhetetlen anyag a szegény ember, így a fogoly számára is. Helyettesítheti a dossziét, a pénztárcát, egyébként is a legkülönbözőbb tárgyak becsomagolására szolgálhat, amit az ember a zsebében, a tarisznyájában vagy a hátizsákjában hord, pótolhatja a cigarettapapírt, a cipőbetétet, sőt a meleg zoknit is stb. Nos, rengeteg papírfoszlányt szórtak szét az erdőben a teljes vagy hiányos újságok mellett, mint értéktelen kacatot.

Oberleutnant Slowenchik volt a kísérőnk, és azt mondta nekünk, a hanga és a kiásott gödrök fölött széles mozdulattal az erdőre mutatva:

– Uraim, innen bármit elvihetnek emlékbe, ami csak tetszik.

Lehajoltam, bottal piszkáltam ezeket a hullaszaggal átitatott foszlányokat. Én sem fordítottam rögtön kellő figyelmet ezekre az újságokra. Csak amikor visszamentem arra a helyre, ahol valóban átvizsgálják a holttesteket Wodziński doktor vezetésével, amikor újra meg újra újságlapok kerülnek elő a zsebekből a szemem láttára... harmadszor és ötödször is, és a dátum mindegyiken 1940. március-április – akkor fogtam föl a tény meggyőző erejét. A *Głos Radziecki* című lengyel nyelvű szovjet lap különösen gyakran tűnt fel más, orosz nyelvű újságok között. *Głos Radziecki!*

Ma már meg tudom erősíteni Młynarski hadnagy vallomását, aki konstatálta, hogy 1940-ben pontosan ezzel a lappal terítették be a fogolytáborokat... A dátumok tehát nem keltettek kétségeket. Itt hangsúlyoznom kell, hogy a sírokban minden nyomtatvány viszonylag jó állapotban maradt meg. Némelyik újság tökéletesen olvasható volt, nagyjából olyan tisztán látszottak a nyomtatott betűk, mintha egyszerűen csak zsíros lett volna a papír.

Visszamentem, még mindig az orromra szorítva a kendőt, diszkréten hánytam egy vastag fenyő mögött, és megint kotorászni kezdtem egy bottal az erdőben szétszórt papírfoszlányok között. Ahol nem látszott dátum a papírdarabon, ott elolvastam egy-egy szakaszt a hírügynökségi jelentésekből, belenéztem az események leírásaiba, ezekből egyértelműen kiderült, hogy 1940 első hónapjaira vonatkoznak. Nem későbbiekre.

– „Akkor hát semmi kétség.” – Ezt nyilván akaratlanul is kimondtam, mert egy varsói munkás, aki ott állt mellettem lehajolva, megkérdezte:

– Micsoda? – Egyébként épp akkor emelt föl egy nagy csomag összeragadt százzlotys bankjegyet, amely teljesen lekötötte a figyelmét.

Nem feleltem, annyira lefoglalt a gondolatok elrendezése:

Hisz az újságok ilyen mennyiségben nem maradhattak meg a foglyok zsebében másfél évig, ha, mint a szovjet változatban állítják, 1941 augusztusában még éltek a foglyok. Az újság, még ha ellenséges is, olyan információk forrása a fogoly számára, amelyekre a leginkább ki van éhezve. Ezért teljes képtelenség, nonszensz lenne régi újságokat őrizgetni, különösen abban az időszakban, amikor a világháború minden napja olyan hatalmas jelentőségű eseményeket hozott. És akkor mit mondjunk a szovjet-német háború kirobbanásáról, ami közvetlen hatással lehetett a foglyok sorsára? Na de nem kell itt szaporítani a szót, nonszensz és kész! Hasznos anyagként, csomagolópapírként, betétként, cigarettapapírként pedig szétfoszlottak, elpusztultak volna, nem bírtak volna ki ennyi időt. Igen, nem őrizgethettek régi újságokat. Nyilván újabbakat tartottak maguknál. De nem volt náluk egy darab sem, amelyen későbbi lett volna a dátum.

Tehát a holttesteknél talált újságokon olvasható dátum, ha tisztességesen végiggondoljuk, mit diktál a józan ész – egyértelműen, minden kétséget kizáróan megadja a gyilkosság időpontját: 1940 tavaszát. Hacsak...

Hacsak nem volt lehetőség a holttestek nyilvános bemutatása előtt arra, hogy titokban részletesen átvizsgálják a zsebeket és eltávolítsák a későbbi dátummal megjelent újságokat. De, mint láthatjuk, nem lett volna elég eltávolítani a későbbi lapokat. El kellett volna látni a holttesteket korábban megjelent újságokkal. Ebből tehát az következne, hogy ha a németek ilyen hihetetlenül bonyolultan kalkuláltak volna, ahogy a szovjetek akarják beállítani a saját változatukban, akkor több száz szovjet újságot kellett volna begyűjteni, megvásárolni vagy másképp megszerezni, pontosan ebből az 1940. március-áprilisi időszakból, és...

Megint visszamentem a sír szélére, ahonnan még mindig holttesteket emeltek ki.

– Rosszul van? – kérdezte a svéd.

A fejemet ráztam, és csak néztem. Előttem a kihantolt gödör, a mélyén holttestek, rétegekben, szorosan, mint a szardíniák a dobozban. Egyenruhák, kabátok, lengyel egyenruhák, derékszíjak, gombok, csizmák, kócos haj a koponyákon, némelyik szája félig nyitva van. Most áll el a szemerkélő eső, a nap halvány sugara már kezdett átszűrődni a fenyők koronáján. „Tí-cső!" – rikkantott vidáman egy madárka. Besütött a sírba a nap, szikrázott a fénye egy tátott szájú holttest aranyfogán. – Hát mégsem ütötték ki a szájából... – „Tí-cső!" – Szörnyű. Összekötözték a kezüket a lábukkal, és mintha mindezt úthengerrel nyomták volna össze. Elszürkült holttetemek, egyik sor a másik után, százával, ártatlan, védtelen katonák. Rögtön legelöl egy Virtuti Militari érdemkereszt látható. A tiszt feje hátravetve, a bajtárs csizmatalpa alatt. Ő meg arccal lefelé fekszik. Még sapkában van. Kivétel. Ott messzebb pedig mindenki kabátban fekszik, a ragacsos tömegben nem lehet kivenni az áldozatok körvonalait. Hát ez az: tömeg, a bolsevikok számára oly kedves szó.

– Menjünk innen! – szólal meg ismét a svéd, egy szimpatikus fiú. – Maga szörnyen sápadt. Itt tényleg nem lehet kibírni. – Levette a szemüvegét, letörölte a verítékét, pedig hideg volt.

– Egy pillanat.

Hullák ledöngölt tömege, összepréselve, összeragadva a hullanedvtől, mintha egybeforrtak volna. Látom a munkásokat, amikor lemennek, hogy újabb holttesteket emeljenek ki, nagyon óvatosan kell fölemelniük, aztán szinte erővel kell elszakítaniuk az egész tömegtől.

Nem! Az lehetetlen! Semmiféle emberi erő, semmiféle technika sem lenne képes megmotozni ezeket a holttesteket, kigombolni a zsebeiket, átkutatni, kivenni belőlük bizonyos tárgyakat, másokat meg belehelyezni, aztán sorra begombolni, lenyomni egyik réteget a másik után. Gondoljunk csak bele, becsomagolni valamit az e célra kiválasztott újságpapírba, rajta a megfelelő dátummal, betétet készíteni a csizmájukba!... Egy másiknak mahorkát dugni a zsebébe, cigarettát sodorni pontosan a *Głos Radziecki* 1940. április 7-i számából!... Abszurdum. Visszatemetni, aztán egy hónap múlva (mint a szovjet változatban állítják, lásd a II. részt) kihantolni és megmutatni a szakértőknek, megpróbálni bevonni a Nemzetközi Vöröskeresztet a nyomozásba!

Akkor hát kétség nem férhet ahhoz, hogy csak a bolsevikok követhették el a bűntényt.

A katyńi holttesteknél nagyjából háromezer-háromszáz levelet és levelezőlapot találtak, amelyeket Lengyelországból, a családjuktól kaptak a foglyok. Ezenkívül volt néhány, amelyet már megírtak, de nem küldtek el Lengyelországba. Egyik levélen vagy levelezőlapon sem volt 1940 áprilisánál későbbi keltezés. A Lengyelországban maradt családtagok is megerősítik, hogy ekkor szakadt meg hirtelen a levelezés. Azt felelhetnék erre a bolsevikok, hogy bizonyos okokból megtiltották a foglyoknak a levelezést. Nem állítanak ilyet, mert ennek semmi alapja. De állíthatnák alaptalanul is. Az újságokra viszont nincs olyan magyarázat, amely épeszű ember számára elfogadható lenne.

A munka megy tovább. A tömegből kiszakított holttest hordágyra kerül, aztán pedig a sorba. Onnan megint a hordágyra, viszik a halottszemlére. Egyiket a másik után. Napról napra, hétről hétre, ezreket... De hány ezret?

* * *

E második felfedezés lényegében nem követelt komolyabb erőfeszítést, mivel már a vége felé közeledtek az exhumálási munkálatok.

Itt nyomatékosan le kell szögeznem, hogy a németek, miután beengedtek minket a megfelelő sírgödrök területére, teljes mozgási szabadságot adtak, azt néztük meg, amit akartunk, azokkal beszéltünk, akikkel akartunk.

Amikor egy sötét szemüveges lengyel fiatalember, aki a Vöröskereszt karszalagját viselte, és Wodziński doktor asszisztense lehetett, de a nevét máig sem tudom, az egyik sír felé ment, és utasítást adott a munkásoknak, egyenesen hozzá léptem, és könnyedén megfogtam a kabátja ujját. – Itt mindennek hullaszaga volt. Az erdőnek és külön-külön minden fának, a homoknak, a fűnek, a bokroknak és az élő embereknek is. S mindenekelőtt a levegőnek, amit beszívott az ember. Biztos azt az embert is tetőtől talpig átitatta a hullaszag, akit kinéztem magamnak, így nem tűnt ki a környezetből, a sötét szemüvegtől pedig kiismerhetetlenebb volt az arca, mint másoknak, de az intuíciómra hagyatkoztam.

– Mi az, ami itt nem stimmel? – kérdeztem.

Elrántotta a kabátujját, és mogorván visszaszólt:

– Mégis minek nem kellene itt stimmelnie?

– Hát valami olyasminek, amit a németek nem hoznak nyilvánosságra a közleményeikben... – És egy szuszra elmondtam, ki vagyok, honnan és miért jöttem ide.

A sötét szemüveg végigmért, de persze nem tudtam, milyen indulat rejlik mögötte.

– Megérti, hogy tudnom kell – tettem hozzá.

– Igen. Mindenekelőtt a szám hamis.

Elvettem a kendőt a szám elől, és kétszeres erővel csapott az arcomba a hullaszag. Amikor ez a beszélgetés folyt, nem vonták kétségbe a tíz-tizenkétezres számot. A németek makacsul ragaszkodtak hozzá minden közleményükben.

– Hogyhogy... nincs annyi?

– Dehogy van! – mondta vállat vonva. – Kihantoltuk mind a hét sírt. Itt, mint láthatja, még érintetlen rétegekben hevernek a holttestek, de valamelyik nap már elértük a gödör alját. Ott pedig, a talajvízben, abban a kis sírban, ahol azok a zöldes hullák áznak, lehet még ötven. Rögtön megmondom magának: nagyjából lehet, talán eljutunk négyezer-ötszázig, annál egy hullával sem lesz több.

– Akkor miért adtak meg ilyen eltúlzott számot a németek?

Tett egy mozdulatot, még csak azt sem mondhatom, hogy vállat vont, inkább idegrángás volt ez:

– Belebonyolódtak a hazugságaikba. Most már nem mernek visszakozni, félnek, hogy lejáratják magukat. Másodszor pedig, talán hallották, hogy ennyi emberünk hiányzik. Maga biztos tudja.

Bólintottam.

– Szóval kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek, fölásatják az egész dombot, hogy többet találjanak, de csak egy-egy régi csontvázat, orosz civileket találnak.*

– Akkor meg hol van a többi?... – kérdeztem gépiesen, mintha választ várhatnék, mintha ő, ez a sötét szemüveges ember többet tudhatna nálam erről az ügyről.

– Hát... – mondta a karját széttárva. E mozdulat közben az egyiket a sír fölött tartotta, a másikkal a barakkra mutatott, ahol tábortűznél melegedtek a munkások. De nyilván ugyanúgy megértette, mint én, hogy óriási térséget fog át, ez a terület a Jegestengertől egészen az ázsiai sivatagokig terjed.

* Egy kihúzott mondat: „De ezt nem szabad nyilvánosságra hoznunk."

Hol a többi? Ma már tudjuk, hogy a szovjet kormány ezt a kérdést akarja elkerülni mindenáron, ezért ragaszkodott görcsösen ahhoz a hamis számhoz, amelyet a német propaganda megadott. De akkor, 1943 májusában ez még döbbenetes felismerés volt.

– Kérdezze meg Buhtz professzort, hányan lehetnek – tette hozzá váratlanul a beszélgetőpartnerem. – Csak úgy, kérdezzen rá. Tisztességes embernek tűnik, kíváncsi vagyok, mit felel magának.

Fél órával később bemutatkoztam Buhtz professzornak, és Segalewicz professzorra hivatkozva megkérdeztem:

– Sok holttestet számlált össze, professzor úr?

– Hát még nem számoltuk össze pontosan... – felelte a lehető legtisztességesebben, ahogy csak felelhetett egy német tiszt, akinek más a felfogása, és ez nyilvánvalóan ellentétben áll a hivatalos propagandával.*

* * *

Katyńban kétféle rendeltetésük van a tábortüzeknek, amelyeknél a munkások melegednek. Nemcsak a hideg ellen védenek, hanem füstöt is adnak, az pedig legalább egy pillanatra elűzi a hullaszagú levegőt, ahogy máshol elűzi a szúnyogokat. Ezért láthatók körülöttük emberek, akik átadják magukat a hatásának, és könnyes a szemük. Pontosan ott áll a ma már igen híres öregember, Partyemon Kiszeljov, aki elsőként mutatta meg a bűntény helyszínét. Más helyi lakosok, akik tanúvallomást tettek, most pedig az exhumálási munkálatokon alkalmazzák őket, guggolnak, barátságtalanul méregetik a „vendégeket". Megértem őket. Újra

* Egy kihúzott bekezdés: "Tíz-tizenöt nappal később ez már nem volt felfedezés. Mind a Geheime Feldpolizei titkára, Voss által készített csendőri jelentésben, mind Buhtz professzor igen lelkiismeretes beszámolójában hivatalosan megállapították, hogy a hét sírban négyezer-egyszáznegyvenhárom holttestet találtak. Csak annyit."

meg újra el kell mondaniuk, tolmács útján; már nagyon unhatják. Alighanem hányingerük van, nemcsak az örökös bűztől, hanem attól is, hogy ugyanazt hajtogatják állandóan, a végtelenségig. Tehetnek ők arról, hogy mit láttak?! Hát látták, tényleg, ahogy mentek a rabszállító autók, aztán visszajöttek a foglyok újabb csoportjaiért. Aztán pontosan itt tűntek el mindannyian a Kecskehegyen, előtte pedig a gnyezdovói állomás rakodóján szállították be az autókba őket. – Sokkal élénkebb lesz az arcuk, amikor tolmács nélkül, folyékonyan, oroszul fordulok hozzájuk.

– Maga kicsoda, orosz?

– Nem, lengyel.

– Ááá...

– Ez jobb vagy rosszabb?

Elmosolyodnak.

Egyikük mesélni kezd. Ismert dolgokat mond. Hirtelen vitatkozni kezdenek azon, hogy hány autóval szállították a foglyokat Gnyezdovóból Katyńba. – „Néggyel", mondja a mesélő.

– Miket zagyválsz itt össze?! – tiltakozik a másik, aki bottal piszkálja a tüzet. A szmolenszki NKVD-n összesen négy „csornij voron" (fekete holló) volt. És csak három járt, a negyedik a városban maradt. Elöl ment egy személyautó az NKVD-sekkel. A végén meg egy teherautó vitte a holmijaikat. Így volt.

– Lehet, hogy te hármat láttál, de én négyet.

– Biztos beijedtél, nehogy téged is elvigyenek Koszogoriba.

Lényegtelennek tűnik a vita.

– Itt Katyńban a Koszogori már régóta vesztőhely volt?

– Hajaj! – felelnek szinte kórusban, aztán elhallgatnak.

– De nem volt mindig az – tette hozzá egyikük a következő pillanatban.

– Hát igen – helyeselt a másik. – Csend volt. De bekerítették szögesdróttal, és kutyás őrök jártak. Előfordult, hogy elment gombát szedni valamelyik gyerek vagy asszony, aztán átbújt a kerítés alatt. Ha fiatal lány volt, a katona a fejére húzta a szoknyát, ledöntötte a földre, oszt... hehehe... – röhögték el magukat gonosz, álnok pofával.

És akkor a tűz mellett ülő csoportból valaki hirtelen mesélni kezdett, inkább a társainak, mint nekem.

– Hát arra emlékeztek, amikor Marfa harminckilenc szeptemberében elindult gombát szedni Novije Batyokiból, az őr meg egyszer csak: „állj!". Aztán ledönti a földre, fölhajtja a szoknyáját, és kezdi megerőszakolni. A lány kiabálni akart, de odaszalad egy hatalmas kutya, és ott áll fölöttük, lóg a nyelve, és csak néz, néz, néz...

– Biztos csorgott a nyála...

– Hehehe!

– Marfa meg úgy megrémült, hogy nem is tudta védeni magát.

Elfújta a szél a füstöt, és megint hullaszagot sodort. Volt, aki félreköpött, volt, aki a tűzbe, és megint elhallgattak.

– Lehetett hallani, amikor lőttek?

– Nem. Nem lehetett. – A többiek is rábólintottak.

– De én hallottam. Én bizony hallottam – erősködik Kiszeljov.

– Akkor ő hallotta egyedül. Más nem.

– Hogyhogy mostanáig hallgattak az egészről? Senki sem kotyogta ki?

– Mi az, nem tudja, hogy megy ez nálunk...

– Honnan tudhatná – vágott a szavába Kiszeljov –, messziről jött ember, talán külföldről érkezett, te meg mindjárt: „tudja!" Nálunk, kérem, az embernek tartania kell a száját...

– Tudom én, tudom jól. Én is éltem a bolsevikok uralma alatt.

– Na látod – vetette oda az előbbi –, szóval mégiscsak közülünk való, nagyon jól kiigazodik ebben. Két szó is elég neki.

A portugál újságíró is odajött a tűzhöz, a társaságot nézte, az idegen beszédet hallgatta.

– Mit mondanak?

Közbelépett a német tolmács. Elmentem.

* * *

Buhtz professzor becsületesen elismeri, hogy ez igen elgondolkodtató. Tényleg nem hallott senki más lövéseket, csak Kiszeljov.

– Uraim, megmutatom önöknek a garázst. – A híres „dácsához", az NKVD-funkcionáriusok üdülőjéhez vezető úton megyünk.
– Golyónyomokat kerestem ebben a garázsban – folytatja Buhtz professzor. – Azt hittem, ahogy az oly gyakran előfordul a bolsevikoknál, vesztőhelyként használták. Ilyenkor beáll elé az autó járó motorral. De nincsenek golyónyomok. A sír szélén lőtték le az áldozatokat. Kis kaliberű pisztollyal, a zaj nyilván elhalt az erdőben, amúgy is messze volt a legközelebbi ház. Talán vannak még, akik hallották. Hisz nem faggattunk ki mindenkit a környéken. Egyébként sokan már nincsenek is itt. Szolgálatba léptek, visszavonultak a Vörös Hadsereggel együtt.

A dácsa, nevéhez méltóan, tényleg tipikus orosz villának tűnt. Ilyen nyaralókat építettek a gazdag kereskedők a forradalom előtt, nem messze a városoktól. Innen szép kilátás nyílik. Végre fellélegezhet az ember. Lenn a mélyben folyik Dnyeper, kék a víztükör az ilyenkor még kopár bokrok mögött, amelyek olyan sűrűn borítják a meredek partoldalt, mint a sörte. Falépcsők vezetnek le, egészen a szurdok mélyére. Gyönyörű lehet nyáron. Fürödni is lehet. Ha jön a meleg, dús a növényzet, tele lehet a környék csalogánnyal. Ősszel biztos piros lesz a berkenye, a kányafa, elhúznak a költöző madarak a Dnyeper fölött a Fekete-tengerig, és még tovább, messze délre, szabadon jutnak át ezen a börtönországon, amely most olyan szörnyű, ahogy beásta magát a bunkerekbe. – Biztos nehéz meghalni, Isten e világát nézve. Például a verandáról. Milyen embereket szültek az anyák? Itt pihentek, aztán mentek az erdőbe, elvégezték a hóhérmunkát, aztán megint visszajöttek pihenni? Hogy lehet ez? Mit gondoltok ti, verebek a tetőn, miközben a fészketeket építitek a zsindely alatt? – Csicseregnek valamit, de nem lehet érteni a szavaikat. Hallgatnak a fák, a bokrok, folyik a Dnyeper.

Megint elered az eső. Buhtz doktor, begombolt egyenruhában, kissé unott képpel. Jó néhány kirándulócsoportot kísért már erre.

– Menjünk vissza! – mondja.

Visszamegyünk.

– Ha szabad kérdeznem, doktor úr.
– Tessék parancsolni! Ma ezért vagyok itt.
– Érdekelne egyvalami... nem találtak sehol kilőtt töltényhüvelyeket? Nem sikerült megállapítani, melyik fegyvergyárban készültek a töltények, amelyekkel agyonlőtték az áldozatokat?
A német arca elkomolyodik.
– Még nem mondhatok önnek semmi konkrétumot.

* * *

„A töltényhüvelyek titkára" is hamarosan fény derül.

Egyszer egy holttest mellett álltam, amelynek a homlokában még benne volt a golyó. Wodziński doktor szikével kilöki, én meg elkapom. Ebben a pillanatban azt mondja nekem ugyanaz a fekete szemüveges fiatal ember:

– Hát a golyót, azt nem hagyják elvinni. Sem a golyót, sem az itt talált töltényhüvelyeket.

Ott áll mellettünk egy német őrnagy. Megkérdezem, engedélyezi-e. Kezébe vette azt a darab páncélozott ólmot, mintha töprengve méregetné a tenyerében, végül azt felelte:

– Ja, ja, das können Sie behalten, ezt megtarthatja.

– Szerencséje volt – suttogta a szemüveges.

Este még egyszer nyíltan rákérdezek Slowenchiknél a töltényhüvelyre. Elmagyarázza, hogy tényleg találtak valamennyit, de az ügynek nincs jelentősége... Ma már mindenki különféle fegyvereket használhat... A töltényhüvely nem bizonyít semmit... Ez nyilván kitérő válasz. De az a leginkább elgondolkodtató ebben az egész affèrban, hogy nemcsak a német propaganda hagyja figyelmen kívül ezt a részletet a nyomozásból, hanem... az éber szovjet propaganda sem támadja ezért, nem firtatja ezt a kérdést. A Katyńról szóló német közlemények bármelyik figyelmesebb olvasójának rögtön feltűnik, hogy egyetlen szó sem esett arról, milyen gyártmányúak a töltények, a moszkvai propagandaapparátusnak meg nem tűnt föl?

Tényleg bonyolult volt az ügy, s ugyanakkor mégis milyen egyszerű.

A fegyver, amelyet a lengyel foglyok kivégzéséhez használtak, német gyártmány volt...

Nagy mennyiségben kerültek elő kilőtt töltényhüvelyek, így kiderült, hogy a „Gustav Genschow und Co." gyártotta a Katyńban használt lőszert Durlachban, Karlsruhe (Baden) mellett. A töltényhüvelyekre ilyen jelzet került: „Geco 7,65. D".

Mi a tanulság ebből? A német propagandisták szempontjából ez végzetes. Nincs hát abban semmi különös, hogy a katyńi vizsgálatot végző német hatóságokat ez rögtön összezavarta, egyszerűen sokkolta. Valószínűleg az a parancs jött válaszul a megfelelő jelentésre, hogy az ügyet tartsák a legnagyobb titokban, amíg nem találnak rá magyarázatot. Később megtudtuk, hogy az események eztán így alakultak: a Propagandaminisztérium nyilván az OKH-hoz (Oberkommando des Heeres), a hadsereg parancsnoksága pedig a Fegyverzeti Főparancsnoksághoz fordul. Bürokratikus levelezés indul, hosszú hetek telnek el vele, mivel a Politikai Főcsoportfőnökségnek nyilván utána kellett járnia mindennek a Genschow gyárban. – És mire jutottak?

Nos, a rapallói egyezmény utáni években, egészen 1929-ig a Genschow gyár nagy mennyiségben szállította ezt a lőszert a szovjeteknek, nota bene lengyelországi tranzittal. Ugyanakkor egészen a háborút megelőző évekig ellátta fegyverrel és ilyen jelzetű lőszerrel a balti államokat és Lengyelországot. A Geco lőszer nemcsak a magánszférában uralta a piacot Lengyelországban, hanem a hadseregben is igen elterjedt volt. Tehát amikor a bolsevikok elfoglalták Lengyelország keleti területeit, és nagy készleteket zsákmányoltak fegyverből és lőszerből is, pontosan ilyen pisztolytöltényből kaparintottak meg nagyobb mennyiséget.

De a német Fegyverzeti Főcsoportfőnökség magyarázatát 1943. május 31-én keltezték. Vagyis pár nappal azután készült, hogy elutaztam Katyńból. Ezért érthető, logikus és életszerű, hogy május 31-ig titokban tartották az ügyet, csak ezután hozták nyilvánosságra. Pont az ellenkezője lett volna gyanús, ha a németek már korábban is kész válasszal rendelkeztek volna.

Hisz mit bizonyít a német hatóságok meglepetése? Közvetve azt, hogy nem ők követték el a katyńi bűntényt... Mert ha ők követték volna el, ahogy a bolsevikok állítják, provokációs céllal, akkor vagy szovjet lőszert használnak, hisz volt belőle bőven a Vörös Hadsereg veresége után, vagy idejében előállnak a megfelelő magyarázattal, de semmiképpen sem éri őket meglepetés. Mindenesetre ami a bűntényt illeti, nehéz lenne ekkora naivitást feltételezni a németekről ezen a téren!

Hát ilyen okokkal magyarázható, hogy a szovjet propaganda jobbnak látta nem firtatni, milyen lőszert használtak Katyńban...

* * *

Még egy felfedezésre jutottam Katyńban. Ez a jellemző adalék közvetve ugyan, de lehetővé teszi, hogy levonjuk a tanulságot, és választ adjunk arra a kérdésre, hogy kik voltak a valódi tettesek. Erről van szó:

A németek közreadták a katyńi áldozatok listáját, ezen zsidók is vannak! Jó sok zsidó név!

Amikor átnéztem ezeket a listákat, azt mondtam egy német tisztnek, olyan kötekedő hangsúllyal, amilyet csak megengedhettem magamnak:

– Hm, azért zsidó is van itt jó sok...

– Iiigen, persze... de érdemes ezt hangsúlyozni?...

Én nem hangsúlyozok semmit. Egyszerűen csak konstatálom. Aki megismerte közelebbről az elvakult, acsarkodó, mondhatni habzó szájú hitlerista antiszemita propagandát, amely fenntartást nem tűrő konok megátalkodottsággal, rendíthetetlenül hirdette, hogy a bolsevizmus azonos a zsidósággal, csak az tudja elképzelni, milyen nehéz volt Hitler e propagandistáit rávenni arra, hogy több tucat zsidó keresztnevet és vezetéknevet helyezzenek el a katyńi áldozatok listáján!

A megszállt Lengyelországban plakátokon hirdették, hogy Katyń a „zsidó-bolsevik hóhérok" bűne. A *Tömeggyilkosság a katyńi erdőben* című népszerű brosúrában, amelyet a német propaganda terjesztett, a következő szakaszt találhatjuk:

És már nem is döbbent meg senkit az a tény, hogy – amint azt minden kétséget kizáróan bizonyították a tanúvallomások – ezek a hóhérok kivétel nélkül mind zsidók voltak.

A németek a későbbiekben megállapították, hogy a minszki NKVD négy tagja irányította a kivégzést, a felsoroltak között megadtak három zsidó nevet: Lev Ribak, Haim Finberg, Abraham Boriszovics. Meg kell jegyeznem zárójelben: a későbbiekben beigazolódik az a tény, hogy az e célból odavezényelt minszki NKVD hajtotta végre a kivégzést. De ezt a három említett nevet csak kihalászták a németek a minszki NKVD irattárából, amikor villámgyorsan a hatalmukba kerítették; és próba-szerencse alapon hozakodtak elő velük.

Ugyanakkor a gyilkosság áldozatai között ilyen neveket találunk: Engel Abraham, Godel Dawid, Rozen Samuel, Guttman Izaak, Zusman Ezechiel, Frejnkiel Izaak, Bernsztejn Fejwel, Press Dawid, Nirenberg Abraham, Hirsztritt Izrael stb., stb. Ők is a „kizárólag" zsidó hóhérok áldozatai lennének?

Kiáltó ellentmondás, nyilván nagyon bosszantotta Hitler propagandistáit. De maguk a németek publikálják. Ebből csak egyvalami következhet, nevezetesen az, hogy ha a németek, bármiképpen is hamisítani akarták volna a katyńi dokumentumokat, amint azt a szovjet közleményben állítják, akkor kétségkívül az lett volna az első dolguk, hogy törlik a zsidó neveket a listáról. Milyen könnyű lett volna legalább a bizonyítékokat megsemmisíteni, és „ismeretlennek" nyilvánítani Lewinson Józef, Glikman, Epsztejn és Rozencwajg holttestét. De ezt nem tették meg, az ő nevüket is publikálták a többivel együtt. Nem tehették meg, mert túl sok volt a tanú, akit ők maguk hívtak oda.

Ez azt bizonyítja, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a nyilvánosságnak, a katyńi gyilkosság objektív kivizsgálásának. Ilyen körülmények között nem engedhették meg maguknak azt, hogy elrejtsenek számos dokumentumot, mert az megrendítette volna a bizalmat, beárnyékolta volna az egész vizsgálatot, ame-

lyet olyan hatalmas energiabefektetéssel használt föl a propagandájuk az egész világon.

Azt még el tudták tussolni, hogy találtak egy női holttestet, elhallgatták egy darabig a töltényhüvelyek ügyét, de nem tudták meghamisítani a több tucat holttest személyazonosságát, amelyet a Lengyel Vöröskereszttől érkezett küldöttek és a külföldi vendégek jelenlétében emeltek ki a sírból. – A németek mindenáron nyilvánosságra akarták hozni az igazságot a katyńi bűntényről, mert... ezúttal nem ők követték el a bűntényt, hanem – a bolsevikok.

* * *

Miután visszatértem Katyńból, sokszor kérdezték, „milyen benyomást tett rám". Természetesen olyan benyomást tett rám, amelyre azt szokták mondani, hogy „vérfagyasztó". A nagy halom ruhátlan holttest rendszerint undort kelt. A nagy halom felöltözött holttest inkább rémisztő. Talán azért, mert a ruhák szálai még az élethez kötik őket, pedig attól már megfosztották őket, ezért ellentétben álltak a tetemekkel. Katyńban kizárólag katonákat, méghozzá tiszteket találtak. Ez az egyenruha sokat jelent, mély benyomást tesz az emberre, különösen a lengyelekre. Rangjelzések, gombok, szíjak, sasok, kitüntetések. Ezek nem névtelen holttestek. Itt a hadsereg fekszik. Még azt a kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy a hadsereg színe-virága, a harcoló alakulatok tisztjei, némelyikük korábban már három háborúban állt helyt. De ami a leginkább izgatja az ember fantáziáját, az a gyilkosság individualitása, megsokszorozva ebben a szörnyű tömegben. Mert ez nem tömeges elgázosítás, nem géppuskasorozattal kaszálták le őket, itt nem egy perc vagy másodpercek alatt haltak meg százak. Ellenkezőleg, mindenki hosszú perceken át haldoklott, mindenkit egyénileg lőttek le, mindenki megvárta, míg sorra kerül, mindenkit a sír szélére vonszoltak, ezreket egymás után! Lehet, hogy a halálraítélt szeme láttára tették sírba az imént agyonlőtt bajtársait, sűrű sorokban, elvágólag, talán le is taposták őket, hogy

kevesebb helyet foglaljanak. Aztán őt is tarkón lőtték. – Mindegyik holttest, amelyet a szemem előtt emeltek ki, mindegyik koponya, amelyet gyakorlott kéz lőtt keresztül a tarkótól a homlokig, a szörnyű kínhalál, a rémület, a kétségbeesés, minden olyan halál előtti élmény újabb példája, amilyet mi, élők, nem ismerhetünk.

Beszéltem egyszer egy emberrel, akit kis kaliberű pisztollyal lőttek fejbe hátulról, és még élt három napig, mert a golyó megakadt az agytekervények között. „Olyan volt – suttogta –, olyan volt, mintha elpattant volna egy pohár, bing! és kész." – Talán...

Még egy, aztán a következő, és hordják, egyre csak hordják a holttesteket, csak most mindez fordítva történik, föntről haladnak lefelé, nem úgy, mint annak idején, amikor alulról fölfelé haladva rakták tele a gödröket.

Az idegeimre megy egy kérdés, aztán sok-sok éjszakán nem hagy aludni a leküzdhetetlen kíváncsiság, amely mindig visszatér, amikor hoznak valakit: „Milyenek lehettek a részletek?"

A jelek szerint minden fogolynak három hóhér vette el az életét. Kettő tartotta oldalról, a karján, a hóna alatt. A harmadik lőtt. Mint a műtéten. – Az utolsó ösztönös mozdulatok és a szenvedés individualitása, mindez nemegyszer kiolvasható abból, ami maradt utánuk: kivert fogak, botütéstől kimozdult állkapocs, a négyélű szovjet szuronnyal ejtett sebek. Sok foglyot mesteri hurokkal kötöztek meg. Némelyiküknek a fejére húzták az egyenruháját vagy a kabátját, megkötötték a nyakán, belül tele volt fűrészporral, hogy az áldozat ne tudjon kiabálni. Nyitott szájak, szájak tele homokkal, üres szemgödrök, amelyek már nem fejeznek ki semmit, csak halált.

De nemcsak az egyenruha, a tiszti rangjelzések, a nyakláncon lógó vagy zsebben rejtegetett keresztek fejezik ki minden egyes ember személyiségét. Mindenekelőtt az összegyűjtött tárgyaival fejez ki valamit. Ezeket az utolsó pillanatig magánál tartotta, és még élnek, mert betűkkel beszélnek, amelyeket ki lehet olvasni. Nevek egymás után... ezrével.

– Át akarja nézni ezt a listát? – kérdezi közönyös hangon egy német, és elém helyezi a gépelt lapokon látható, oszlopba rendezett neveket.

....

Ciszewski Tadeusz... Brasław környékén lakott, ismertem.
Anton Konstanty lovassági százados... Gimnáziumi osztálytársam.

....

Wierszyłło Tadeusz, hadnagy. A száma 233-as. – Tadzio. Nem tudom, miért, de inkább a hibáira emlékszem, nem a jó tulajdonságaira. Hogy lehet ez?! Tadzio, a kicsit már pocakos ügyvéd szeretett iszogatni, kényelmesen élni. „Nana – mondogatta –, nana", és fölhúzta a szemöldökét, amikor a párbajsegédem volt. „Öcsém, te aztán odapörköltél neki... hajszál híján..." „Csináltattam magamnak csizmát" – mondta már 1939 júliusában, sűrűn bólogatva. – „Háború lesz, látod, én meg hadnagy vagyok a páncélosoknál... Neked is ajánlom... Persze tégy belátásod szerint. Michał úr! Egy kis vajacskát és még egy kancsóval kérnénk." – A neve mellett ez olvasható a kimutatásban: két képeslap. Két levél. Az egyik 1939. szeptember 8-án kelt, nyolc oldal terjedelmű.

– Nyolc oldal...

– Mit mond?

– Semmit. Nyolcoldalas levél...

– Ki ez, ismerőse vagy rokona? Hányas a száma? Kétszázharminchármas. Ha akarja, elviheti, elolvashatja a levelet, aztán hírt adhatna a családnak.

– Nem, nem olvasom el.

....

Ő meg a sógorom, Piotruś. „Ne légy malac – mondta elém tolva a tálat –, egyél csak, ahogy kell." – Ez volt a szokásos hülye vicce. Mindig, mindig, de mindig vidám volt. Elmosódik az emlékezetemben a nevetése, mint most a köd az ablakon túl, és a ködben úszó fenyőfák. – 1078-as szám. Krahelski Piotr. Rangjelzés nélküli egyenruhában. Levelek és levelezőlapok. 318-as számú oltási bizonyítvány. – Ez minden.

A következő az 1079-es. Kodymowski Stanisław Marian, alhadnagy. Levelet írt a feleségének Kozelszkben, nem küldte el. A zsoldkönyve. Hivatalos igazolás. 1260-as oltási bizonyítvány. – Őt nem ismertem soha.

A következő.

....

Az ideiglenes barakk asztalán hever a kimutatás, azt is átitatta már a hullaszag. Áporodott itt a levegő.

– Nem lehet ablakot nyitni?

– Nem – feleli a német altiszt. – Még nagyobb bűz jön be. Az erdőből.

* * *

Levelek, levelek, levelek. Levelek a családoktól. A hatalmas többségük megmaradt olvasható állapotban. Sok olyan levél is előkerül, amelyet még a foglyok írtak Kozelszkben, de már nem küldtek el. Ezerhatszázötven levelet, ezerhatszáznegyven levelezőlapot, képeslapot és nyolcvan táviratot találtak a holttesteknél. De egyik levélen, egyik lapon vagy táviraton sem volt 1940 áprilisánál későbbi dátum!

Aki nem fogta a kezébe ezeket a leveleket, amelyek a halál völgyéből, az összeragadt holttestek tömegéből kerültek elő, az még láthat olyan ügyet a katyńi gyilkosságban, amelyet ma a politikai játszmák szintjén kell kezelni. Aki olvasta ezeket, miközben kendőt szorított a szájára és az orrára, aki belélegezte édeskés hullaszagukat az „imádott" címzett holtteste fölé hajolva, annak nincs és nem is lehet egyéb megfontolásból más kötelessége, mint szemébe vágni a világnak az igazságot.

Ezeket a leveleket a mellkasukon, az oldalzsebükben, a hátsó zsebben és a csizmaszárban rejtegették, az akkor még élő címzett akaratától függően. Ereklyeként őrizték őket. Ma közszemlére teszi, megszentségteleníti őket az ellenséges német propaganda.

A Kecskehegytől két kilométerre lévő Gruscsenka helységben a németek kiállítást rendeztek az egyik ház verandáján, üvegezett tárlókban helyezték el a leleteket, mint a múzeumban. Mindenki megnézhette a jellegzetes tárgyakat, láthatta, milyen állapotban kerültek elő a sírokból. Az igazolványok, váll-lapok, bankjegyek, elismervények, rangjelzések, kitüntetések és rengeteg más tárgy mellett levelek is voltak. A német propaganda a saját politikai céljait próbálta elérni azzal, hogy ilyen bemutatókat szervezett. Ma már ennek nem sok köze van az ügyhöz, és nem változtat rajta semmit.

Egyetlenegyszer öntötték el igazi könnyek a szememet, vagyis nem a hullaszagtól és nem is a megmentő füsttől könnyeztem. Ez pontosan ott történt velem, Gruscsenka faluban, annak a háznak a verandáján.

Katyńi tartózkodásom harmadik napján történt. A Kecskehegyről tértünk vissza, és még a szemem előtt volt a látvány, amelyet már kezdtem megszokni, a rothadó holttestek tömege. Itt pedig: a tárlók tiszta üvege mögött rajzszöggel kitűzött, málladozó papírlapok, rajtuk szép nagyra rajzolt, tisztán olvasható betűk: gyerekek levelei az apjuknak.

1940. január 8. Drága Papa! a legkedvesebb a világon!... Miért nem jössz haza. Azt mondja az anyu, hogy azokkal a krétákkal, amiket a névnapomra kaptam tőled... Most nem járok iskolába, mert hideg van. Ha megjössz, biztos örülsz majd az új kiskutyánknak. Az anyu elnevezte Filuśnak... Szia.

40. II. 12. Drága Papa, biztos hamar vége lesz a háborúnak. Nagyon hiányzol mindannyiunknak és borzasztóan csókoltatunk. Irka levágatta a haját és a Mama nagyon haragudott. Meleg házban laksz-e, mert nálunk nincs tüzelő. A Mama akart küldeni Neked meleg kesztyűt, de... Áprilisban elmegyünk Adam bátyához, akkor majd megírom Neked, hogy milyen ott...

Áprilisban... 1940 áprilisában Czesio és Irka Drága Papáját tarkón lőtték.

XV. fejezet

ÚJABB BŰNTÉNNYEL SZEMBESÜLVE

KATYŃBAN CSAK A KOZELSZKI FOGLYOKAT TALÁLTÁK MEG. – A LÉTSZÁM LEPLEZI LE A GYILKOST!

1943 májusában, a hónap utolsó napján hagytam el Katyńt. Négy napot töltöttem ott. Amikor elkészítettem a jelentéseimet a varsói és a vilnai lengyel ellenállásnak, már találkoztam azzal a korábbi információkon alapuló halvány sejtelemmel, hogy nem is került ott elő tíz-tizenkétezer holttest, ahogy a német propaganda állította; és csak azok a tisztek kerültek a katyńi tömegsírokba, akiket azelőtt Kozelszkben tartottak fogva. De senkinek sem voltak részletes adatai, mert ezek még abból az időszakból származtak, amikor még javában folytak az exhumálási munkálatok. Az én adataim voltak a legpontosabbak, de ezek sem voltak véglegesek.

Közben már pár nappal később, egészen pontosan június 6-án befejezik Katyńban a munkálatokat a németek, és a hivatalos közleményekben, amelyeket egyébként késve adnak közre, nyilvánosságra hozzák mind a csendőrségi jelentést, mind Buhtz doktor szakértői véleményét, amelyekből kiderül, hogy összesen négyezer-egyszáznegyvenhárom holttestet találtak a hét sírban.

Ez a szám nem csak a mindaddig sulykolt német változattal, hanem az eltűnt foglyok összlétszámával sem egyezik. Sőt még a kozelszki foglyokéval sem.

Hol a többi?

Mindjárt magyarázatot találunk erre. Mert íme, néhány nappal az említett időpont, az exhumálási munkálatok befejezése előtt,

június 1-én újabb sírra bukkantak a munkások; az volt a nyolcadik. Ez kis sír, a Lengyel Vöröskereszt tagjainak becslése szerint nem tartalmazhat száznál több holttestet. Az első kiemelt tetemeken nincs meleg ruha, sem kabát. A náluk talált orosz újságok, a *Rabocsij Puty* 1940. május 1-jei és 6-i számai is arra utalnak, hogy később, májusban, meleg időben ölték meg őket. Ez a lehető legtökéletesebben egybevág a kozelszki láger kiürítéséről készült beszámolóval, mely szerint 1940. május 10-én és 11-én elvittek száz embert, akik aztán nyomtalanul eltűntek. Ha most hozzáadjuk ezt a száz személyt az előző hét sírban talált négyezer-egyszáznegyvenhárom áldozathoz, olyan végeredményt kapunk, amely szinte pontosan megfelel a Kozelszkből eltűnt foglyok létszámának.

Katyńban csak a kozelszki lágerben őrzött tiszteket találták meg.

Ami eleinte még csak feltételezés volt, az később bizonyossággá vált. Különösen akkor, amikor a németek közreadták a lapjaikban az általuk azonosított személyek névsorát, ezt pedig egybevetették az eltűnt személyek háromezer-nyolcszáznegyvenöt nevet tartalmazó ideiglenes listájával, amelyet Sikorski tábornok adott át Sztálinnak 1941. december 3-án, és kiderült, hogy ez a lista a később Katyńban azonosított áldozatok 80 százalékát tartalmazza, és mindegyik név mellett a „Kozelszk" megjegyzés szerepelt. A két névsor tehát megegyezik, mint ahogy a Kozelszkből eltűnt foglyok száma is megegyezik a Katyńban exhumált áldozatok számával.

A későbbiekben tényszerűen megállapították, hogy a holttesteknél talált nagy mennyiségű emléktárgy, a fából készült nyomorúságos szipkák, cigarettatárcákként használt kis dobozkák stb. mindegyikére a „Kozielsk" feliratot karcolták. S ami még fontosabb, a naplókban és a jegyzetfüzetekben is kizárólag kozelszki keltezés található. Pedig tudjuk, hogy a foglyok Sztarobelszkben és Osztaskovban is készítettek maguknak fából különböző apróságokat, naplókat is írtak. Ha tehát ők is Katyńba kerültek, akkor – figyelembe véve azt, hogy több ezer holttestet emeltek ki – nehéz elképzelni, hogy nem találtak legalább néhány hasonló osztaskovi és sztarobelszki keltezésű tárgyat.

Végezetül még egy tényre föl kell hívnunk a figyelmet: az osztaskovi lágerben nagy számú olyan foglyot gyűjtöttek össze, aki a Lengyel Államrendőrségnél szolgált. Mint tudjuk, a lengyel rendőrök sötétkék egyenruhában jártak, a mundér színe és a szabása is már első pillantásra nagyon különbözött a katonai egyenruháétól. Le kell szögeznem, hogy az Osztaskovból eltűnt rengeteg közrendőrből és rendőrtisztből egyetlenegy sem került elő a Katyńban kihantolt holttestek között. Nem találtak egyenruhát és rendőrigazolványt sem.

Ebből az következik, hogy az osztaskovi láger foglyait, akárcsak a sztarobelszkieket, nem Katyńban gyilkolták meg, és az ott talált holttestek száma, amely csak a kozelszki foglyok létszámának felelhet meg, nem lépheti túl a hét sírban talált négyezer-egyszáznegyvenhárom áldozat számát, ehhez még hozzá kell adnunk a nyolcadik sírba temetett halottak százra becsült számát. Ez összesen négyezer-kétszáznegyvenhárom, kerekítve pedig négyezer-kétszázötven.

De mit tesznek a németek? Hazugságot terjesztenek a propagandájukban, majd rendületlenül kitartanak mellette több mint másfél hónapig, attól félnek, lejáratják magukat, nem akarnak engedni az egyszer már ennyire felsrófolt számból. Ezért miután kiássák a nyolcadik sírt, egy 5,5-szer 2,5 méteres területen, megvizsgálnak tizenhárom holttestet, visszatemetik, és kihirdetik, hogy „a hőség és a légyrajzás" megakadályozza az exhumálási munkálatok folytatását. Így nem készül végső összesítés a holttestek számáról, vagyis nyitva hagyhatják ezt a kérdést, hipotetikusan továbbra is fenntarthatják azt a tézist, hogy állítólag „tíz-tizenkétezer holttestet" temettek el Katyńban.

Nyilvánvaló, hogy ez a tézis abszurd. Az következne ugyanis belőle, hogy ebben az egyetlenegy, nyolcas számú sírban (mert többet másfél hónapos keresés után sem találtak) a németek becslése szerint hat-nyolcezer holttestnek kell lennie, ha pedig az eltűnt foglyok összlétszámát vesszük alapul, akár tízezer is lehet!...

Hogy mennyire önkényes és fiktív alapokra épült ez a „tíz-tizenkétezres" német tézis kezdettől fogva, mutatja ezt többek között az a nyilvánvaló ellentmondás, amely a hivatalos német propaganda és a katyńi munkálatokat vezető németek által készített jelentések között állt fenn. Arra sem árt emlékeztetni, hogy már a német tábori csendőrség titkára, Ludwig Voss sem beszélt tíz-tizenkétezer holttestről, hanem csak nyolc-kilencezerről az 1943. április 26-i jelentésében. A nyomozást záró közleményben viszont ugyanez a Ludwig Voss csak annyit szögez le, hogy kiemeltek négyezer-egyszáznegyvenhárom holttestet, és hozzáteszi: „az elmúlt hónapokban bizonyos távolságra újabb sírra bukkantunk, még nem tudni, hány foglyot temettek bele". Tehát nemcsak „tíz-tizenkétezerről", hanem arról a „nyolc-kilencezerről" sem lehet szó, csak négyezer-egyszáznegyvenhárom holttest van, plusz a nyolcas számú sír. Ez tökéletesen megegyezik a tényleges állapottal.

Az igazán mérvadó itt mégiscsak Buhtz doktor. Egyszer s mindenkorra leszögezi a jelentésében:

A hét sírból kiemelt minden holttestet előírásszerűen eltemettek az újonnan ásott sírokban, amelyek a tömegsírok helyétől északnyugatra találhatók. A nyolcadik sírból tizenhárom lengyel katona holttestét emelték ki, majd visszatemették őket ugyanoda, miután elvégezték a boncolást, megvizsgálták és biztonságba helyezték a bizonyítási anyagot (a német dokumentumgyűjtemény 42. oldala).

A folytatásban, a 47. oldalon pedig ezt olvashatjuk: „Négyezer-egyszáznegyvenhárom holttestet emeltek ki." Ezt a számot még egyszer megerősíti az összefoglalóban, ahol csak ezt a megjegyzést fűzi hozzá:

További jelentős számú áldozat vár kihantolásra, azonosításra és vizsgálatra.

Az egész jelentés terjedelme ötvenhat oldal a könyvben, Buhtz doktor nemcsak hogy egyetlen szóval nem említi a „tíz-tizenkétezres" számot, hanem láthatóan zavartan hagyja figyelmen kívül a német propaganda e részletét. Mindazt, ami a megállapított szám (4143) fölött lehet, visszafogottan határozza meg: „jelentős számú áldozatot" még nem hantoltak ki.

Itt tehát egyrészt azt láthatjuk: a szakértő nyilvánvalóan viszolyog attól, hogy támogassa a német propaganda elsődleges tézisét, másrészt viszont mégsem cáfolhatja azt egy német tiszt, orvos... Mindenesetre ez az általános meghatározás – „jelentős számú" – a vizsgálati-nyomozási munkák vezetőjének szájából aligha tűnne helyénvalónak, ha a még kihantolatlan holttestek száma kétszer-háromszor annyi lenne, mint az exhumált áldozatoké.

Mindez így együtt újból megerősít abban a meggyőződésemben, hogy nem „a hőség és a legyek" miatt hagyták abba az exhumálási munkálatokat, ez csak ürügy volt arra, hogy így próbálják menteni a német propaganda presztízsét.

E fentebb említett tények megállapítása után e felfogás szerint az egész ügy váratlan fordulatot vesz. A kezdet kezdetén feltett kérdés – „mennyi?" –, amelyet eddig egyik érdekelt fél sem vont kétségbe, és nem mutatott túl önmagán, most hirtelen a legkényesebb kérdés helyébe lép: „ki gyilkolt?"...

Abban a pillanatban, amikor megállapították, hogy Katyńban csak a négyezer-kétszázötven meggyilkolt kozelszki tiszt holtteste lehet, több nem, az eltűnt foglyok összlétszáma pedig mintegy tizenötezer, és ha figyelembe vesszük, hogy hasonló a sorsuk, és mind a három tábort ugyanakkor ürítették ki, akkor kétség nem férhet ahhoz, hogy őket is meggyilkolták, mint ahogy ahhoz sem férhet kétség, hogy azok voltak a tettesek, akik a katyńi bűntényt is elkövették.

Mert még ha minden nyilvánvaló tényt figyelmen kívül hagyva egy pillanatra mégiscsak azt feltételezhetnénk, hogy, mint a bolsevikok állítják, nem ők követték el a katyńi bűntényt, hanem

a németek, akkor is választ kell még kapnunk erre a kérdésre: ki gyilkolta meg a többieket?

De mit tesz ebben a helyzetben a szovjet kormány?

Nos, ez a legnagyobb paradoxon az egész ügyben: a szovjet kormány e tekintetben fenntartja a német propaganda változatát, pontosan az egyetlen hamis mozzanatához ragaszkodik. Vagyis a németek által közzétett felfedezésből elvetik az igazságot, és csak a hazugságot tartják fenn: elfogadják a meggyilkoltak számát. Mivel a német propaganda a „tíz-tizenkétezres" számmal kürtölte tele a világot, a szovjet bizottság, amely 1944 elején, miután a német csapatokat kiszorították Szmolenszkből, Katyńba utazik, kihasználja ezt a hazugságot, és az átlagot véve alapul, kihirdeti, hogy tizenegyezer holttestet temettek el Katyńban. A németekre hárítja a felelősséget a gyilkosságért, ugyanakkor:

1. Olyan számot ad meg, amely a lehető legközelebb áll az összes eltűnt fogoly számához.

2. Kitér a szovjeteket leginkább kompromittáló kérdés elől: hol a többi?

Meg kell jegyeznem, a szovjet bizottság jelentése teljesen lakonikus és légből kapott (lásd a II. részt), a tagok úgy intézik el az egész problémát, hogy hihetetlen módon lekezelik a kritikus véleményeket. Ezt a két mondatot szánják erre:

A sírokban nagyszámú holttestet találtak, az áldozatok lengyel katonai egyenruhát viseltek. A holttestek száma a törvényszéki orvosi vizsgálatok adatai szerint eléri a tizenegyezret.

Egyetlen szó sem esik arról, hogy mikor és hogyan készültek az „összesített számlálások". – Természetesen nem volt semmiféle összesített számlálás, amint azt maga szovjet közlemény is megerősíti, hisz leszögezik, hogy a bizottság csak kilencszázötvenkét holttestet emelt ki és vizsgált meg.

A bolsevikok bántó slendriánsággal térnek napirendre a kínos ügy fölött, ezzel nem érheti be senki, akinek fontos, hogy kiderüljön az igazság.

De egyáltalán ki kell ezt még deríteni? Ez az igazság... ismert. Ami 1943-ban, május végén és június elején csak egyes emberek, beavatott személyek számára világos, fél évvel később már bizonyított tény lesz, amelyről a legpontosabb beszámolókkal rendelkezik a londoni lengyel kormány. Ez a hír innen jut el a szövetségesek köreibe, és 1944-től a világ sorsáról döntő potentátok e beszámolókból, jelentésekből, korábbi dokumentumok egybevetéséből nemcsak azt tudják, hogy a bolsevikok követték el a katyńi gyilkosságot, hanem ezenkívül még azt is, hogy valahol máshol még nagyobb bűnt követtek el, ismeretlen helyen több mint kétszer annyi védtelen foglyot gyilkoltak meg.

Sajnos a szövetségesek táborában a döntéshozóknak nem jött volna jól, ha nyilvánosságra hozzák a meztelen igazságot. A későbbiekben fontosabb volt nekik a szovjetekkel való együttműködés és a propaganda, amely megindokolja, valamiképpen emészthetővé teszi számukra azt, hogy a demokratikus államok a bolsevik diktatúrával szövetkeznek, vagyis a lehető legjobb színben akarták feltüntetni a Szovjetuniót, és nem akarták feltárni az általa elkövetett bűnöket. Ezért a katyńi ügy, amely már végleges formát öltött, miután megállapították a meggyilkolt foglyok számát, nemcsak hogy nem kerül a nyilvánosság elé, híven az igazsághoz, hanem ellenkezőleg: amikor szembe kell nézni azzal az új bűnnel, amelyet kétségkívül a Szovjetunió követett el valahol máshol, a szövetségesek döntéshozói mindent megtesznek annak érdekében, hogy eltussolják az ügyet, és csendes beleegyezéssel veszik tudomásul a szovjet bizottság közleményét. Egy évvel később pedig abba is beleegyeznek, hogy csatolják a nürnbergi vádirathoz a katyńi gyilkosság ügyét, elhelyezték az aláírásukat a Szovjetuniót képviselő Rudenko aláírása mellett, aki az adott ügyben a tettest képviseli...

Így kerül sor az egyik legnagyobb hamisításra, amit csak látott a világ. A nürnbergi per volt a tetőpontja.

XVI. fejezet

ÜGYEK, AMELYEKRŐL NEM BESZÉLNEK

Az ilyen ügyeknek megvan az a tulajdonságuk, hogy nehéz beszélni róluk, még azoknak is, akik meg akarják törni a hallgatást. Nem is suba alatt intézik, híven a mondáshoz, hanem egyenesen tűzálló szekrénybe zárják, és rápecsételik, hogy „titkos". Fülbe suttogják, tanúk nélkül, bármelyik pillanatban formálisan cáfolhatják. Nem készül másolat erről a levelezésről. Nincsenek jegyzőkönyvek ezekről a hangfogóval folytatott beszélgetésekről.

Ezért előre föl kell készítenem az olvasót a csalódásra, ha valamiféle drasztikus leleplezést vár ettől a fejezettől. Nem tárul fel benne a cselszövés tartalma, inkább csak az eredményeit láthatjuk.

Itt mindenekelőtt azt kell elismételni, amit már jó néhányszor említettem: a katyńi ügy lényege már évek óta nem új felfedezés, minden ezzel kapcsolatos dokumentumot bemutattak, a bizonyítékokat is felsorolták. Sok nyelvre lefordították, jól ismeri ezeket számos politikus Londonban, Párizsban vagy Washingtonban. Csak nem publikálták és nem is publikálják ezeket. Vagy ha meg is jelennek, a részletek nem állnak össze, nem ölelik fel az egészet, így a világ közvéleménye nem győződhet meg minden kétséget kizáróan arról, hogy ki követte el az utolsó háborúban a zsidók kiirtása utáni legnagyobb gaztettet.

1945 őszén már minden adat sajtó alá volt rendezve. Ki volt szedve, már indulniuk kellett volna a gépeknek. Ehelyett ment az egész a kemencébe, beolvasztották betűfémnek, a könyv pedig nem jelent meg. Miért nem?

A kérdésre adott válaszban sem lesznek új dolgok. Amikor egy nagy hatalmú ember el akar érni valamit, az élettapasztalatunk arra tanít, hogy rendszerint megtalálja az eszközöket és az utat ahhoz, hogy elérje a célját.

A szovjet kormány ma a világ egyik legnagyobb hatalma, és nagyon fontos neki az, hogy a világ közvéleménye ne tudja meg az igazat a katyńi bűntényről. A szovjet kormány vajon úgy állította be az ügyet, hogy ha a demokratikus államok nyilvánosságra hozzák, az politikai komplikációkat von maga után, fagyossá válnak a kapcsolatok, vagy ez csak a rosszindulat bizonyítéka és a „fasiszta propaganda" megtűrése? – Nem tudjuk, hogy így kezelik-e a kérdést, de elég valószínű. Hasonlóan valószínűnek tűnik az a lehetőség, hogy a brit kormányt irányító döntéshozók még szovjet közbenjárás nélkül is bonyodalmakra számítanak, ezért jobbnak látják megakadályozni azt, hogy fény derüljön az igazságra, mint hogy változtassanak valamit a Szovjetunióval folytatott politikájukon, amely hivatalosan a „jóakarat és bizalom" nevet kapta. De bármilyenek is legyenek a láthatatlanul maradó mozgatórugók, az tény marad, hogy a nyugati lengyel fegyveres erők parancsnokságára, amely brit szolgálatban maradt, és közvetlenül érdekelt volt abban, hogy miként alakult a Szovjetunióban eltűnt foglyok sorsa, nyomást gyakoroltak annak érdekében, hogy ne hozakodjon elő az ügy egészével, vagy legalábbis – „jobb, ha kivár..."

Ebben a stádiumban kerül sor a nürnbergi perre, melynek vádiratához a katyńi ügyet is csatolják, de nem olyan bűntényként, amelyet a szovjetek követtek el, hanem csakis a németek ügyeként.

A bíróság „nemzetközinek" nevezi magát, és háborús bűnösök fölött kell ítélkeznie a világ nemzeteinek nevében. És íme, színre kerül az emberiség történetének egyik legbotrányosabb látványossága. Az a fél, amely elkövette a háborúk történetében példátlan gaztettet, meggyilkolt tizenötezer foglyot, nem a vádlottak padján, hanem e nemzetközi bíróság bírói pulpitusán foglal helyet.

Itt valami félreértéssel, a bíróság figyelmetlenségével vagy tévedésével van dolgunk, amely veszélyezteti az intézmény jó hírét, amikor annak az emberi Lelkiismeret és Igazságérzet szimbólumává kell válnia?

Szó sincs ilyesmiről. A rémbohózat rendezői ismerik jól a valódi helyzetet. Mert a katyńi ügy hatalmas dossziéját, amely a londoni lengyel kormány kezében van, nemcsak számos államférfinak küldték el, mint már mondtam, hanem azoknak a bíráknak is, akik Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Franciaország képviseletében ülnek a bíróságon. Végül hivatalosan beterjesztik az ügy bizonyítékaként. Tehát a bíróknak, még ha azelőtt mentegethették is magukat azzal az ürüggyel, hogy nem ismerik az ügyet, most alkalmuk nyílik arra, hogy a lehető legjobban megismerjék. De nem teszik ezt, mert nem akarják. És a bíróság, amely hozzájárult ahhoz, hogy a szovjetek vádindítványa alapján vizsgálja az ügyet, ahhoz már nem járul hozzá, hogy megvizsgálja a közvetlenül érdekelt és sértett fél, a lengyelek bizonyítékait. Így nemcsak a jog kardinális irányelveit, nemcsak az elemi igazságérzetet tiporják lábbal, hanem a saját bírói lelkiismeretükkel sem törődnek.

Az eljárás folytatásában – most már teljesen nyíltan – egyszerűen semmibe vesznek és figyelmen kívül hagynak mindent, ami lehetővé tette volna a katyńi ügy elfogulatlan megítélését. Nem idéznek be tanúként senkit, aki 1941/1942-ben az eltűnt foglyokat kereste a Szovjetunióban. Nem hívják be az akkori lengyel kormány képviselőit, bár azt a világ minden nagyhatalma elismerte, leszámítva Németországot és a csatlósait. Nem hívnak be senkit az elfogulatlan és semleges emberek közül, akik a saját szemükkel látták a kihantolást, sőt részt is vettek a holttestek exhumálásában, a tanúk kihallgatásában és a dokumentumok ellenőrzésében. Ugyanakkor a németek által alakított nemzetközi bizottság tizenhárom tagja közül kizárólag Markov doktort engedik a bíróság elé, aki a szovjet fennhatóság alá került Bulgáriából érkezik. Szovjet állampolgárokat engednek oda tanúként, noha köztudott, hogy mint ilyenekre, az államukban elfogadott jogi normák vonatkoznak, nem pedig azok, amelyeket a civilizált világ megmaradt részében elfogadnak és elismernek.

Később elterjed az a hír, hogy megjelenik tanúként a bíróság előtt egy lengyel tábornok, aki sokat tudna beszélni, de... vagy azért, mert szolgálatilag brit parancsnokság alá tartozik, vagy más, ismeretlen okból végül nem kerül sor arra, hogy tanúságot tegyen az igazságról...

A németek védői csak néhány jelentéktelen tanút idézhettek be. Buhtz professzor Franciaországban, bombatámadásban vesztette életét.

És íme, bármilyen botrányos is volt ez a procedúra, a bíróság úgy gondolta, nem mehet olyan messzire, hogy ítéletet hoz ebben az ügyben. Az ítélet meghatározó része nem terjed ki a katyńi bűntényre, így még nagyobb igyekezettel tussolják el, mindent elkövetnek annak érdekében, hogy a lehető legkevesebb szó essen róla. Azt sem mondják ki, hogy vizsgálatot kell indítani és kézre kell keríteni a tetteseket.

Miért nem?!

Hisz emlékeznünk kell arra, hogy a nürnbergi bíróság feladata nem csakis a „németek", hanem a „háborús bűnösök" megbüntetése volt!

Mondhatni, az emberiség elleni szörnyű bűntett, amelyet Katyńban követtek el, fizikailag megtalálta a maga megfelelőjét az emberiség ellen elkövetett... erkölcsi bűntény formájában. Mert nemcsak hogy nem büntették meg a bűnöst, hanem még abban a megtiszteltetésben is részesült, hogy helyet foglalhatott a nemzetközi bíróságban.

De hogy néz ki ma formálisan a katyńi ügy? Formálisan, mint kiderül a nürnbergi per eredményéből, a bűntény rejtély maradt, a tetteseket pedig nem találták meg!...

* * *

Amikor ezek az elmesélt és elhallgatott események zajlottak a bombázásoktól súlyos károkat szenvedett Nürnbergben, egy elég alacsony termetű fiatalember más, hasonlóan szétbombá-

zott észak- és közép-németországi városokban csavargott. Nyomorúságos állapota és az öltözéke első pillantásra elárulta, hogy ő is a külföldi munkások milliói közé tartozik, akiket a háború vagy a kényszerű deportálás hozott a Birodalomba. Ahogy dühösen kiköpött, két ujjal kivágta a taknyát, a keze fejével pedig megtörölte az orrát és a száját, abból rögtön sejthette az ember, hogy alighanem Kelet-Európából jött. A kiejtése pedig elárulta, hogy orosz.

Egy orosz, aki, miután megnyerték a háborút a németek ellen, nem kelet felé igyekszik, ahol az otthona van, hanem az ellenkező irányba, nyugat felé tart – nem volt akkoriban egyedi jelenség Németországban, nem mondható, hogy különösebb feltűnést keltett volna. Hozzá hasonló oroszok tíz- és százezrei próbáltak menekülni, mert közeledett feléjük „a dolgozó tömegek hazája".

De erről nem beszéltek hangosan.

Az orosz, akit említettem, tényleg munkás volt, felszerelkezve német *Arbeitskarté*val, és 1944 nyara óta a Berlin környéki Dreilindenben tartózkodott. Onnan utazott nap mint nap dolgozni a grünewaldi műhelyekbe. Olyan volt a sorsa, mint a többi munkásé: kemény munka, szerény kereset, jegyre kapta az élelmiszert, barakkban lakott. A legutóbbi időkben, a háború vége felé éjjel-nappal hullottak a bombák.

Az állandó légitámadások miatt még elviselhetetlenebb lett az élet. Az óvóhelyek szűkösek és kényelmetlenek. A kialvatlanságtól begyulladt a szeme, amúgy is gyengén látott születése óta.

Amikor Berlin felé közeledett a Vörös Hadsereg, ez az orosz is inkább elindult, át a romhalmazon, miközben repülőgépmotorok zúgtak az égen, és az árok alján vészelte át az ütközeteket. Inkább még kevesebbet evett, egyáltalán nem is aludt, csak hogy megmeneküljön attól, hogy a bolsevikok „szabadítsák föl". Így jutott el Hamburgba, onnan pedig visszatért Brémába. Amikor befejeződtek a hadműveletek, vándorolt tovább. Egy volt szovjet hadifoglyot vett maga mellé útitársnak, akinek szintén nem volt életbevágóan sürgős, hogy hazatérjen a Szovjetunióba. Amikor

így vándorolt, hajléktalanul, de boldogan, mert kivívta a szabadságát, életében először végre megismerte az igazi szabadságot, eljutott hozzá az a hír, hogy nagy per kezdődött Nürnberg városában, a bíróság ítéletet mond a háború alatt elkövetett bűnökről.

Ez az ember pedig többet tudott egy bizonyos szörnyű bűntényről, mint bárki más, aki helyet foglalt a nürnbergi bíróságban. Mert ő volt...

Ivan Krivozercov, aki a Szmolenszk környéki Novije Batyoki faluban lakott (a 119-es számú házban), nem messze a gnyezdovói állomástól, tehát közel Koszogorihoz, a kiserdőhöz.

Krivozercov megmámorosodott a szabad demokráciák jelszavaitól, hisz most lépten-nyomon ezeket hallotta, ahogy a hitleri Németország romjain lépkedett, és végre készen állt arra, hogy higgyen az igazságban. Úgy érezte, nem túl hosszú, de nehéz élete e szakaszában őt is felelősség terheli, neki is hozzá kell járulnia ahhoz, hogy érvényre jusson az igazság a világon.

Ebből is láthatjuk, hogy Krivozercov, bár sok tapasztalatot szerzett, alapjában véve naiv ember volt. Alkalmi útitársa pedig, akit Miskának hívott, semmivel sem volt jártasabb nála a politikában. Azon viszont talán már joggal csodálkozhatunk, hogy még egy harmadik naiv embert is találtak, aki szintén orosz volt, de művelt ember, a foglalkozását tekintve mérnök, tudott nyelveket, és vállalkozott arra, hogy tolmácsol nekik.

Elment hát vele Krivozercov Brémában az egyik amerikai parancsnokságra. Egy katona fogadta őket, aki Európában nem elfogadott módon mindkét lábát az íróasztalon tartotta, rágózott, a két karját összekulcsolta a mellkasán, és megkérdezte, mit óhajtanak.

– Nagyon fontos ügyben szeretnék vallomást tenni – mondta Krivozercov a mérnök közvetítésével.

A katona kiköpte a rágógumit, majd rögtön rá is gyújtott egy jó amerikai cigarettára, levette a lábát az íróasztalról, kicsit fintorogva, mert elzsibbadt, és elment szólni a tisztnek.

Amikor Krivozercov később beszélni kezdett, a mérnök pedig tolmácsolt, az amerikaiak ezt gúnyos mosollyal fogadták. Krivo-

zercov zavarba jött attól, hogy kinevették. Aztán az egyikük elkomorodott, és azt mondta:

– El kell vinnünk az orosz vonalakhoz, ők ott már tudják, mit kezdjenek vele és hogyan használhatják a vallomását... – Krivozercov elsápadt.

Maga sem emlékszik már, e szavak komolyságától vagy a tartalmuktól ijedt meg jobban...

Lelépett.

Megkereste a barátját, Miskát, és csak annyit bökött ki, összeszorított foggal:

– Tűnés innen!

Gyalog hagyták el Brémát. Később vonatra szálltak valahol, átutaztak a lerombolt Németországon, és eljutottak egészen...

Ebben a pillanatban, amikor ezt írom, Európában még olyan a politikai helyzet, hogy nem közölhetem, hol és milyen körülmények között találkoztam Ivan Krivozercovval, aki pont azokban a napokban számolt számolt be nekem részletesen az eseményekről – titokban, hogy a politikai rend őrzői ne szerezhessenek erről tudomást –, amikor napirendre került a nürnbergi bíróságon a katyńi bűntény.

XVII. fejezet

IVAN KRIVOZERCOV VALLOMÁSA

– Kezdjem az elején?

– A legelején.

– Jó, legyen. Nemcsak az ügyről beszélek, hanem magamról is. Valamikor régen még kilenc gyeszjatyina földünk volt Novije Batyoki községben, Szmolenszktől 12 kilométerre, a várostól nyugatra, vagyis Vicebszk felé. Nem olyan nagy föld, de ennivaló jutott mindenkinek, és egész jól éltünk a bolsevik forradalom előtt, mert az apám éjt nappallá téve dolgozott. Anyám, leánykori nevén Zaharova, szintén a környékről származott, volt még egy nővérem és egy húgom. A családunkat szerették és tisztelték azon a vidéken, ezt abból gondolom, hogy gyakran vendégeskedtek nálunk. Amikor elaludtam a nagykemencén, félálomban még ködösen láttam apámat az asztalnál, a szomszédok társaságában, anyám pedig mosolygott... Jól éltünk. A nagy eseményektől kicsit távolabb voltunk. Nem túl sokan jártak a vicebszki úton. Az egyik oldalon hosszan elnyúló falvak húzódtak, szalmatetős viskókkal, ahogy az nálunk szokás... A másik oldalon meg egy nagy erdő volt. Úgy nőttem föl, hogy ezt az erdőt néztem. Katyńi erdőnek hívták. Akkoriban Koźliński úré volt, egy lengyelé. Az erdő egy részét, amely közelebb esik Szmolenszkhez, Koszogorinak hívták. Aztán jött Razbojnyicsij Kologyec (Zsiványkút) és Csornij Grjaz (Fekete Sár). Ezek a nevek gyerekkoromban borzongást keltettek bennem. De az erdőbe rendszerint rőzsét, áfonyát meg gombát szedni járt az ember, hisz mi más dolga lenne az erdőben...

Nem emlékszem valami jól ezekre a forradalom előtti időkre, inkább mintha álmodtam volna. Csak mások történeteit ismételgetem. 1915-ben születtem. De azt mondták, attól még nem lett sokkal rosszabb, hogy győzött a forradalom. Félreeső helyen él-

tünk. Elvették az erdőt Koźliński úrtól, és államosították, de most is ugyanúgy jártunk rőzsét, áfonyát és gombát szedni, mint azelőtt.

1926-ban, tizenegy éves koromban történtek az első nagyobb átalakulások, amelyekre emlékszem. Elvettek tőlünk egy kevés földet, és hagytak hat hektárt. Apám dolgozott tovább, ahogy az ő nagyapja, dédapja, mint mindenki körülöttünk, akit csak ismertünk. Aztán 1929-ben hirtelen ránk szakadt a baj! A kollektivizálás.

Apám egyik nap belépett a házba, emlékszem, földhöz vágta a sapkáját, és leült az asztalhoz, a padra, megtámasztotta a fejét azzal a két agyondolgozott, eres kezével... Egyik nap megtudta, hogy őt is a „kulákok", azaz a gazdag parasztok közé sorolták, akiket mind kemény kényszermunkára küldtek a messzi északra, a koncentrációs táborokba. Akkor még nem így nevezték ezeket, és még senki sem hallott közülünk Hitlerről, de így volt. Tudták, mitől bűzlik ez az egész. És apám megszökött. Megszökött anyámmal és a húgommal. Az Uralba menekültek.

Én meg otthon maradtam a nővéremmel. Ő tizenhat éves volt, én meg tizennégy. A kolhozban dolgoztunk. Két évvel később hazajön apám az Uralból. A honvágy hozta vissza. Hamarosan letartóztatták, és börtönbe csukták.

– Miért?

– Az 58-as paragrafus 10. pontja alapján ítélték el. Nálunk az ember rendszerint csak a paragrafus számát ismeri, a tartalmát nem.

Különös módon kilenc hónap után hazatért. Igaz, csak árnyéka önmagának, tönkrement, fizikailag leromlott, nem tud nehéz munkát végezni. Egykedvűen tér vissza a szülőfalujába, ahol egykor gazda volt, most meg a kolhoz állami bérese. De nem sokáig maradhat a helyén. Politikailag kikészítették, kirúgják a kolhozból. Valahol az Uralban kitanulta az üvegesmesterséget, és azzal próbál keresni, hogy üvegeket rak be. De kinek kellenek egész ablaktáblák egy lenyomorodott országban, ahol nincs jövő? Régi szovjet újságokkal tömködik be a lyukakat. Olcsóbb is, meg így legalább az egész falunak jut a propagandából... Hehehe.

Még egy évig, kettőig kóborolt apám a környéken, aztán 1934-ben megint letartóztatták. Ekkor már a paragrafust sem lehet tudni, igaz, nem is érdekel senkit.

Én úgy-ahogy átevickélek az élet e szakaszain, amelyek osztályrészül jutottak nekünk, elvégzem az iskolát, és vasesztergályosnak tanulok. Egyszer kihívnak a műhelyből, akkor már 1937-et írtunk. – „Levele jött – mondják. – Hivatalos levél." – Elolvasom. Ezt a választ kaptuk az érdeklődésünkre: „Apja tartózkodási helye ismeretlen" – mindig ezt mondják nálunk, ha valakit bírósági ítélet nélkül főbe lőnek...

Csak keresztet vetettem a Koszogori felé fordulva, és visszamentem a műhelybe.

– Miért pont a Koszogori felé?

– Mert azt hittem, hogy talán ott... Hisz az a hely már a forradalom első éveiben vesztőhely lett. Időnként mindenféle embereket hoztak oda, akikre nem nézett senki, nem is akartak rájuk nézni. Lelőtték és rögtön el is temették őket ott, ahol összeestek, aztán elegyengették a talajt, később pedig megint jártak az emberek a faluból gombát és rőzsét szedni. Ritkán fordultak elő kivégzések. Aztán 1929-ben, már nem emlékszem, melyik hónapban, kiszállt a GPU bizottsága, megvizsgálta ezt az erdőt, aztán birtokba vette. Azóta van dróttal bekerítve. Az úttól pedig fakerítés és kapu választja el. A kapu fölé függesztették a táblát:

„Zapretnaja zona GPU. Vhod posztronnim licam voszprescsajetszja" (A GPU tiltott zónája. Idegeneknek tilos a bemenet).

Most gyakrabban lőttek főbe embereket, de azért így is csak elvétve került sor ilyesmire. Idővel elcsendesedett az erdő. Az emberek már megszokták ezt a szomszédságot, átmásztak a drót alatt, és bent járkáltak. Előfordult, hogy elkapott valakit az őrség. Nyakon vágták gumibottal, vagy ököllel szájon törölték, aztán rohanhatott haza. Rendszerint elintézték ennyivel. – De ezután már tudtuk, hogy dácsát (villát) építettek az erdő mélyén, a Dnyeper partjára. Állandóan laktak ott valamilyen emberek a GPU kiszolgáló személyzetéből. Ismertük már a gondnokot, a szakácsot, a szobalányt és a sofőrt, aki gyakran járt be Szmolenszkbe. Nyáron ide jártak üdülni a GPU tisztviselői. A konvojt is itt helyezték el, amikor meghozták a halálraítélteket. A hóhérok is itt laktak.

Egy idő után már mindenki tudott ezekről a dolgokról a környéken, de ahogy ez már lenni szokott, erről nem beszéltek hangosan.

Én akkoriban falun dolgoztam, fölváltva voltam kovács, lakatos, ha pedig nem volt szakmunka, egyszerű földműves lettem. A beteg szemem miatt mentettek föl a katonai szolgálat alól. Ezért nem vettem részt a finn hadjáratban, 1940 telén pedig beléptem a *Krasznaja Zarja* (Vörös Hajnal) kolhozba, amely a következő falvakat egyesítette: Novije Batyoki, Gnyezdovo, Gruscsenka, Zsilki. Majdnem mindig Gruscsenkában voltam. Volt már saját ismeretségi és baráti köröm. Voltak rokonaim is a környéken. Ismertem a terepet, a szántóföldet és az erdőket is.

Közeledett 1940 tavasza. A gnyezdovói állomás közelében kialakított melegágyakhoz küldtek dolgozni. Állandóan a trágyában kellett matatnom, ha fölemeltem a fejem, ott volt a szemem előtt a Szmolenszk–Vicebszk vasútvonal. Az országúton jártam a kijelölt munkahelyemre. Így nem tudtam nem észrevenni, hogy március elejétől nyitott teherautókon hozták a szmolenszki börtönből a rabokat, Koszogori felé tartottak. Csákánnyal, lapáttal fölszerelkezve jöttek, nyilván dolgoztak valamit. Azt hiszem, a harmadik napon tudtam meg, hogy a kolhozunk tagjai beszélgettek ezekkel a rabokkal.

„Mit csinálnak ott?" – kérdeztem.

„Nagy gödröket ásnak."

Ekkor már NKVD-nek nevezték a GPU-t. De ez nem változtat a dolgokon. Azt sem kérdezte senki: „Minek azok a gödrök?" Mindenki sejtette. De hogy ennyi munkást hozzanak?!... Bólogattunk.

Reggel volt, emlékszem, 1940. március 14. Az országúthoz közelebb lévő melegágyaknál dolgoztam, és látom ám, hogy jön egy autókonvoj. Elöl egy személykocsi, aztán a „csornij voron" és még egy autó. Koszogori felé mentek. Én csak ennyit láttam, de a nővérem a „kertészbrigádban" dolgozott, trágyát hordott a melegágyakhoz, az ő útja közvetlenül a gnyezdovói állomás mellett vezetett. Ebédnél találkoztunk vele. Mondom neki, hogy láttam a rabszállítók konvoját. Mire ő:

„Tudom, én többet láttam nálad. Foglyokat hoztak a gnyezdovói állomásra, finneket, és beszállították őket a »fekete hollóba«. Hrusztalev is látta."

Roman Hrusztalev szintén trágyát hordott ugyanekkor, és ő is az állomás mellett haladt el. Azt mondom neki este:

„Mi az, Hrusztalev, finneket hordanak ide, agyonlövik őket?"

„Nem finnek – feleli. – Hanem lengyelek. Fölismerem az egyenruhájukat."

Tényleg, Hrusztalev harcolt 1920-ban a lengyel háborúban.

Én sosem láttam lengyeleket, és nem kötött hozzájuk semmi. Csak hirtelen eszembe jutott, mit mondtak a régi időkről... aztán eszembe jutott apám, utána meg eszembe jutott, hogyan tettek minket tönkre. Összeszorult a szívem...

....

Félbeszakítottam Krivozercovot, és keresgéltem kicsit a jegyzeteimben. Ez a történet egybevág egy lengyel tiszt vallomásával, aki beszámolt arról a csoportról, amely 1940. március 8-án hagyta el Kozelszket, aztán eltűnt a szmolenszki börtön falai között e hónap 13-án.

– Na és mi történt azután? – kérdezem.

– Hogyan tovább... – mondta elgondolkodva. – Aztán is jöttek a transzportok, egész áprilisban, és minden lakos tudott erről. Így hamarosan az is kiderült, bár nálunk nem valami beszédes a nép, hogy mindegyik csoport Kozelszkből jött, Szmolenszken keresztül.

Egy mulatságon, vodkázás közben mindezt részletesen elmesélte Szemjon Andrejev, a Krasznij Bor-i állomás lakatosa, aki jól ismerte a vasutasokat: Szmolenszkben két-három vagonban szállítható kisebb csoportokra osztják a transzportot, onnan két vonalon viszik őket tovább, az egyik, az úgynevezett Alekszandrovszkaja áthalad a gnyezdovói állomáson, a másik pedig, az úgynevezett Liharlovszkaja a közelben halad el. De onnan vezet egy mellékvágány. Azért csinálták így, hogy vakvágányra lehessen ál-

lítani a szerelvényt. A gnyezdovói rövid, nem fér el rajta nagyobb szerelvény, viszont az állomás északi oldalán, félreeső helyen található, nem olyan szembetűnő. Az állomásról nem is lehet pontosan látni, mi történik a vakvágányon. Rögtön ide álltak a berácsozott rabszállító autók, a lehető leggyorsabban föl is szállították a foglyokat. A holmijaikat pedig nyitott teherautó szállította, ha volt nekik. Mindezt sűrű kordonnal vették körül a csőre töltött fegyverrel őrködő, tüzelésre kész NKVD-sek.

Áprilisban egymás után jöttek a transzportok, mindennap. Különböző napszakokban vitték őket Gnyezdovóból a katyńi Koszogoriba, de olyat senki sem hallott, hogy éjszaka szállították volna őket. Egy rokonom, Ananyij Andrejev kérdezett egyszer valamit egy ismerős NKVD-stől, akire azt a feladatot bízták, hogy őrizze a Gnyezdovóba érkező foglyokat. Ez az NKVD-s, akinek nem emlékszem a nevére, Katyń környékéről származott, és egy darabig, 1928-ig ő volt a szelszovjet (községi tanács) elnöke Szirlipeckovban.* Később átképezték a GPU-n. Nagyon jó dolga volt.

„Mi lesz ezekkel a lengyelekkel? – kérdezte unottan Ananyij. – Táborba viszitek őket, vagy hová?"

„Tááborba... – mondta az NKVD-s hosszan elnyújtva a szót. – Mégis hol láttál te errefelé tábort?"

„Itt tényleg nincsenek semmilyen táborok."

„Hát akkor minek teszel fel hülye kérdéseket?" – szólt vissza, a csizmája szárára csapott egy vesszővel, és elment.

Így Ananyij már nem kérdezősködött tovább.

Én viszont ismertem valakit, aki már 1937 óta a szmolenszki NKVD egyik „csornij voronjának" a sofőrje volt. Jakim Rozuvajevnek hívták. Kim volt a beceneve. Tőle tudtam meg, hogy a szmolenszki NKVD csak kíséri a vasúton érkező fogolyszállítmányokat Szmolenszktől Gnyezdovóig és tovább, a katyńi Koszogoriig. Magát a kivégzést viszont a minszki NKVD emberei hajtják végre ott helyben, őket erre a feladatra hozták ide. Ezzel az utasítással kétségkívül az volt a céljuk, hogy megakadályozzák a részletekkel kapcsolatos hírek terjedését, mert persze a helyi lakosok nem ismertek senkit Minszkben.

* Lehet, hogy Mackiewicz rosszul hallotta, mert nincs ilyen nevű helység. Valószínűleg Sztaro-Tyerpilovról van szó.

Később beszéltem még párszor ezzel a Kimmel. Amikor befejeződtek a kivégzések, magas pénzjutalmat kapott, vett rajta egy motort. A barátja volt az NKVD garázsfőnöke. Aztán együtt mulattak és ittak, ájulásig. Közben kifecsegett ezt-azt mások előtt. De láthatóan úgy szervezték meg a lengyel foglyok meggyilkolását, hogy kézről kézre adták a funkciókat, így egy és ugyanaz a személy ebben a rendszerben nem tudhatott mindenről egyszerre. Csak sejtésekre, félszavakra vagy véletlenszerű információkra hagyatkozhattunk. Így például köztudott volt, hogy a hírek szerint a minszki NKVD önkénteseiből toborzott hóhérok száma nem haladta meg az ötvenet. De hogy ezt ki állapította meg, azt nem tudnám megmondani.

Ebben az időszakban erős őrség vette körül Koszogorit, nem úgy, mint azelőtt, amikor csak egy-egy őr járkált, néha kutyával. Most senki sem juthatott se be, se ki, őszintén szólva az emberek egész áprilisban messze elkerülték azt a helyet. A fogolyszállítmányok pedig naponta érkeztek...

Egyik alkalommal – estefelé történt, mert jól emlékszem arra, hogy már alkonyodott, és hűvös légáramlatokat éreztem az erdő felől –, április 23. vagy 24. lehetett, mentem az országúton az állomás felé, amikor bekapcsolták a mögöttem jövő autók reflektorát. Teherautók voltak, némelyik le volt takarva ponyvával, a többi meg teljesen nyitott volt. Az árok szélére húzódtam, és néztem. A foglyok holmijaival voltak megrakva. Kis kofferek, hátizsákok, kabátok, bundák. Minden teherautón két NKVD-s ült. Elhaladt mellettem a konvoj. Még sokáig ragyogtak a reflektorok fényei. Későre járt, gyorsan hazamentem.

Elcsendesedtek az emberek a környéken, levertség lett úrrá rajtuk. Mert, mint már mondtam, igaz ugyan, hogy már régóta lőttek agyon elítélteket a Koszogorin, de ilyen tempóban és ilyen tömegben, mint 1940 áprilisában, még soha. Ahogy mondani szokás, a hideg futkosott a hátán az embernek.

....

Krivozercov ivott egy kortyot az üvegből, hátrahajolt és elhallgatott.

– Lövéseket nem lehetett hallani?

– Nem. Én nem hallottam, és az ismerőseim sem. Talán volt, aki hallotta, ha a közelben utazott át, bár az is lehet, hogy beindították a motorokat, ahogy az már náluk, az NKVD-nél szokás. Aki akkor utazott az országúton, csak a motorok zaját hallhatta, arra pedig aligha figyelt föl.

– Ez egyezik azzal – vettem át a szót –, amit mások mondtak Katyńról. De miért csak egyedül Kiszeljov hajtogatta makacsul, hogy ő hallotta a lövéseket?

Krivozercov az üstökét vakargatta.

– Azt hiszem, az öreg, ha egyszer már megeredt a nyelve, később már belelovallta magát, és talán kiszínezte. De... ő lakott a legközelebb. Igen, igen, Kiszeljov többet tudhatott másoknál, annál pedig biztosan többet tudott, mint amennyit bevallott a németeknek a nyomozás alatt.

– A szovjet jelentésben azt állítják, hogy a németek verték Kiszeljovot a nyomozás alatt, mint ahogy egyébként minden más tanút is. Az öreg állítólag el is vesztette a hallását attól a veréstől, meg eltörték az egyik kezét.

Krivozercov elnevette magát...

– Sejtem én már, ki törte el a kezét! Elmesélem én most magának szépen sorjában, hogyan is volt, amikor megjöttek a németek.

....

Dél felől közeledtek a német csapatok. A Dnyeper partján jöttek. Ez rögtön azután történt, hogy áttörték a „Sztálin-vonalat". Így elkerülték a környékünket. Július 16-án megtámadták Szmolenszket, azt hiszem, 19-én foglalták el. Csak tíz nappal később tűntek fel az első őrjáratok mifelénk. Közben teljes káosz volt, mert senki sem gyakorolta a hatalmat. Már rég eltűntek a hivatalok és a Vörös Hadsereg egységei. A nép meg, ahogy ilyenkor szokás, fosztogatni kezdte az állami raktárakat. Eszébe sem jutott akkor senkinek Koszogori. Mindenki rohant Gnyezdovóba, mert ott tárolták a lisztet. Mindenki annyit vitt el, amennyit csak tudott.

Eleinte nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy bevonultak a németek. Különösen az öregek, ők azt várták, véget vetnek a bolsevizmusnak: „Később majd kivonulnak a németek, és visszatérnek a régi szép idők." Ezt mondták.

A környékbeli lakosok már az év augusztusától nyugodtan jártak Koszogoriba, fát gyűjtöttek, gombát szedtek. Én személy szerint állandóan ezen a területen tartózkodtam, mert őriztem a fát a németeknek. Olyan nagy események történtek, olyan hatalmas változások következtek be, hogy eszébe sem jutott senkinek a lengyel foglyok szörnyű lemészárlása. Egyébként is, érdekelhette ez a németeket? Meg sem fordult a fejünkben, egyáltalán nem gondolkodtunk azon, hogy tudtak róla vagy nem.

Az NKVD katyńi „dácsájába" pedig beköltözött egy magas rangú német tiszt. Nem tudom, mi volt a rangja. Azt beszélték az emberek, hogy „valami tábornok". Isten tudja, lehet, hogy tényleg tábornok volt. De senki sem zavart minket, mindenki szabadon járkálhatott az erdőben, és azt csinált, amit akart...

....

– Egy pillanat – szakítottam félbe. – Nem kvártélyozta be magát közben a „dácsába" egy német egység, az „537. munkaszolgálatos* zászlóaljtörzs"? Állítólag ezt vallották a szovjet közleményben említett tanúk.

* Az eredetihez mellékelt szovjet közleményben építő (sztroityelnij) szerepel.

– Nem. Tényleg volt ott zászlóaljtörzs, de nem munkaszolgálatosok voltak, hanem német utászok. De az utászzászlóalj nem Katyńban, hanem Gnyezdovóban szállásolta el magát. A környéken bárki meg tudta mutatni, hol állomásoznak, mert a BKK, azaz a Belorusz Katonai Körzet szanatóriumába kvártélyozták be magukat, rögtön az állomás mellett.

– Ha már szóba került a szovjet közlemény, szeretném még egyszer megkérdezni: tényleg nem volt a környéken semmilyen, de tényleg semmiféle lengyel hadifogolytábor? Talán korábban, talán később?...

– Nem volt soha semmilyen lengyel tábor. Azokon kívül, akiket 1940-ben szállítottak ki a vagonokból a gnyezdovói állomáson, senki sem látott senkit, sehol, de még olyat sem hallottunk, hogy esetleg valaki más hallott volna ilyesmiről.

– Lehet-e hát bármilyen alapja a szovjet közlemény azon állításának, hogy 1941 őszén a németek hajtóvadászatokat szerveztek lengyel foglyok tömeges begyűjtésére, akik állítólag megszöktek azokból a bizonyos táborokból?

– Hazudnak – felelte röviden Krivozercov. – Ellenkezőleg, úgy alakult, hogy ezen a környéken nem volt semmiféle tömeges hajtóvadászat, bár köztudott, hogy másutt szörnyű terror volt. Nálunk csak egy ilyen eset fordult elő, de nem 1941 őszén, hanem 1942 nyarán. Így történt: A távolabbi vidékeken partizáncsapatokat kezdtek szervezni a front mögül átdobott ügynökök. Egyik nap kijött Szmolenszkből Gnyezdovóba a Szmolenszki Orvostudományi Intézet egykori hallgatója. A neve kiment a fejemből, de ismerték mindenhol, mert a szomszéd faluból került oda. De akkor még senki sem tudta, hogy a német S. D. (Sieherheitsdienst), a Biztonsági Szolgálat embere lett. Fölkeresett sok ismerőst, akit kommunista meggyőződésűnek tartott. Rászállt egy Csurkina nevű diáklányra, akit Nyinkának becéztek. Gúnyolódni kezdett előtte a helyi kommunisták gyávaságán, a szemükre vetette, hogy nem csinálnak semmit. De ez provokáció volt. „Nálunk sok az egyetemi hallgató – mondta –, csak éppen nincs sok fantázia bennük." Addig hergelte Nyinkát, amíg ki nem kotyogta, hogy pont most alakul a partizánszervezet, melynek élén a kommunista pártsejt egykori vezetője áll, akit „Szása ezredes" álnéven ismernek. Más részletekről is beszámolt. A provokátor visszament Szmolenszkbe, és mindenkit kiadott a németeknek. Nem sokkal ezután hajtóvadászatot tartottak. Mintegy harminc személyt tartóztattak le, tizenegyet agyonlőttek közülük. Ez volt az egyetlen razzia, és egy éjszaka tartott.

– Hallgatom tovább a félbeszakított történetet.

....

– Ha már említettem 1942 nyarát – folytatta Krivozercov –, akkor meg kell jegyeznem, hogy pontosan ekkor hallottam megint a Katyńban meggyilkolt lengyel foglyok ügyéről. Pont akkor érkeztek a környékünkre lengyel munkások, akik a Todt nevű német szervezetben szolgáltak. Az úgynevezett Breckij Mosztnál álltak a tehervagonok, amelyekben laktak. Ott keresztezi egymást az említett két vasútvonal, az Alekszandrovszkaja és a Liharlovszkaja. Főként ócskavasat gyűjtöttek. Egyik nap azt mondta az ismerősöm, Alekszandr Jegorov:

„Tudod, hogy a lengyelek kiásták az embereiket, akiket, emlékszel, 1940-ben lőttek agyon?"

Bólintottam, és témát váltottunk.

1943 elején enyhült a német terror. Kezdtek rosszul állni a fronton. Különféle orosz nyelvű nyomtatványok tűntek fel, ezeket a németek adták ki, így próbálták maguk mellé állítani a népet. Elismerem, szívesen olvastam ezeket az írásokat, mert már régóta nem volt a kezemben semmilyen újság. Természetesen nem tudtam rokonszenvvel tekinteni a németekre mindazok után, amit láttam a viselkedésükben. De ugyanúgy gyűlöltem a bolsevizmust, mint apám, akinek a bolsevikok miatt kellett meghalnia.
– Aztán azt a hírt olvastam Szmolenszkben, egy orosz újság egyik számában, hogy lengyel hadsereg alakul a Szovjetunióban, de Sikorski tábornok nem találja a tisztjeit.

Most közölhetem, hogy pontosan én voltam az az ember, aki először értesítette a németeket a Katyńban elkövetett tömeggyilkosságról.

Úgy emlékszem, mintha ma történt volna: a zsebembe dugtam az újságot, amelyben az ügyről olvastam, és elmentem Gnyezdovóban a német tábori titkosrendőrség (Geheime Feldpolizei) hivatalába. Egy Voss nevű tiszt volt a vezetője. A tolmácshoz fordultam, és azt mondtam:

„Sikorski a tisztjeit keresi, pedig itt fekszenek, Koszogoriban, a föld alatt."

A tolmács közönyösen fogadta a hírt. Én izgatott voltam, de csalódást okozott, bántott a közönye. Távozóban odavetettem neki:

„Ha nem hiszitek, majd én magam kiásom!"

Ebben a pillanatban Voss hívatta a tolmácsot.

De nem kezdtem bele a kihantolásba. Tél volt. Így telt el még egy hét. Egyik este, amikor hazaértem a munkából, átjött hozzám a szomszédom, és azt mondta, a német csendőrség tolmácsa keres, és meghagyta, hogy másnap reggel jelentkezzem nála.

1943. február 17-én vagy 18-án jelentem meg a német hivatalban. Rajtam kívül még behívatták Ivan Andrejevet és Grigorij Vaszilkovot. Az utóbbi a helyi rendőrségnél, az úgynevezett Ordnungsdienstnél dolgozott. Kocsira ültettek minket, odadobtak még egy-két csákányt és lapátot, és kimentünk Koszogoriba. A tolmács ment elöl a másik német altiszttel motoron. Megvártak minket az erdő bejáratánál, aztán elmentünk a „dácsához". Ott állt néhány német katona. Az altiszt rábökött a fejével az egyikre, és kérdezett valamit. Az meg csak széttárta a karját, jelezve, hogy nem tudja. Ekkor felém fordult a tolmács, és azt mondta:

„Azt mondtad, itt vannak elásva a lengyel tisztek, akkor most mutasd is meg, hol lehetnek."

Azt feleltem, tudom, persze, hogy tudom, de a sírok helyét nem ismerem. Ekkor szólt közbe Andrejev:

„Majd Kiszeljov megmutatja, itt lakik nem messze."

„Akkor fussatok érte!" – adta ki az ukázt a tolmács.

Én rohantam el érte. Kiszeljov a kemencén aludt. De szívesen fölkelt, és azt mondta: „Tudom jól. Nyáron már kiásták őket a lengyelek."

„Most meg majd kiássuk mi" – mondtam.

„Már rég itt lenne az ideje – dörmögött az öreg –, ez pont olyan, mintha bűn terhelné az ember lelkét." Kiszeljov istenfélő ember volt.

Mindannyian elmentünk Kiszeljovval, ő pedig rámutatott a helyre: „Itt fekszenek".

Ez volt a legnagyobb sír. Csak most vettem észre, hogy a szélénél nem egyenletes a talaj, elüt a természetes felszíntől. De ettől eltekintve álcázták kidöntött fákkal és frissen ültetett fenyőfacsemetékkel. Elkezdtünk ásni. Nem ment könnyen a munka, mert fagyott volt a föld. A gallérom mögé folyt a veríték. Ledobtam a bekecset, és ebben a pillanatban vettem észre, hogy odaállítottak egy kis nyírfa keresztet.

„Honnan van ez a kereszt?" – kérdeztem Kiszeljovot.

„Van ott még egy másik is – felelte. – A lengyelek állították."

„Jaj, de szörnyű hullaszag van itt!" – kiáltott föl Andrejev, aki a gödör mélyén ásott. Vaszilkov felhívta a figyelmünket arra, hogy itt fekete a föld, pedig mindenütt homokos-agyagos a talaj. Most lement a gödörbe, de nem bírta ki. Folytattam a munkát, eldobáltam a fekete földet, és alatta hevertek... a holttestek, katonakabátban. Megcsikordult a földbe nyomott lapát. Lehajoltam, és kitapogattam egy gombot. Sas volt rajta.

„Megvan!" – kiabáltam a tolmácsnak, és odaadtam neki a gombot. Zsebre tette, majd leállíttatta a munkát, és visszamentünk Gnyezdovóba.

De mikor Voss megtudta, milyen eredménnyel járt a keresés, ránk parancsolt, hogy menjünk vissza Koszogoriba. – Kiszélesítettük a gödröt. Voss saját kezűleg emelte föl az egyik meggyilkolt koponyáját, megnézte, majd szóratott egy kis homokot a hullákra, nekünk jelentkeznünk kellett a csendőrség hivatalában, ő meg bement Szmolenszkbe.

Pontosan aznap tettünk először vallomást, azt le is jegyezte a német csendőrség bécsi illetőségű hivatalnoka, Gustav Ponka. Vaszilkov megrémült a vallomás következményeitől, és nem akarta aláírni. Egyébként mindannyian tökéletesen tisztában voltunk azzal, hogy most ki is mondta ránk a halálos ítéletet a szovjet ha-

talom. Nem álltak valami jól a németek a fronton... De Ponka nem erősködött, és elengedte Vaszilkovot. Amikor elment, Andrejev is elbizonytalanodott. Ekkor azt mondtam neki:

„Írd alá, testvér! Én bevallom a teljes igazságot, és alá is írom!"

Andrejev hagyta meggyőzni magát, és aláírta. Néhány nappal ezután már terjedelmesebb vallomást tettünk. Közben a németek interjúkat szerveztek, és a lehető legtöbb személy vallomását gyűjtötték be.

Egy vagy két héttel ezután kezdték módszeresen kihantolni a sírokat. Én vállaltam azt a feladatot, hogy embereket veszek fel a helyi lakosok közül az exhumálási munkálatokra. Attól kezdve állandóan Koszogoriban voltam, és a szemem előtt folyt a munka mindvégig. Különféle bizottságok érkeztek, számtalan küldöttséget és csoportot hoztak oda. Az volt a szokás, hogy a németek félrehúzódnak, amikor minket, tanúkat kérdeznek. Csak a tolmácsuk maradt ott. De később azt javasolták nekünk, hogy keressünk magunknak saját tolmácsot, nehogy valamiféle nyomásra gyanakodjanak. Találtunk is ilyet. Jevgenyij Szemjanyenko volt az, egy helyi lakos, a Novije Batyoki faluban élő lengyel nő, Emilia Szemjanyenko, leánykori nevén Kozłowska fia. A németek nem gyakoroltak ránk semmiféle nyomást, sem akkor, amikor a Katyńba érkező küldöttekkel találkoztunk, sem a nyomozás alatt.

Ha valakit terrorizálnak vagy vernek, az biztos a fülünkbe jut. Ha nem fecsegi ki az egyik, akkor kikotyogja a másik. Egy ujjal sem nyúltak senkihez. De miért is tették volna? Az igazat vallottuk, és kész. És ez az igazság kapóra jött nekik. Ami pedig Kiszeljovot illeti, nyugodtan kijelenthetem, hogy mindkét fülével ugyanúgy hallott azelőtt és azután is, pedig öreg volt már. A két keze is egészséges volt. 1943. szeptember 24-én láttam utoljára. Elbúcsúzott tőlem, megszorította a kezemet a jobbjával, a bal kezében egy batyut tartott, és még a talicskát is fogta. Vagyis annak is egészségesnek kellett lennie. Azon viszont... hogy azóta megsüketült és el van törve a keze, egyáltalán nem csodálkozom. Inkább azt furcsállom, hogy még él, ha él. Miért? Mindjárt elmondom.

Egyik tanúval sem történt semmi, kivéve Alekszandr Jegorovot. Őt a kihantoláson alkalmazták állandóan, és – lopott. Ha látott

valami értékeset az elhunyt zsebében vagy a csizmaszárban, rögtön el is tulajdonította. Talált aranypénzeket, gyűrűt... Tetten érték és agyonlőtték.[10] Mindannyiunkat, akik tanúvallomást tettünk, elvittek Gruscsenkába, és ott lemezre vették a hangunkat. Előtte még egyszer esküt kellett tennünk a német bíró előtt.

Közben már elkerülhetetlenné vált a német hadsereg visszavonulása. Közeledett a front. Minden éjszaka, minden áldott nap tisztábban lehetett hallani az ágyúdörgést a keleti horizont felől. Visszajönnek a bolsevikok. Akkor mi lesz velünk? Hisz mi lepleztük le a bűntényt, mi vallottuk eskü alatt az igazságot. – Az emberek a fejüket csóválják. „Siralmas sors vár rátok." Lépten-nyomon a vesztünket jövendölték. Azt tanácsolták, szökjünk el.

Aztán hirtelen... elhallgattak az ilyen hangok. Sőt, az ellenkezőjét kezdték hajtogatni. Egyszer csak – kezdetben még alig kivehetően, később egyre gyakrabban – maradásra biztató, vigasztaló hangokat kezdtem hallani. Engem nem volt olyan könnyű megtéveszteni. Valamiféle cselszövést szimatoltam. Ma már a legcsekélyebb kétség sem férhet ahhoz, hogy egyértelmű instrukciót hoztak a front túlsó oldaláról ideküldött ügynökök: mindenáron itt kell tartani mindazokat, akik mondtak valamit a katyńi gyilkosságról, különös tekintettel azokra, akik beszéltek a küldöttekkel, a vallomásukat pedig jegyzőkönyvbe vették a németek. Nekik később szovjet kézre kellett kerülniük. Egyszer találkoztam a községi hivatalban Szergej Nyikolajevvel, akit egyébként jól ismertem, tudtam, hogy kommunista. Félrevont, és azt suttogta:

„Te, Ivan, el ne menj! Ne félj semmitől! Mi majd megvédünk téged."

„Még gondolkodom rajta" – feleltem.

Egyszer benéztem Kiszeljov házikójába. Ott találtam egy másik kommunistát, párttagjelöltet, Tyimofej Szergejevet,* aki élénk

* A szövegben tévedésből „Szergejevics", később viszont már „Szergejev" néven szerepel.

vitát folytatott az öreggel. Rögtön elhallgatott, amikor meglátott. Leültem a padra, és jelentéktelen dolgokról beszélgettünk, végül megkérdezem Kiszeljovot:

„Hát te, Partyemon? Maradsz? Mész?"

Szergejev nem hagyta szóhoz jutni.

„Kiszeljov – mondta – nem megy sehová! Öreg már, nem csinálnak vele semmit. Azt mondja, a németek erőszakkal kényszerítették vallomásra, és ezzel le is zárul az ügy."

Később észrevettem, hogy állandóan nyüzsög valaki Kiszeljov körül, hol ismerős kommunisták, hol ismeretlen, idegen emberek járnak hozzá. Nyilván vigyáztak rá. Kétségkívül az öreg tudott a legtöbbet, ezért rá figyeltek a legjobban. Annyi ügynököt állítottak rá, hogy végül a kezükben maradt... Utána rettenetesen összeverhették az NKVD-n, mert Kiszeljov kemény ember volt, istenfélő, és szerette az embernek szemébe mondani az igazságot.

Azt hiszem, másnap kerestem meg Matvej Zaharovot, aki a németek idején bírói funkciót töltött be Novije Batyoki községben, és ő is tett vallomást a katyńi gyilkosság ügyében. A nagybátyám volt, anyám fivére. A nagynéném vodkával kínált, és beavatott a titokba:

„Jöttek hozzánk partizánok, és azt mondták, maradjunk. A hajunk szála sem görbülhet meg. Majd ők megvédenek miket."

„Én meg azt hiszem, menekülni kell" – feleltem.

„Vanyka, te aztán nagyon okos vagy – kiabált a nagynéném –, de most butaságokat beszélsz. Mi maradunk."

Közben engem is kezdtek rábeszélni. Állandóan ugyanazt a nótát fújták: „Majd azt valljátok, hogy a németek kényszerítettek, vertek, kínoztak benneteket, kényszer hatására mondtátok az egészet, vagy nem is voltatok magatoknál."

Odáig fajult a helyzet, hogy még Andrejev Ivan is beállított hozzám egy reggel ezzel a tervvel:

„Van nálam otthon egy ismerős. A partizánok küldték. Arról győzköd minket, hogy szökjünk át hozzájuk az erdőbe. Még itt vannak a németek, de majd ők vigyáznak ránk, amíg be nem vonul a Vörös Hadsereg,"

„Amíg meg nem jön az NKVD, ezt akartad mondani." – Andrejev a fejét vakargatta, én meg folytattam: „Meg vagy te őrülve, vagy mi van veled?! Nem tudod, mit művelnek velünk?! Ha nem azért kapnak el, amit vallottunk, akkor azért van végünk, mert ismerjük az igazságot!"

Andrejev végül úgy döntött, elmenekül a bolsevikok elől. Sikerült meggyőznie a Voss hivatalában dolgozó tolmácsot, aki elvitte magával. Nekem már nem maradt hely. Két nappal ezután anyámmal és az unokahúgommal együtt fölkéredzkedtünk a német gépkocsioszlopra.

Minszkben találkoztam Andrejevvel és Jevgenyij Szemjonyenkóval. Fogalmam sincs, mi történt velük később. Anyámat ott kellett hagynom Németországban, most meg csavargok...

....

– Még egy fontos kérdés: hány holttestet ástak ki Katyńban?

– De hát ez köztudott. Valamivel több mint négyezret.

– Hát az a nyolcadik sír?

– Az egészen kicsi sírgödör volt. A németek betemették. – A következő pillanatban hozzáfűzte: – De hát maga is ott volt.

– Igen – feleltem –, stimmel.

XVIII. fejezet

HOL GYILKOLTÁK MEG A TÖBBI LENGYEL HADIFOGLYOT?

Megoldódott a katyńi gyilkosságok rejtélye. Tudjuk, kiket öltek meg, hányan voltak, és ki gyilkolta meg őket.

A bolsevikok 1940 tavaszán agyonlőttek több mint négyezer lengyel foglyot, szinte kizárólag tiszteket, akiket azelőtt a kozelszki lágerbe zártak.

De mivel az eltűnt foglyok összlétszáma mintegy tizenötezer volt (alighanem tizennégyezer-ötszáz), és nem mindegyiküket tartották abban az egyetlen kozelszki lágerben, hanem, mint tudjuk, Osztaskovban és Sztarobelszkben is voltak, fölmerül a kérdés: mi történt a többi fogollyal, aki nem került elő Katyńban, és a másik két lágerben raboskodott. Mivel a mintegy tízezer fogoly közül senki sem adott életjelet 1940 tavasza óta, és hiába próbáltak közbenjárni az érdekükben, hiába mozgósítottak komoly energiákat annak érdekében, hogy felkutassák őket, kétség nem férhet ahhoz, hogy őket is elpusztították. Mivel szovjet területen veszett nyomuk, nyilván a szovjet államapparátus mészárolta le őket.

Tehát, mint fentebb bizonyítottam, újabb bűnténnyel van dolgunk, melynek során még több áldozatot gyilkoltak meg. Nagyjából tudjuk a számukat. Csak azt nem tudjuk, pontosan hol és milyen körülmények között követték el.

AZ OSZTASKOVI FOGLYOK SORSA

1943. június 16-án jelentkezett a Szovjetuniót elhagyó Lengyel Hadsereg ötös számú körletében, az irodában egy bizonyos Katarzyna Gąszciecka. Ez a nő, az egyik eltűnt lengyel tiszt felesége

ahhoz a nagy létszámú lengyel népességhez tartozott, amelyet erőszakkal deportáltak a szovjet hatóságok. Ezt a történetet mesélte:

„1941 júniusában átszállítottak hajóval a Fehér-tengeren mintegy négyezer férfi és nő társaságában, akit hozzám hasonlóan tartóztattak le és deportáltak Lengyelországból. Arhangelszkből vittek a Pecsora folyó torkolatához, újabb kényszermunkára, újabb száműzetésbe. A fedélzeten ültem. A szárazföldet, a távolodó partot néztem, hirtelen kínzó vágy fogott el, úgy hiányzott a szabadság, a szülőhazám, a férjem és egyáltalán az élet. Sírva fakadtam. Hirtelen ott termett előttem egy fiatal orosz katona, alighanem a bárka legénységéhez tartozott, és megkérdezte:

– Hát te meg mit bőgsz?

– Siratom a sorsomat. Vagy talán maguknál nem szabad, a maguk »szabad« államában nem sirathatom a férjemet, mert nem tudom, mi lett a sorsa?

– Miért, mi volt?

– Százados – feleltem.

A bolsevik gúnyosan vigyorgott.

– Rajta már nem segítenek a könnyek. A tisztjeiteket mind vízbe fojtották. Ide, a Fehér-tengerbe – mondta, sarkával a fedélzet deszkáján kopogva. Aztán a legnagyobb cinizmussal elmondta, hogy ő is benne volt a mintegy hétezer személyt kísérő konvojban. Sok lengyel rendőr és tiszt volt köztük. Kivontattak két bárkát. Miután kihajóztak a nyílt tengerre, a bárkákat lekapcsolták és elsüllyesztették. – Mind lemerültek a tenger fenekére.

Abban a pillanatban, amikor ezt mondta, ott állt mellettem egy öregember, szintén orosz, ő is a bárka legénységéhez tartozott, de nem volt katona. Amikor a másik távozott, az öreg odajött hozzám, a hajópárkányra támaszkodott, és mondott halkan néhány együttérző szót.

– Igaz volt – mondta –, amit az az ember mesélt. A saját szememmel láttam. A legénység átszállt a vontatóhajóra. Kilyukasztották a bárkákat. Szörnyű látvány volt – mondta a könnyeit törölgetve, és felsóhajtott. – Senki sem menekült meg."

Ez az elbeszélés nagyjából összhangban állna számos körülménnyel, amely az osztaskovi lengyel fogolytáborral kapcsolatos. Mindenekelőtt az a tény elgondolkodtató, hogy említették a rendőrséget, az ő embereik pedig kizárólag Osztaskovban raboskodtak. A másik a mintegy „hétezres" szám, amelyet az orosz említett, ez nagyjából megegyezik az osztaskovi foglyok számával, akik, mint tudjuk, több mint hatezren voltak. – Továbbá azt is tudjuk, hogy Woronecki lengyel rendőr őrvezető, akinek egy kisebb csoporttal sikerült eljutnia a grjazoveci táborba, onnan pedig szabadon engedték, szintén hallott arról a tábor őrétől, hogy vízbe fojtották a foglyokat. J. B. csendőr őrmester vallomásai, bár nem esik szó bennük a vízbe fojtásról, arra utalnak, hogy északra vitték a foglyokat, miután kiürítették az osztaskovi tábort.

Tényleg elvitték őket Bologoje állomásra, amely Osztaskovtól északra van, de hogyan tovább?...

Később, amikor a Lengyel Hadsereget szervezték a Szovjetunióban, és lázasan keresték az eltűnt foglyokat, hatalmas erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy felkutassák őket, több tucat változatban terjesztették azt a hírt, hogy lengyel foglyokat láttak Oroszország távoli, északi területein, vagy hallottak róluk. Azt a változatot is állandóan emlegették, hogy vízbe fojtották őket, állítólag történt valamiféle rejtélyes katasztrófa a Fehér-tengeren stb. – Eleinte azt hitték, minden foglyot elvittek északra. Katyń felfedezése elvágta az újra meg újra összeragasztott hipotézisek láncolatát. Másrészt viszont kiderült, hogy tényleg vittek 1940-ben északra lengyel foglyokat, de nem tavasszal, hanem ősszel, és nem a három említett lágerből, hanem a balti államok internálótáboraiból. De a teljes zűrzavarban és a későbbi háborús káoszban összekeverték a kettőt. A balti államok internálótáboraiból tényleg deportálták a foglyokat, de nem gyilkolták meg őket.

Az eddig összegyűjtött anyagban nincsenek olyan konkrét adatok, amelyekből levonhatnánk a végső következtetéseket, és kijelenthetnénk, hogy tényleg vízbe fojtották az osztaskovi foglyokat. Katarzyna Gąsziecka vallomásai fontosak, de nem elegendőek.

Ha a foglyokat Osztaskovból Arhangelszkbe vitték volna, valóban Bologoje állomáson át vezetett volna az útjuk. De...

Ésszerű okok szólnak a vízbe fojtás ellen. Hiszen tudjuk, hogy mindhárom tábor lakóinak ugyanaz volt a sorsuk, akkor is, amikor még megvoltak a lágerek, és akkor is, amikor egyszerre kiürítették ezeket. Az analógia teljes. Ugyanazokat a módszereket alkalmazták a foglyokkal szemben, ebből pedig sejthetjük, hogy ugyanaz a felső szinten kiadott parancs döntötte el a sorsukat, amely minden bizonnyal nemcsak a meggyilkolásukat írta elő, hanem azt is, hogy milyen módon kell végrehajtani a bűntényt.

Ilyen szinten következetlenségnek tűnne, ha a kozelszki foglyokat Szmolenszk lakott környékén, a viszonylag kis területű katyńi erdőben gyilkolják meg, ugyanakkor több mint hatezer foglyot Osztaskovból elvisznek egészen Arhangelszkbe, hogy ott még bárkákra tereljék, majd a tengerbe fojtsák őket, amikor ugyanúgy agyon lehetett lőni őket, mint a társaikat Katyńban, útközben, a mérhetetlen, hatalmas erdőségekben, olyan területen, amely sokkal alkalmasabb arra, hogy eltüntessék a bűntény nyomait, mint Szmolenszk környéke.

Ezek az ésszerű okok tehát amellett szólnak, hogy az osztaskovi foglyok valahol el vannak temetve, nem messze attól az állomástól, ahol kiszállították őket a vagonokból, mint ahogy a kozelszki foglyok is a gnyezdovói állomás közelében nyugszanak.

A SZTAROBELSZKI FOGLYOK SORSA

Hová tűnt mintegy háromezer-ötszáz lengyel tiszt Sztarobelszkből? Erre a kérdésre is csak hasonló választ adhatunk, vagyis az analógiára kell hagyatkoznunk.

Mint tudjuk, egy harkivi állomáson hagyták maguk után az utolsó nyomot azok a foglyok, akiket 1940 tavaszán szállítottak el Sztarobelszkből. Utána nyomuk veszett. – „Itt szállítják ki a maguk embereit", mondta a szovjet vasutas. Talán igaz volt, de lehetett hazugság is. Nagyon hiányos tanúságtétel. – Valahol a közelben, vagy távolabb tarkón lőtték és közös sírgödörbe lökték, aztán betemették őket, facsemetéket ültettek a sírra...

II. rész

A SZOVJET KÖZLEMÉNY HAZUGSÁG

Mint már tudjuk, a Katyńban elkövetett bűntény ügyében a szovjet kormány, melynek parancsát végrehajtották a tettesek, számtalanszor nyilatkozott, a közleményeiben tagadta a bűnösségét. A hivatalos szovjet változat szerint nem ők követték el a bűnt, hanem a németek öltek meg több ezer lengyel tisztet.

Miután kiűzték a német csapatokat Szmolenszkből, amelynek a környékén található Katyń, „különleges bizottság" utazott oda a szovjet kormány megbízásából, amely állítólag vizsgálatokat végzett a bűntény helyszínén, az eredményeit pedig abban a közleményben adta közre, amelyet szó szerinti formában idézek.

Még hozzá kell tennem, hogy amikor a szovjet hatóságok állítólag nyomozást folytattak, meghívták erre a külföldi lapok Moszkvában tartózkodó tudósítóit. Lássuk, mit ír e tudósítók részvételéről az ismert amerikai író és újságíró, W. L. White a New Yorkban, 1945-ben megjelent *Report on the Russians* című könyvének 133–134. oldalán:

Az angol-amerikai tudósítók – jó szemű megfigyelők – többsége már az érkezése előtt elhitte, hogy a németek követték el ezt a gyilkosságot.

Nehéz lett volna teljes biztonsággal megállapítani, mikor lőtték le őket, de az egyik éber riporter észrevette, hogy az egyik lengyel holttestén hosszú téli fehérnemű van, és felhívta erre a beosztott szovjet orvos figyelmét. Ez az orvos megemlítette, hogy a holttestek többségén meleg fehérnemű vagy kabát volt, esetleg mindkettő. Ez mintha azt az elméletet támasztotta volna alá, hogy a lengyeleket inkább 1940 áprilisában lőtték agyon, ahogy a

németek bizonygatják, nem pedig 1941 augusztusában és szeptemberében, ahogy a szovjet kormány állítja.

Amikor beszámoltak erről a megfigyelésükről a kíséretükben lévő szovjet tiszteknek, ez láthatóan zavarba hozta őket, végül az oroszok azzal az érvvel hozakodtak elő, hogy Lengyelországban nagyon kiszámíthatatlan az időjárás, ezért szeptemberben is viselhetnek prémgalléros kabátot és hosszú fehérneműt.

A riporterek inkább elhitték a szövetségeseik történeteit, akik a legnagyobb természetességgel hárították a németekre a bűnt. S mi több, a moszkvai cenzúra kihúzott minden olyan mondatot, amely bármiféle kételyt fejezett ki.

Amikor azt írta a riporter: „*Nem vagyok orvos szakértő, de azt mondják a doktorok,* hogy e holttestek állapota azt bizonyítja, a németek követték el a gyilkosságot", a cenzúra kihúzta a mondat (kurzívval jelölt) hipotetikus részét, csak a puszta kijelentést hagyta meg.

Minden olyan mondatot is kihúztak, amely arra utalt, hogy a tudósítónak bármiféle kételyei is lehettek – az olyan szavakra gondolok, mint „véleményem szerint", „valószínűleg", „a bizonyítékok, amelyeket megmutattak nekünk, arra utalnak" –, ez a beavatkozás olyan eredményes volt, hogy mire a tudósítások eljutottak Amerikába, az újságírók ugyanolyan határozottan ítélték el a németeket, mint a *Pravda* szerzői.*

* Az idézet után ez a mondat következik a gépelt szövegben: „A szovjet bizottság hivatalos közleménye, amelyet később adtak ki, a következőképpen hangzik", majd a közlemény teljes szövege is olvasható.

[E kiadáshoz nem mellékeltek számos, máshol is hozzáférhető dokumentumot (a ford.)]

A HAZUGSÁG LELEPLEZÉSE

A bizottság említett közleményének az a célja, hogy fölmentse a szovjeteket az alól a vád alól, hogy ők követték el e háború legnagyobb bűntényét, hisz súlyát és minőségét tekintve kétségkívül a katyńi gaztett volt az.

A közlemény nem éri el a kitűzött célt, mint kimutatom az alábbiakban, a közleményben olvasható kijelentések pontos elemzése után, emlékeztetve többek között számos olyan körülményre, amelyet az olvasó már ismer.

A szovjet bizottság összetétele

A *Közlemény* bevezetője tartalmazza azoknak a személyeknek a listáját, akik tagjai voltak a szovjet „különleges bizottságnak". Amikor a bizottság összetételét tárgyaljuk, emlékeztetnünk kell arra, hogy bár a németek ugyanebben az ügyben alakított hasonló bizottsága főként a Németországtól vazallusi függőségben lévő államok professzoraiból állt, azért olyanok is bekerültek, akik a semleges államok tudományát képviselték. Ezenkívül a német kormány nem ellenezte azt, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt hivatalos képviselete is részt vegyen e bizottság munkájában, ellenkezőleg, meghívta őket résztvevőnek. – A lengyel kormány azzal a kéréssel fordult a Nemzetközi Vöröskereszthez, hogy vizsgálja ki a katyńi gyilkosság ügyét. Így a világ egyik állama sem akadályozta, Németországot is beleértve, hogy a felfedezett bűntény ügyét bízzák a Nemzetközi Vöröskereszt elfogulatlan, semleges bizottságára, amely az egész világon komoly tekintélynek örvend. Ezt csak a szovjet kormány ellenezte. A szovjet kormány

álláspontja tette lehetetlenné azt, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt elfogulatlanul kivizsgálja a katyńi bűntény ügyét.

A szovjet kormány viszont egy évvel később saját bizottságot alakít, melybe a következő embernek tartoznak:

Burdenko
Alekszej Tolsztoj
Nyikolaj metropolita
Gundorov
Kolesznyikov
Potyemkin
Szmirnov
Melnyikov

Minden említett személy orosz nemzetiségű és szovjet állampolgár. Nem került be a bizottságba egyetlen külföldi és egyetlen lengyel sem.

Mivel a bizottság minden tagja szovjet állampolgár, az ítéletének nincs objektív értéke; semmi sem garantálja az elfogulatlan állásfoglalást, hisz köztudott, hogy a szovjet állampolgárok nem mondhatnak szabadon véleményt, nem ítélkezhetnek önállóan.

A MEGGYILKOLTAK HAMIS SZÁMA

A szovjet közlemény ezt hirdeti a bevezetőben:

A törvényszéki orvosi vizsgálatok adatai szerint a holttestek száma eléri a tizenegyezret.

Ez nem igaz. Mert a Katyńban talált holttestek száma nem haladja meg a négyezer-háromszázat.

Először a németek adtak meg hamis számot. Nyilván voltak információik arról, hogy a lengyel kormány és a lengyel katonai vezetés hasztalan próbálja felkutatni a hiányzó tizenötezer foglyot, köztük mintegy kilencezer tisztet. Ekkor találták meg a katyńi

sírokat, a németek pedig meg voltak győződve arról, hogy itt ölték meg minden hiányzó tisztet, és mielőtt még kiemelték volna a holttesteket, a már nyitott sírgödrök alapján tízezerre „saccolták" az áldozatok számát, ezt nyilvánosságra hozták, majd azt állították, hogy ez a szám tíz-tizenkétezer között lehet.

Mivel a németek a saját politikai céljaikat követve, szovjetellenes propagandaként hozták nyilvánosságra a felfedezéseiket, természetesen érdekükben állt, hogy a lehető legmagasabb legyen a meggyilkoltak száma.

A németek olyan nagyban folytatták a propagandát, hogy ha később visszakoznak, beérik a kezdetben megadott szám felével, az azzal a veszéllyel fenyegetett volna, hogy hitelét veszti a propagandájuk. Nyilván ezért döntöttek úgy, hogy eltitkolják, hány holttestet is találtak valójában, azóta sem publikálták sehol ezt az adatot.

A szovjet kormány pedig nem tudhatta, hogy a hazai lengyel ellenállók már rendelkeznek a Katyńban talált áldozatok pontos számával.

Amikor tehát kihirdették a saját változatukban a tízezres számot, nem tartottak attól, hogy ezen a ponton lelepleződhetnek. Ezenkívül természetesen nagyon jól jött nekik ez a német változat, mely szerint nagyjából minden hiányzó lengyel fogoly Katyńban végezte. Hisz még ha el is ismertetik, hogy „Katyń" a németek műve, de megadják az áldozatok valódi számát, akkor is fölmerül a kérdés, hogy mi történt a többi fogollyal, akit nem találtak Katyńban. Erre a kompromittáló kérdésre megint választ kellene adnia a szovjet kormánynak. A szovjet bizottság pontosan azért adta meg a hamis tizenegyezres számot, hogy ne kelljen erre választ adnia.

„A KATYŃI ERDŐ"

E cím után a közleményben kijelentik:

A környékbeli lakosság marhákat legeltetett a katyńi erdőben, ott gyűjtött tűzifát magának. A katyńi erdőben nem volt sem-

miféle tilalom, nem korlátozták a belépést. Ez az állapot egészen a háborúig változatlan maradt.

Ezt a szakaszt nyilvánvalóan olyan olvasóknak fogalmazták, akik nem tudnak eligazodni Katyń topográfiájában. A „katyńi erdő" népszerű használatban a bűntény helyszínét jelöli. De nagyon tág fogalom, mivel igen nagy földterületek tartoznak Katyńhoz, amelyeket nem csak egy, hanem több helyen erdősítettek. Tehát a Kecskehegyet, vagyis a bűntény tényleges helyszínét is nevezhetjük „katyńi erdőnek", meg más területeket is. A szovjet közleményben a továbbiakban nem kerülik a Kecskehegy elnevezést, ellenkezőleg, gyakran használják. De nem írják, hogy „a környékbeli lakosság marhákat legeltetett a Kecskehegyen" stb., hanem a „katyńi erdő" áll a helyén, ez pedig kétségkívül megfelelhetett a valóságnak, bár mit sem változtat azon az ismert tényen, hogy a lakosok közül senki sem léphetett be a bűntény helyszínére. Annál is inkább, mert az az erdő, az NKVD-üdülő közelében lévő Kecskehegy állandó vesztőhely volt, mint a környékbeli lakosok állították, de erre utaltak az 1943-ban kihantolt holttestek is, amelyeket az oszlás különböző stádiumaiban találtak. A ruhamaradványokból ítélve az áldozatok szovjet állampolgárok voltak.

„Lengyel hadifoglyok Szmolenszk környékén"

E cím alatt a következőket olvashatjuk a szovjet közleményben:

A különleges bizottság megállapította, hogy mielőtt a német megszállók elfoglalták Szmolenszket, a körzet nyugati régióiban lengyel hadifoglyok, tisztek és katonák dolgoztak útépítésen, és az utak karbantartását végezték. A lengyel hadifoglyokat három speciális táborban helyezték el – 1-ON, 2-ON, 3-ON –, Szmolenszktől 25–45 kilométerre nyugatra. A tanúvallomások és a dokumentumok igazolják, hogy a hadműveletek megkezdése után kialakult helyzetben nem lehetett időben kiüríteni a táborokat, így minden lengyel hadifogoly, valamint az őrség és a tábori személyzet egy része német fogságba esett.

Ez a kijelentés természetesen hazugság, mert a Katyńban meggyilkolt tisztek nem ültek semmiféle Szmolenszk környéki táborokban.

Jellemző, hogy a szovjet közlemény megadja az állítólagos lágerek számát és azt is, milyen messze vannak Szmolenszktől (25–45 kilométer), de nem adja meg mindezzel együtt a helységek nevét, ahol állítólag voltak. Azt sem közli, mikor hozták létre ezeket a táborokat, és mikor helyezték el ott a foglyokat. Azt sem magyarázza el, miért nevezik „különlegesnek" az említett táborokat, és pontosan miben is rejlett ez a „különlegességük".

A kijelentés ezenfelül nyilvánvaló, mondhatni, kiáltó ellentétben áll a számos beszélgetés tényével, amelyet a legmagasabb rangú szovjet vezetőkkel folytatott az eltűnt lengyel tisztekről Sikorski tábornok és Anders tábornok, Kot nagykövet és Czapski lovassági őrnagy. Épp elég anyag van erről az emigráns lengyel kormány birtokában, ezeket brit hivatalos személyek is jól ismerik.

Ebből többek között az következik, hogy sem Sztálin, sem a hatalom, az NKVD, a táborparancsnokság stb. legmagasabb rangú képviselői egyetlen szóval sem említették a Szmolenszk környéki lengyel fogolytáborokat, amíg csak be nem jelentették a németek a katyńi felfedezéseiket, bár a keresésnek a Szovjetunió egész területére ki kellett terjednie, olyan távoli helyeket is beleértve, mint a Ferenc József-föld és Mandzsúria határa.

Semmiképpen sem lehet hát igaz az, amit az NKGB őrnagya, Vetosnyikov, az 1-ON láger parancsnoka vallott – amint arról a szovjet közlemény is beszámol a továbbiakban –, hogy a szmolenszki vasút forgalomvezetőjéhez, Ivanovhoz fordult azzal a kéréssel, hogy bocsásson a rendelkezésére vagonokat a foglyok elszállítására, mint ahogy Ivanov sem vallott igazat, amikor azt állí-

totta, hogy Vetosnyikov ilyen ügyben jelentkezett nála. A szovjet viszonyok ismerete általában, különös tekintettel az Állambiztonsági Népbiztosság (NKGB) és a Belügyi Népbiztosság (NKVD) tevékenységére, kizárhatja azt a lehetőséget, hogy a Moszkvától nem messze lévő Szmolenszk környékén tizenegyezer fogoly tiszt lehetett (mint a szovjet változatban állítják), és ezt a tényt évek alatt sem sikerül megállapítani, bár állítólag a legnagyobb erőket mozgósítva keresik őket olyan személyek, mint Sztálin, Molotov, Visinszkij, Rajhman, az NKVD tábornoka, Naszedkin, minden láger, az egész Gulag parancsnoka, és mások – miközben tudott erről a szmolenszki szakasz forgalomvezetője, Ivanov és az NKGB őrnagya, Vetosnyikov. Ráadásul Vetosnyikovnak vissza kellett volna vonulnia a német megszállás elől Oroszország belterületére, amint az a szavaiból kiderült, vagyis kapcsolatban maradt az elöljáróival. Állítólag megpróbált Szmolenszkből kapcsolatba lépni Moszkvával. Nem sikerült neki, de miután visszavonult a városból, amikor azt elfoglalták a németek, kötelessége volt jelenteni a felettes hatóságoknak, mi lett a hadifogolytábor sorsa; ezt kétségkívül meg is tette volna, ha valóban létezik ilyen tábor, és Vetosnyikov a parancsnoka. Ez esetben az említett szovjet hatóságoknak már 1941 júliusában pontos jelentéssel kellett rendelkezniük.

Zárójelben jegyzem meg, hogy ennek ismeretében különösen valószínűtlennek tűnik az, hogy ugyanazok a szovjet hatóságok, amelyek azokban az években nem tudták felkutatni tizenötezer lengyel fogoly tartózkodási helyét – már egy nappal azután, hogy a német rádió beszámolt erről a döbbenetes felfedezésről, a Szovinfbjuro 1943. április 15-i és 17-i közleményeiben nemcsak arról tudták tájékoztatni az egész világot, hogy állítólag voltak táborok Szmolenszk környékén, hanem részletes információkkal is szolgálhattak arról, hogy mi lett a több ezer fogoly sorsa. Ezekben a közleményekben ugyanis arról számoltak be, hogy a táborokat elfoglalták a németek, agyonlőtték a foglyokat, a holttesteknél talált hamisított dokumentumokat és apró tárgyakat pedig a német megszállás alá került területeken készítették.

Természetesen feltételezhetjük, hogy mindez csak hipotézis volt. Az a tény viszont, hogy ezeket a feltevéseket később igazán

csodálatosképpen mind igazolták a szovjet bizottság később kiadott közleményében, óhatatlanul azt a gyanút kelti az emberben, hogy ugyanaz a forrása az 1943. április 15-i és 17-i közleményeknek és a bizottság 1944. évi közleményének, melyben azt állítják, hogy léteztek ezek a Szmolenszk környéki táborok, a tartalmukat pedig már azelőtt meghatározták, hogy a szovjet bizottság Katyńba érkezett volna.

Miért Gnyezdovóban szállították ki a vagonokból a foglyokat?

De számos egyéb körülmény is kétségessé teszi azt az állítást, hogy a szovjet hatóságok 1940 tavaszán lengyel hadifogolytáborokat szerveztek Szmolenszk környékén. Az egyik ilyen tény az, hogy a gnyezdovói állomáson szállították le a foglyokat.

Ha ugyanis Szmolenszktől 25–45 kilométerre nyugatra létesítették ezeket a táborokat, valószínűtlen, hogy e táborok számára Gnyezdovo lett volna a végállomás, hiszen csak 12 kilométerre van Szmolenszktől, azon a vonalon, ahol elég sűrűn helyezkednek el más állomások, amelyek ugyanúgy alkalmasak a foglyok leszállítására, mint Gnyezdovo. Nem tudunk logikus érveket felhozni amellett, hogy autóval szállítják a foglyokat a 12–32 kilométerre lévő táborokba, amikor jelentősen le is rövidíthetnék ezt a szakaszt azzal, hogy két-három állomással nyugatabbra szállítják őket gépkocsira. Kétségkívül így is tettek volna, ha a foglyokat táborokba viszik az állomásról, nem pedig egyenesen a Gnyezdovótól 3 kilométerre lévő katyńi erdőbe – kivégzésre.

Az állítólagos táborok evakuálásával kapcsolatos ügyek

De térjünk vissza Vetosnyikov őrnagy vallomásaihoz: állítólag evakuálni akarták a táborokat. Itt mindenekelőtt az a legfeltűnőbb, hogy a foglyok evakuálása semmiben sem emlékeztet a Szovjetunióban elfogadott és széles körben alkalmazott módszerekre,

amelyekről bővebb példaanyag található a VII. fejezetben; és az sem derül ki, hogy miért nem lehetett evakuálni a lengyel foglyokat a Szmolenszk környéki állítólagos táborokból. Az analógia hiánya vagy egyszerűen az ellentmondás még feltűnőbb lesz, ha megnézzük, milyen volt a hadi helyzet a fronton.

Azt állítja az 1941. július 16-i szovjet hadi jelentés:

Az ellenség Vicebszk környékén megpróbált behatolni a keleti területekre, de kudarcba fulladtak a kísérletei.

Ne felejtsük el, hogy a szovjet változat szerint a három „különleges" lengyel hadifogolytábor Szmolenszktől 25–45 kilométerre nyugatra, azaz Vicebszktől 80–100 kilométerre keletre helyezkedett el...

De a szovjet közleményben még 1941. július 28-án is ezt állítják:

Szmolenszk továbbra is tartja magát.

Most fölmerül a kérdés: mikor igényelt Vetosnyikov őrnagy vagonokat Ivanov tanútól? A szovjet bizottság közleményében nem adják ugyan meg a pontos dátumot, megadja viszont a moszkvai *Wolna Polska* kiküldött tudósítója *A bűn nyomában* című beszámolójában.

1941. július 12-én az egyik tábor parancsnoka vagonokat igényelt [Ivanovtól].

Tehát: július 12-én. Ugyanakkor a frontszakaszról küldött tudósításokból világosan kiderül, hogy nemcsak július 12-én, hanem még 13-án és 14-én, sőt valószínűleg július 15-én is lehetett volna evakuálni a „különleges" táborokat, ha nem vonattal, akkor gyalogmenetben, minden nehézség nélkül. A foglyokkal egy nap alatt könnyen eljuthattak volna Szmolenszkbe, aztán pedig még lett volna elég idejük a további evakuációra. Bármilyen lassan is hajtják végre, elindulhattak volna Moszkva felé a Szmolenszket védő csapatok fedezete alatt.

A VII. fejezetben ismertetett példákból kiderül, hogy másutt nemegyszer sokkal nehezebb körülmények között evakuáltak foglyokat...

MINDEN LEVELEZÉS MEGSZAKADT...

Ezenkívül egy másik körülmény is alátámasztja azt a tényt, hogy a lengyel foglyokkal már 1940 tavaszán végeztek, nem pedig 1941 őszén gyilkolták meg őket, ezért a közleményben említett tanúk sem láthatták őket útépítési munkálatokon 1941 júliusában vagy még később: azoknak a tiszteknek a családtagjai, akik kezdetben a kozelszki, sztarobelszki és osztaskovi lágerben ültek, nem kaptak semmiféle hírt tőlük azután, hogy 1940 tavaszán elvitték őket ezekből a táborokból. Ugyanakkor rengeteg levelet küldött vissza nekik a szovjet posta „retour–parti" bélyegzővel.

Czapski őrnagy (lásd a *Sztarobelszki emlékeim* című beszámolóját) azt állítja, hogy azt a maroknyi lengyel foglyot, aki életben maradt, átvitték a grjazoveci lágerbe. Ott leveleket kaptak Lengyelországból, melyekben azt kérdezgették kétségbeesetten a hozzátartozók, hogy mi lehet a sorsuk azoknak a tiszteknek, akikkel 1940 tavaszáig még levelezhettek, aztán egyszer csak megszakadt a kapcsolat.

Ugyanezt állítják Lengyelországban élő személyek is. E foglyok családjai egyetlen levelet sem kaptak 1940 májusa után.

Ha tehát az említett tisztek életben voltak, akkor egészen a német-szovjet háború kitöréséig nem lehetett semmiféle akadálya annak, hogy ugyanúgy tartsák a kapcsolatot levélben, mint korábban, hacsak nem tiltják meg ezt a leghatározottabban a szovjet hatóságok. De ilyen tilalomról nem írnak egyik szovjet forrásban sem, mint ahogy a „különleges bizottság" közleményében sem találunk hasonlót. Ellenkezőleg, azt állítják a szovjet közleményben, hogy a holttesteknél találtak 1940 áprilisánál sokkal később keltezett leveleket is. Ez a tény igen sokatmondó. Egyrészt azért, mert a legtekintélyesebb forrás állítja, hogy nem til-

tották a levelezést, másrészt pedig azért, mert nyilvánvaló ellentmondásban áll azzal a ténnyel, hogy a levelezés megszakadt. Fölmerül hát a kérdés, hogy ez esetben honnan kerültek a szovjet bizottság birtokába *A holttesteknél talált dokumentumok* című rubrika 1., 2. és 3. pontjában említett levelek? Nagyon egyszerűen. Az 1-2. pontban említett küldemények Lengyelországból érkeztek. Nyilvánvalóan az NKVD-re irányította őket a posta, ott pedig visszatartották ezeket. Hasonlóan hiteles lehet Stanisław Kuczyński 1941. június 20-án kelt levele, amelyet nem küldött el. Mint tudjuk, S. Kuczyński lovassági kapitány sosem volt Kozelszkben. Sztarobelszkben volt, de onnan már 1939 decemberében elvitték, akkor látták utoljára. Nyilván vizsgálati fogházba került, aztán egyénileg végeztek vele. Így minden holmija, beleértve az el nem küldött levelet is, az NKVD birtokába került. Onnan könnyű volt az intézményben bevett módszerekkel Katyńba vinni ezt a három levelet, és a holttestek közé helyezni, vagy... egyszerűen csak idézni.

De van itt még egy körülmény, amely amellett szól, hogy minden levelezés megszakadt.

A józan ész azt diktálja, hogy a németek egyszerűen nem merték volna rászánni magukat a „provokációra" (amelyről a szovjet közlemény beszél), nem kürtölték volna világgá, hogy 1940 tavaszán gyilkolták meg a foglyokat, ha attól kellett volna tartaniuk, hogy a sok ezer családtagnak vannak tőlük 1940 tavasza után keltezett levelei. Mert ezek a családtagok tanúskodnának, a náluk lévő levelek pedig annyira lejáratnák a németeket e kijelentésük miatt, hogy ellenük fordulna az egész propaganda, amelyet 1943-ban indítottak el. Bár azt is feltételezhetjük, hogy a németek képesek lennének hallgatásra kényszeríteni a foglyok családtagjait az általuk megszállt területeken, de mivel a számuk igen jelentős (mintegy tizenötezer fogoly családjáról van szó), ez nagyon megnehezítené a procedúrát, és azzal a kockázattal járna, hogy az érdekelt személyek körül néhányan emigráltak vagy Oroszországba deportálták őket, még a német megszállás előtt, mások pedig átszöknek a határon, vagy másképp leplezik le a hazugságait, hisz már az is rádöbbent mindenkit az igazságra, ha közzéteszik az 1940 májusa után írt leveleket!

„Számos hajtóvadászat lengyel hadifoglyok begyűjtésére"

A szovjet közlemény többek között a következő szakaszt tartalmazza:

1941 őszén lengyel hadifoglyok voltak Szmolenszk környékén, ezt az a tény is igazolja, hogy a németek számos hajtóvadászatot rendeztek a táborból megszökött hadifoglyok begyűjtésére.

A folytatásban idézik az állítólagos „tanúk" vallomásait, akik beszámoltak arról, hogy pontosan a lengyel foglyok felkutatására indultak tömeges hajtóvadászatokat. Ebből az következne, hogy sok lengyel szökött meg a táborokból, amelyeket hátrahagytak a bolsevikok, majd átvettek a németek. Mint tudjuk, ebben az időszakban a németek nem uralták és ellenőrizték kellőképpen a front mögötti területet, a hátországot. Egyre komolyabb lett a partizánharc. Egész régiókat foglaltak már el a partizánok. A hatalmas erdők jó rejtekhelyeket kínáltak.

A Szmolenszk környéki német hátország helyzetét így írja le az *Izvesztyija* című szovjet lap:

Bár a szmolenszki vidék legjobb fiai csatlakoztak a Vörös Hadsereghez, sok ezer derék hazafias partizán ragadott fegyvert Sztálin elvtárs felhívására, hogy kíméletlenül szétverje a német ezredeket. A partizánok éjjel-nappal követték az ellenséget; verték a németeket a falvakban és a városokban, pusztították őket a folyók átkelőinél, leszámoltak velük az erdei utakon, vakmerő, hősies rajtaütéseket hajtottak végre a hátországukban, hidakat és raktárakat robbantottak föl.

A Vörös Hadsereg bevonulása után pedig:

... az emberek kijöttek az erdőből, barlangokból, földbe ásott vermekből...

(M. Iszakovszkij, „Na Szmolenscsinye", *Izvesztyija,* 224. 1945. IX. 22.)

Nehéz lenne hát azt feltételezni, hogy azok közül a lengyel tisztek közül, akik állítólag megszöktek az állítólagos táborokból ezen a menekülés szempontjából igen kedvező terepen, senki sem jutott át Lengyelországba, más vidékekre, és végül a front túlsó oldalára, Oroszországba sem, ahol aztán csatlakozhattak volna Anders tábornok szerveződő hadseregéhez. Legalábbis egyetlen ilyen eset sem ismert. Egyetlen lengyel tiszt sincs a világon, aki azt vallhatná: „1941 nyarán fogolytáborban voltam Szmolenszk környékén, aztán a németek kezébe kerültem".

A szovjet közleményben található nyilvánvaló hazugságot Ivan Krivozercov leplezi le, amikor kijelenti, hogy 1941 őszén a németek egyáltalán nem szerveztek semmiféle hajtóvadászatot, így lengyeleket sem gyűjthettek be, hisz senki sem látott és láthatott arrafelé lengyeleket soha, mert nem is voltak.

A szovjet tanúk

Másképp állítja be az ügyet a szovjet közlemény. Az következik a tartalmából, hogy nemcsak Vetosnyikov és Ivanov, hanem még nagyon sok tanú látott lengyel foglyokat, amint azt már említették a szovjet közleményben, és a későbbiekben is megerősítik, hiszen a következőket olvashatjuk benne:

Számos tanúvallomás támasztja alá azt, hogy voltak lengyel hadifoglyok Szmolenszk környéki táborokban. Sokan láttak lengyeleket a város közelében, különösen 1941 szeptembere előtt, a megszállás első hónapjaiban.

Eztán következnek egy bizonyos Sasnyeva vallomásai, aki 1940/1941-ben látott lengyel foglyokat, akik az utakon dolgoztak, aztán a következő fejezetekben még tanúskodnak néhányan erről. Egyébként olyan stratégiával kezelik az ügyet a közleményben, mintha közismert tény lenne a lengyel fogolytáborok létezése, mindenki tudná, hogy a lágerlakók az utakon dolgoztak. Ez a tény még nagyobb ellentétben áll a szovjet méltóságok kijelentéseivel (lásd fentebb), és rámutat a szovjet bizottság állításainak teljes abszurdumára, mint ahogy azt is bizonyítja, hogy a tanúként említett személyek nem mondtak igazat.

Az államügyekben vallomást tevő szovjet „tanúkról" ugyanazt kell elmondanunk, ami már a bizottság tagjaival kapcsolatban is elhangzott: köztudott, hogy a szovjet állampolgároknak ilyen kérdésekben nem adatott meg az állásfoglalás szabadsága. A szovjet rezsim ebből a szempontból egyedülálló a maga nemében, minden olyan lehetőség kizárt, hogy a hatalmának kiszolgáltatott ember bármilyen nyilatkozatot tehetne, amely nem áll összhangban a követelményeivel. Hatalmas mennyiségben állnak rendelkezésre az eszközök és a módszerek, amelyeket e célból alkalmaz szovjet állampolgárokon, de ezekre természetesen nem térhetünk ki ebben a gondolatmenetben. Ivan Krivozercov említ néhány jellemző részletet, ezek arról árulkodnak, hogy a szovjet hatóságok már Szmolenszk visszavétele előtt arra készültek, hogy kellőképpen „megdolgozzák" a katyńi tanúkat, ezért indítottak akciót azzal a céllal, hogy otthon tartsák és kézre keríthessék őket. Kiszeljov kétségkívül az NKVD bevonulása utáni első időszakban süketült meg, a keze is akkor tört el. Mindehhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy a szovjet bizottság közleményében szereplő tanúk nagyrészt ugyanazok a személyek, akik a német és a nemzetközi orvosi bizottság, valamint a katyńi sírokat fölkereső számos más személy előtt is pont az ellenkezőjét vallották.

Augusztus-szeptember vagy szeptember-december

De aki figyelmesen tanulmányozza a szovjet közleményt, arra a következtetésre jut, hogy maga a „különleges bizottság" igen-

csak lekezelte a közleményében említett tanúk vallomásait, vagy nem is adott hitelt ezeknek. Lássuk, miért:

Fatykov tanú azt vallotta, hogy a németek szeptember után már egyáltalán nem indítottak „hajtóvadászatokat a lengyel foglyok begyűjtésére"...

Alekszejev tanú azt állítja, hogy a németek augusztus végén hajtották végre a kivégzést.

A tanúk, ugyanaz az Alekszejeva és a barátnői, Mihajlova és Konahovszkaja – az ő vallomásaikra épült a titokzatos „537. építő zászlóaljtörzsről" készült változat – közösen állították és vallották azt, hogy a lengyel foglyokat augusztus-szeptember hónapokban lőtték agyon.

Bazilevszkij csillagász arról számol be a tanúvallomásában, hogy beszélt egy bizonyos Menysaginnal *szeptember elején,* aztán pedig „nagyjából két héttel a fentebb leírt beszélgetés után" azt mondta Menysagin: „velük [azaz a lengyelekkel] már végeztek". – Ebből tehát az következik, hogy *szeptember 15-ig állítólag minden lengyel foglyot agyonlőttek.* De azt is figyelembe kell vennünk, hogy a szovjet közleményben ragaszkodnak a tizenegyezres számhoz, annyi foglyot lőttek agyon Katyńban, és más tanúk vallomására hivatkoznak, akik azt állítják, hogy ezeket a foglyokat „kisebb, húsz-harminc fős csoportokban vitték a Kecskehegyre". Ebből, vagyis mind a foglyok összlétszámából, mind a főbelövésük lassú tempójából arra kell következtetnünk, hogy *nagy részüket* mindenképpen szeptember 15. előtt, és mindenképpen részben *augusztusban* lőtték agyon. És e nagyon világos és egyértelmű tanúvallomások ellenére a szovjet bizottság közleményében rendkívül lekezelő módon lépnek túl mindezen, és erre az álláspontra jutnak:

> ... nagyjából két éve, vagyis a *szeptember és december közti* hónapokban lőtték agyon őket.

E végkövetkeztetés és a tanúvallomások közti ellentétet még inkább elmélyíti az a tény, hogy egyesek határozottan kijelentették: augusztusban lőtték agyon a foglyokat (a közleményben ez föl sem merül), ugyanakkor száz közül egyetlen személy sem említ októbert, novembert vagy egyenesen decembert...

De rejtélyesnek is tűnik az állásfoglalás ellentmondásossága, ha figyelembe vesszük, hogy sem a közlemény szövege, sem a szakértők véleménye nem magyarázza azt a legkevésbé sem, hogy miért pont ezt a három hónapot kell olyan lehetséges időpontnak tekintenünk, amikor agyonlőtték a lengyel foglyokat, noha ilyet egyik tanú sem vallott... Ugyanakkor kizárják augusztus havát!

De nem túl nehéz megfejteni ezt a látszólagos rejtélyt, ha emlékezetünkbe idézünk bizonyos, meglehetősen közismert tényeket.

A szovjet változatban ugyanis a legelső rádiós közlemények óta ragaszkodtak az 1941. augusztus-szeptemberi időponthoz, szerintük a németek akkor lőtték agyon a lengyel foglyokat. Mivel arra kell következtetnünk, hogy a bizottság közleménye már elkészült, mielőtt a tagjai Katyńba utaztak volna, a „tanúk" vallomásait pedig előre megrendezték, ezért az augusztus-szeptemberi időpontot mindvégig fenntartották.

De történt egy előre nem látható esemény: a külföldi újságírók, akiknek megengedték, hogy asszisztáljanak a bizottság katyńi tartózkodásához, felhívták a figyelmet arra, hogy a holttesteken meleg téli ruha van. A jelen lévő oroszok között komoly zavart keltett e tény konstatálása, a bizottság tagjainak is tettek fel kérdéseket ezzel kapcsolatban. Mert köztudott, hogy Szmolenszk környékén áprilisban még lehet téli ruhában járni, mert ott ilyenkor általában hideg van, ez pedig inkább a német változatot támasztja alá a gyilkosság időpontját illetően, augusztusban viszont senki sem hord téli ruhát Szmolenszk környékén... mert meleg van, sőt kánikula!

Kezdetben azt próbálták bemagyarázni a tudósítóknak, hogy Szmolenszk környékén nagyon változékony az időjárás... Amikor szkeptikus hallgatással fogadták ezt a változatot, úgy mentették meg a helyzetet, hogy kihúzták a szakértői véleményből augusztus havát, a késő őszi hónapokat és decembert tették a helyébe. De az utolsó pillanatban már nyilván nem lehetett megváltoztat-

ni a tanúvallomások szövegét, noha így maga a szovjet bizottság vonta kétségbe a hitelességüket!

A DOKUMENTUMOK ÜGYE

A fentebb sorolt érvek csak mellékkörülményként terhelőek a szovjet félre nézve, mivel arra utalnak, hogy ő követte el a katyńi gyilkosságot.

De van-e olyan körülmény, amely közvetlenül mutat rá a tettesre?

A katyńi gyilkosság kivizsgálása során nem teljesen ismeretlen tetteseket kell keresni. A legobjektívebb bíró vagy megfigyelő nem detektív, aki nem tud semmit, és kezdetben mindenkit gyanúsít. Ilyen tömeggyilkosságot ugyanis csak komoly eszközökkel rendelkező hatalmas apparátus követhet el, amely így vagy úgy foglyul ejtette a több ezer meggyilkolt áldozatot, szóval ez csakis állami szervezet lehet.

Vagyis a tettes az állam, amely az elkövetés pillanatában a hatalmat gyakorolta azon a területen. Másként fogalmazva: a bűntett időpontja egyben a tettest is elárulja.

A bűntényt felfedezték. Ki követte el a bűntényt? Erre a kérdésre automatikusan választ ad a gaztett időpontja.

Mi derült ki a bűntény helyszínén? Nos, az időpont megállapításához nincs szükség a tettes beismerő vallomására, sem a bűntény közvetlen szemtanúinak vallomására, sőt még orvosi szakértői véleményre és számos más körülményre sem.

A meggyilkoltaknál voltak dokumentumok, levelek, elismervények és más hasonló tárgyak, mindenekelőtt újságok, pontos dátummal jelölt újságok formájában... az időben behatárolt személyes életükről tanúskodó leletek. Rendszerint minden ember hord magánál ilyen bizonyítékokat, amelyek kifejeznek valamit, megvan a maguk élete, így a kezdete és a vége is. De míg az egyes ember esetében az ilyen dokumentumok csak nyomoknak tekinthetők, ha azt akarjuk megállapítani, mikor állt be a halál – a több mint négyezer ember esetében bizonyító erejűek lesznek abban a pillanatban, amikor nyilvánvalóvá válik a tömeges egybeesésük.

Tehát a Katyńban meggyilkolt több ezer áldozat élete, ahogy azt a náluk talált dokumentumokból világosan, minden kétséget kizáróan kiolvashatjuk, hisz a józan ész számára ez teljesen magától értetődő – megszakad, 1940 májusa után már nem folytatódik.

1940 májusában pedig a szovjet állam gyakorolta a hatalmat Katyń területén.

Lehet jogi formulákba kapaszkodni és vitatkozni a közvetlen és közvetett, pozitív és negatív bizonyítékokon, de ettől még a tény tény marad. Ha életszerűen és tisztességesen gondolkodunk erről, megdönthetetlen bizonyítéknak tekinthető egyrészt a levelezés hirtelen megszakadása és a holttesteknél talált rengeteg újság, 1940 tavaszi dátummal, másrészt pedig a bármilyen későbbi keltezésű dokumentum hiánya, beleértve az újságokat is, noha a következő másfél év bővelkedett hatalmas eseményekben. Hogyan tekint hát erre a megdönthetetlen bizonyítékra a szovjet állam? A különleges bizottság közleményével próbálja fedezni magát, ebben nem megdönteni, hanem mintegy átugorni akarják a súlyos bizonyítékokat. E célból új legendát költ a hamisított bizonyítékokról, de ezt a lehető leglakonikusabban tárgyalja. Ezt hirdeti a szovjet közlemény:

> A „tanúk" keresése mellett a németek megfelelőképpen átalakították a katyńi erdő sírjait: eltávolították az általuk meggyilkolt lengyel hadifoglyok ruházatából minden olyan dokumentumot, amelyen 1940 áprilisánál, vagyis annál az időpontnál későbbi dátum szerepelt, amikor a német provokátorok változata szerint a lengyeleket agyonlőtték a bolsevikok, eltávolítottak minden tárgyi bizonyítékokat, amely megdönthette volna a provokátorok változatát.
>
> A különleges bizottság vizsgálata kimutatta, hogy a németek orosz foglyokat használtak erre a célra, köztük azt az ötszáz személyt, akit e feladatra válogattak ki a 126-os számú hadifogolytáborban.

Hol az ötszáz fogoly sírja?

A közleményben ezután azt az állítást sulykolják, hogy a szovjet hadifoglyokat, akik kiemelték a holttesteket, elvették a dokumentumaikat és újakat tettek a helyükbe stb., a németek mind egy szálig agyonlőtték. Hol? Erről hallgat a szovjet közlemény. De akkor hol temették el őket? Azt sem lehet tudni. Noha ez fontos adat lenne ahhoz, hogy a szovjet változat szellemében magyarázzuk az ügyet. A szovjet hatóságok gyakorolják a hatalmat azon a területen, rendelkezésükre áll a kitűnő hírszerző apparátusuk, mégsem tudják megállapítani, hol temettek el ötszáz szovjet katonát!

Az ember arra a meggyőződésre jut, hogy egyszerűen csak kitalálták az egész történetet az ötszáz bolsevik fogollyal.

A közleményben számos olyan tanúra hivatkoznak, aki azt állítja, hogy a 126-os táborból hozták el az ötszáz foglyot, de nem mondják meg, milyen célból hozták el őket, mit csináltak ezek a foglyok, mi történt velük. Természetesen elvihettek foglyokat a 126-os táborból, de hol tanúskodnak arról, hogy a németek velük hantoltatták ki a holttesteket, velük hamisíttatták meg a dokumentumokat, aztán agyonlőtték őket?

Az egyetlen tanú Moszkovszkaja

Ez az egész konstrukció, amely egy igen fontos mozzanattal kapcsolatos – ennek kellene meggyőznie az egész világot –, egyetlen egy tanú, bizonyos Moszkovszkaja vallomásán alapul. A következőket olvashatjuk a szovjet közleményben:

Hová irányították valójában az ötszáz szovjet hadifoglyot a 126-os táborból, ezt megtudhatjuk A. Moszkovszkaja tanúvallomásából.

Moszkovszkaja Alekszandra Mihajlovna polgártársnő, aki Szmolenszk külvárosában lakott, a megszállás idején pedig az egyik katonai egység konyháján dolgozott, 1943. október 3-án kérvényt

nyújtott be a Rendkívüli Állami Bizottsághoz, hogy állapítsa meg, milyen bűnöket követtek el a német megszállók, és vizsgálja ki ezeket. Ugyanitt azt is kérte, hogy hallgassák ki, mert fontos vallomást szeretne tenni.

A szovjet közleményben nem adják meg a tanú közelebbi személyi adatait, a címét, beérik azzal a meghatározással, hogy „Szmolenszk külvárosában lakott". Kicsit gyanús, hogy a szovjet bizottság alig ír a koronatanú személyéről.

Márciusban vallott arról, hogy mi történt áprilisban...

A továbbiakban viszont, miután megismertük Moszkovszkaja vallomásainak tartalmát, megtudhatjuk, hogy ő maga személyesen nem tudott semmit, csak azt ismételheti el, amit egy bizonyos Jegorov mondott neki, aki végül nyomtalanul eltűnt.

A közlemény e szakasza különösen figyelemre méltó. A következőképpen hangzik:

Amikor behívatta a különleges bizottság, arról számolt be (Moszkovszkaja), hogy *1943 márciusában,* mielőtt munkába indult volna, elment fáért a fészerbe, amely az udvar végén, a Dnyeper partjánál volt, és ott talált egy ismeretlen embert, akiről kiderült, hogy orosz hadifogoly.

„...a következőket tudtam meg a beszélgetésből: a neve Nyikolaj Jegorov, leningrádi lakos. 1941 végétől egy darabig a 126-os számú német hadifogolytáborban tartották, Szmolenszkben. 1943 márciusának elején több száz fogollyal együtt átirányították a táborból a katyńi erdőbe. Ott azt a parancsot kapták, köztük Jegorov is, hogy hantolják ki a sírokat, amelyekben lengyel tiszti egyenruhás holttestek voltak, emeljék ki a tetemeket a sírgödörből, és vegyék ki a zsebükből a dokumentumokat, leveleket, fényképeket és minden más egyebet...

Azokat a holmikat, iratokat és leveleket, amelyeket eltüntettek a holtak ruházatából, átnézték a német tisztek. Aztán a papírok egy részét visszatették a holtak zsebeibe, a többi holmiból és iratból pedig máglyát raktak, elégették az egészet.

Ezenkívül a németek valamilyen papírokat tetettek az elhunyt lengyel tisztek zsebeibe, ezeket a magukkal hozott ládákból vagy bőröndökből vették elő (nem emlékszem pontosan). A katyńi erdő területén minden foglyot rettenetes körülmények között, a szabad ég alatt tartottak, megerősített őrséggel körülvéve...

1943 április elejére láthatóan minden munkát befejeztek, amit a német megköveteltek. Három napig nem dolgoztattak senkit a foglyok közül... Aztán éjszaka egyszer csak mindenkit kivétel nélkül fölébresztettek és elvittek valahová..." stb.

A folytatásban Moszkovszkaja elismétli azt, amit Jegorov mondott a szovjet foglyok főbelövéséről és arról, hogy neki személy szerint hogyan sikerült megszöknie.

Moszkovszkaja azzal fejezi be a vallomását, hogy másnap este, amikor hazaért, megtudta, hogy a németek elkapták Jegorovot, akit a fészerében bújtatott, és az nyomtalanul eltűnt.

A dátumok összekapcsolása miatt érdemes különösen nagy figyelemmel olvasni a közlemény e szakaszát. A következő mondatot tartalmazza ugyanis (az eredeti kiadás 21. oldalán olvasható): „...arról számolt be, hogy 1943 márciusában... talált a fészerben egy ismeretlen embert..." stb. – aztán tizenöt-húsz sorral később, a 22. oldalon, amikor elismétli Jegorov szavait: „1943 április elejére láthatóan minden munkát..."

E mondatok egybevetéséből az derül ki, hogy Moszkovszkaja 1943 márciusában beszélgetett Jegorovval, aki elmondta neki, mi történt... 1943 áprilisában...

De csak és kizárólag Jegorov szavai, a Moszkovszkaja vallomásában elismételt történetén alapult a szovjet bizottság azon állítása, hogy a németek eltüntették a holttestek ruházatából az 1940 áprilisa után keltezett dokumentumokat.

Hamisak lehettek-e a dokumentumok?

De ha mindennek ellenére elfogadjuk azt, hogy a németek 1943 márciusában kihantolták az általuk meggyilkolt áldozatokat, hogy eltávolítsanak a ruházatukból minden olyan dokumentumot, amelyen 1940 áprilisánál későbbi dátum szerepel, hogy aztán az áldozatokat még ugyanabban a hónapban és a következőkben bemutassák számos küldöttségnek, akkor először is ennek a munkának nyomot kellett volna hagynia mind az összepréselt holttestek kinézetén, mind a meggyilkoltak ruházatán. Nem voltak ilyen nyomok, mint személyesen is meggyőződhettem erről számos tanúval és szakértővel együtt.

A továbbiakban fölmerül még az újságok kérdése, melyek nagyobb mennyiségben voltak a meggyilkoltaknál. Az újságok használata egyértelműen kizárja az olyan eljárás lehetőségét, amelylyel a szovjet hatóságok vádolják a németeket, s ettől már végleg elképzelhetetlenné vált az a lehetőség, hogy hamisak voltak a holttesteknél, 1943-ban talált dokumentumok (lásd a XIV. fejezetet).

Nemcsak a szemtanúk beszámolói, akik ma szabadon élnek, és bármelyik pillanatban vallomást tehetnek, hanem a józan ész szerint is fizikailag teljesen lehetetlen volt márciusban, ahogy a szovjet közleményben írják, ráadásul fagyban, hóban, a kőkemény földben átvizsgálni azt a számításaik szerint tizenegyezer holttestet, amely évek óta a sírgödörben volt, összepréselték egymást, összetapadtak, összeragasztotta őket a hullanedv – kigombolni és visszagombolni a zsebeiket, amelyek már alkalmatlanok voltak az ilyen eljárásra, hogy kivegyenek bizonyos dokumentumokat, átnézzék, elolvassák, némelyiket ezek közül visszategyék, azokkal együtt, amelyeket most hoztak stb.

De ha mégis dacolunk a józan ésszel, és elvileg lehetségesnek tekintjük az ilyen eljárást, ennek, mint már fentebb jeleztük, akkor is feltűnő nyomai maradtak volna, így még elképzelni is nehéz, hogy a német kormány képes ilyen látványosságra elhozni számos külföldi csoportot, még lengyelek is jönnek Lengyelországból, sőt a Nemzetközi Vöröskeresztet is meghívja Svájc-

ból, kockáztatva azt, hogy lejáratja a saját propagandáját és világra szóló botrányt kavar, amelynek a közvélemény szerint a Szovjetunió veheti hasznát.

EBBŐL A GONDOLATMENETBŐL EGYÉRTELMŰEN AZ KÖVETKEZIK, HOGY A KÜLÖNLEGES BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYÉBEN OLVASHATÓ SZOVJET VÁLTOZAT NEM FELELHET MEG A VALÓSÁGNAK, SZÁNDÉKOSAN KREÁLT HAZUGSÁG.

Miért 1940 márciusa-áprilisa, nem pedig 1941 júniusa?

A fenti gondolatmenetet még ki kell egészíteni a következő mozzanat tisztán spekulatív bemutatásával.

Amikor a szovjet hatóságok visszavonultak az előrenyomuló német csapatok elől, magukkal vittek kivétel nélkül minden hadi- és polgári foglyot, akiket pedig nem tudtak evakuálni, azokat meggyilkolták (lásd a VII. fejezetet). Az ügyben összegyűjtött dokumentumok és beszámolók (lásd fentebb) egyrészt a szovjet változat ellen szólnak, mely szerint állítólag lengyel fogolytáborokat hagytak hátra Szmolenszk környékén, másrészt pedig kérdéseket vetnek föl.

Ha tényleg a németek ölték meg a lengyel tiszteket Szmolenszk környékén, 1941 őszén, ahogy a szovjet változatban állítják, és kétségkívül tudták, miféle módszerekkel viszik el a bolsevikok a foglyokat és a rabokat, találkoztak is ezzel a visszavonulási útvonalaikon, akkor miért nem használták ki ezt a tudásukat, és miért nem adták hírül, hogy a bolsevikok nem 1940 márciusában-áprilisában gyilkolták meg Katyńban a lengyel tiszteket, hanem, mondjuk, 1941 júniusában? Először is, e változat valószínűsége nagyobb lett volna, ha a saját bűnük nyomait akarják eltüntetni. Másodszor, elkerülhettek volna számos, később talán fölmerülő ellentmondást, nem kellett volna a tisztek még másfél évig tartó életével kapcsolatos tárgyi bizonyítékoktól tartaniuk. Harmadszor, ezzel közelebb hozták volna a bűntény elkövetésének állítólagos időpontját a tényelegeshez, elkerülve a holttestek állapotáról és más törvényszéki orvosi szakértői véleményekről folytatott viták kockázatát.

Ezek olyan fontos körülmények lettek volna, hogy ha tényleg a németek gyilkolták volna meg a lengyel tiszteket 1941 őszén, és csak eztán terelték volna a gyanút a bolsevikokra, akkor minden amellett szólt volna, hogy 1941 nyarát, ne pedig 1940 tavaszát adják meg időpontnak!

E gondolatmenet ismeretében több mint könnyelműség lett volna önkényesen kijelölni 1940 márciusát, áprilisát, nota bene nemcsak semmivel sem indokolt, hanem teljesen érthetetlen könnyelműség a németektől, akik a maguk részéről szintén a tömeggyilkosság specialistái.

De a katyńi gyilkosság ügyében a németeknek nem volt szükségük ilyen konstrukcióra, nem kellett eltörölniük a nyomokat, mert nem ők követték el a bűntényt, hanem a bolsevikok.

III. rész

MELLÉKLETEK

1. MELLÉKLET

ANGLIA NEM HAJLANDÓ ÁLLÁST FOGLALNI ALENGYEL-SZOVJET ÜGYBEN

A francia külügyminisztérium, a Politikai Ügyosztály nevében nyilatkozó igazgatóhelyettes 1940. május 18-i feljegyzése a lengyelországi szovjet kegyetlenkedésekről.

Az angol nagykövet arról értesítette a Politikai Ügyosztályt, hogy a lengyel kormány azt javasolta a brit kormánynak, adjanak ki közös angol–francia–lengyel nyilatkozatot, melyben tiltakoznak a szovjetek lengyelországi kegyetlenkedései ellen.

A Foreign Office jelen helyzetben nem tart kívánatosnak ilyen nyilatkozatot, mivel nem lenne semmiféle gyakorlati jelentősége, politikai szempontból pedig hátrányos következményekkel járhat.

2. MELLÉKLET

A LENGYELORSZÁGBAN FOLYTATOTT SZOVJET TEVÉKENYSÉGAGRESSZÍV JELLEGE A MOSZKVAI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Szovjet források is megerősítik, hogy a Vörös Hadsereg 1939-ben támadó hadműveleteket hajtott végre Lengyelországban. A *Krasznaja Zvezda* Lengyelország lerohanásának első évfordulóján, 1940. szeptember 17-én megjelent 210. számában közöltek egy cikket, amelyben többek között a következő olvasható:

Egy év telt el azóta, hogy a Vörös Hadsereg egységei átlépték Lengyelország határait. A Vörös Hadsereg örökre beírta ma-

gát a hadtörténetbe a grodnói és a lwówi diadallal, a fergeteges áttöréssel és a Sarnyban kiépített védelmi központ szétverésével, az ellenséget megsemmisítő baranowiczei, dubnói, tarnopoli stb. csapással... A villámgyors hadművelettel megbénítottuk az ellenséget, képtelen volt ellenállni. Tizenkét-tizenöt nap alatt teljesen szétvertük az ellenséget... Ebben az időszakban csak az ukrán front egyetlen seregteste fogságba ejtett tíz tábornokot, ötvenkét ezredest, ötezer-egyszázharmincegy tisztet, négyezer-kilencvenhat altisztet és egymillió-száznyolcvanegyezer-kétszázhuszonhárom közkatonát...

Ugyanebben a számban található még egy cikk egy bizonyos Kozsevnyikov aláírásával, amelyben azzal vádolják Lengyelországot, hogy háborút robbantott ki Németország ellen... A Grodno bevételéért folytatott ütközetet emlegetve konstatálja, hogy a Vörös Hadsereg foglyul ejtett hatvanhat tisztet és ezernégyszáznegyvenhét közkatonát.

3. MELLÉKLET

SAJTÓHÍREK A SZOVJET-LENGYEL KAPCSOLATOK MEGSZAKÍTÁSÁRÓL

Mind az angol, amerikai, mind a semleges sajtó terjedelmes cikkekben tárgyalta a lengyel kormány nyilatkozatát.

A svájci *Liberté* című lap 1943. IV. 27-i számában a következő megjegyzés olvasható:

A szovjet kormánynak követelnie kellene, hogy a Vöröskereszt keressen magyarázatot a tényekre, ezzel bizonyítaná, hogy nem tart a szembesítéstől. De a moszkvai kormány ezt nem tette meg, ugyanakkor közölte a lengyel kormánnyal, hogy minden kapcsolatot megszakít vele, és azzal vádolja, hogy átvette a németek vádjait, azonosult azokkal. Ez a vád alaptalan. A lengyel kormány nem csatlakozott a németekhez, és nem lépett fel a szovjet kampány ellen. Bár a Vöröskereszthez fordult, hogy vizsgálja ki a németek vádját, ebben a helyzetben minden más lépés érthetetlen lett volna. A lengyel kormány nem cselekedne vállalt kötelességeivel összhangban, ha közönyösen fogadná azt a hírt, hogy a németek lengyel tisztek tömegsírjait tárták fel.

A szovjet kormány azt közölte a katyńi erdőben talált lengyel tisztek ügyében, hogy a németek áldozatairól van szó. Akkor miért ellenzi a nyomozást? Mindez együtt csak szánalmas ürügy.

A *Manchester Guardian* tudósítója a következőket írja az 1943. május 1-jei számban:

A lengyelek a Nemzetközi Vöröskereszthez fordultak mint a hadifoglyok ügyében egyedül kompetens testülethez, de sosem volt szó annál többről, hogy állapítsák meg az elhunyt katonatisztek személyazonosságát. A lengyel kormány javaslatát az motiválta, hogy felelősséget érez az elhunytak családtagjai iránt, emellett a közvélemény is erre késztette. Az volt a szándéka, hogy javítsa, ne pedig rontsa a lengyel-szovjet kapcsolatokat. Ugyanezek a megbékélést szolgáló törekvések ismerhetők fel abban a követelésben, hogy engedjék ki a Szovjetunióból a lengyel állampolgárokat.

A *New York Times* 1943. április 30-i vezércikke:

A nagyhatalom és a szomszéd ország közti szakítás – a történelem vészjósló paradoxonja, hogy pontosan arról az országról van szó, melynek függetlenségéért kitört a háború – rossz bevezető az együttműködés főpróbájához... Az ilyen eljárás, az a lépés, amelyet arra az abszurd vádra hivatkozva tett Moszkva, hogy a lengyel kormány együttműködik a hitleristákkal, kizárólag arra a szövetségre emlékeztet más kisebb nemzeteket, melynek első dolga Lengyelország felosztása volt.

A *Nineteenth Century and After* 1943 júniusi kommentárja:

Amikor a németek nyilvánosságra hozták azt a tényt, hogy lengyel tisztek tömegsírját tárták fel, a közvélemény úgy reagált erre Lengyelországban, hogy a lengyel kormánynak nem volt más választása, muszáj volt lépéseket tennie. Ekkor a Nemzetközi Vöröskereszthez fordult azzal a kéréssel, hogy kezdeményezzen vizsgálatot. A Vöröskereszt nem tehetett eleget ennek a kérésnek az érdekelt nagyhatalmak beleegyezése nélkül. Előre lehetett tudni, hogy a szovjetek biztos megtagadják a beleegyezésüket. Egyébként nem is ok nélkül...

Hogy áll az eltűnt nyolcezer-háromszáz lengyel tiszt ügye? Amikor a lengyelck fölkérik a Nemzetközi Vöröskeresztet, a szovjetek azonnal kategorikusan kijelentik, hogy ezek az áldozatok 1941 nyarán a németek kezébe kerültek, majd ugyanők meggyilkolták őket. De ha a szovjet kormány tudta, hogy így állt az ügy, akkor miért nem közölte ezt a hírt a lengyel kormánnyal, miért nem válaszolt, amikor 1941 második felében és 1942 elején a lengyel kormány újra meg újra kérdést intézett a szovjet kormányhoz? És miért nem lehetett tudni semmit e tisztek sorsáról azóta, amióta utoljára hallottak róluk (1940 tavaszán), egészen addig a pillanatig (1941 nyaráig), amikor a szovjet változat szerint német fogságba kerültek? Ezenkívül az is felfoghatatlan, hogy a nyolcezer-háromszáz tiszt, aki hadifogolyként a szovjetek kezében volt, hogy kerülhetett német fogságba a szovjet hatóságok tudta nélkül. Ha ezeket a tiszteket foglyul ejtette az ellenség, akkor lenniük kell olyan személyeknek, akik tanúi voltak ennek az eseménynek, ezenkívül nem sokkal ezután eltűntnek kellett volna nyilvánítani őket. Ha a szovjet kormány már akkor feltételezte, hogy így pusztultak el, minden nehézség nélkül közölhette volna ezt a tényt 1941-ben, amikor aláírták a lengyel–szovjet egyezményt, ahelyett, hogy azt mondja, kiengedték őket az internálótáborokból, így a lengyel hatóságok még mindig arra számítottak, hogy előkerülnek.

A szovjetek felelnek a nyolcezer-háromszáz tisztért, de eddig még nem tudtak választ adni arra a kérdésre, hogy hol tartózkodnak, eltekintve attól az ellenőrizetlen változattól, hogy állítólag a németek gyilkolták meg őket.

A SZERZŐ JEGYZETEI

1. Valamivel később, a Szovjet Népbiztosok Tanácsának ülésén, 1939. október 31-én a következőket jelenti ki Molotov:

„Az angol kormány közölte, hogy a Németország ellen folytatott háború célja nem több, nem kevesebb, mint a hitlerizmus megsemmisítése. Ebből az következik, hogy az angolok és a franciák ideológiai okokból üzentek hadat Németországnak, ez pedig a régi vallásháborúkra emlékeztet... Az égvilágon semmi sem igazolja az ilyen háborúkat. A hitleri ideológia koncepcióját el lehet fogadni vagy el lehet vetni, mint minden ideológiai rendszert. Ez a közvéleményre tartozik. De a világnak végre meg kell értenie, hogy nem szabad erőszakkal megsemmisíteni semmilyen ideológiát, nem lehet háború útján, erővel elfojtani. Nemcsak ésszerűtlen, hanem egyenesen bűnös dolog háborút indítani azzal a céllal, hogy megsemmisítsék a hitlerizmust, s mindezt azzal álcázni, hogy a demokrácia érdekében folyik a harc."

2. Az 1932. december 27-i dekrétummal (*Jogszabályok gyűjteménye, 1932*. 84–516) bevezették a kötelező belső útlevél rendszerét, a Szovjetunió minden állampolgárától megvonták az állam határain belüli szabad utazás és közlekedés jogát. Haladéktalanul jelentenie kell a megfelelő rendőrhatóságoknak, ha valamelyik állampolgár huszonnégy órája távol van az állandó lakhelyétől. Különleges engedély kell ahhoz, hogy valaki beutazzon vagy begyalogoljon az ipari szempontból jelentős városokba vagy a 20-tól 100 km-ig terjedő vonzáskörzetükbe.

Az 1931. június 8-i rendelet (megjelent az *Izvesztyija* 1934. VI. 9-i számában) így szól:

„Ha egy katona dezertál, a felnőtt családtagjait öttől tíz évig terjedő börtönbüntetés és vagyonelkobzás sújtja, amennyiben bűnrészesek az árulásban, vagy tudtak a szándékról, de nem jelentették az illetékes hatóságoknak. A többi felnőtt családtagot megfosztják választójogától, és Szibéria távoli helységeibe deportálják."

Az 1940. március 26-i és július 24-i rendelet súlyos kényszermunkával bünteti az önkényes munkahely-változtatást, a munkahely elhagyását, s a késést és a lustaságot.

3. Swianiewicz professzort eztán Moszkvába vitték és börtönbe zárták, még 1941 után, a minden lengyelre kiterjedő úgynevezett „amnesztia" kihirdetését követően sem akarták szabadon engedni. Csak többszöri diplomáciai közbenjárás után sikerült kiszabadítani.

4. Ryszard Urbański alhadnagyot és tanárt a Szmolenszk melletti Katyńban találták meg, a holttestét a 3220-as jelzet alatt írták le a német dokumentumgyűjteményben.

5. Az említett, másutt már idézett beszédében Molotov többek között a következőket mondta:

„Egy villámgyors csapás, előbb a német hadseregtől, aztán a Vörös Hadseregtől elég volt ahhoz, hogy a versailles-i szerződés szörnyszülöttjéből, a nemzeti kisebbségek üldözésére épülő Lengyelországból ne maradjon semmi. Az egész világ tisztában van azzal, hogy a jövőben szó sem lehet a régi Lengyelország újjáélesztéséről."

6. Főként azok, akiket annak idején Litvániában és Lettországban internáltak, majd a bolsevikok kezébe kerültek, amikor a Szovjetunió annektálta ezeket az államokat.

7. Glavnoje Upravlenyije Lagerej, a Lágerek Főigazgatósága.

8. Kazimierz Sosnkowski tábornok sosem volt Sikorski vezérkari főnöke. Hadügyminiszter volt a kormányában, később meg főparancsnok.

9. „Szkit", azaz remetelak. Ezt a nevet adták a táborban az egyik kolostori épületnek, ahol foglyokat szállásoltak el.

10. A szovjet közlemény szerint A. Jegorovot azért lőtték agyon, mert állítólag kétségbe vonta a német változat hitelességét.

FÜGGELÉK

Molotova asszony, leánykori nevén Karp, 1939 telén szánon utazik.

Ma már tudhatjuk, hogy Hitler nem azért hódíthatta meg Európát, mert közeledett Mussolinihoz, hanem azért, mert paktumot kötött Sztálinnal. A képen Sztálin szívélyesen kezet szorít Ribbentroppal, hangsúlyozva, mennyire örül az 1939 augusztusában kötött bolsevik-hitlerista szövetségnek.

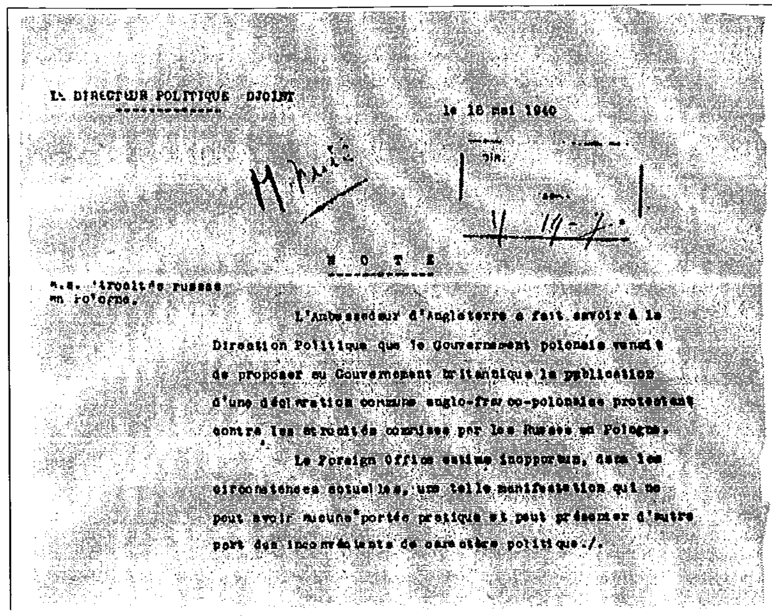

Viszonozzák a látogatást Berlinben

A Szovjetunió külügyi népbiztosa, Vjacseszlav Molotov egyezteti Hitlerrel a Szovjetunió és Németország közös politikai irányvonalát.

II/2. Jegyzék a Lengyelországban, 1940. május 18-án elkövetett szovjet kegyetlenségek ügyében, készítette a francia Külügyminisztérium Politikai Ügyosztályának igazgatóhelyettese (lásd az 1. számú mellékletet).

LE DIRECTEUR POLITIQUE ADJOINT

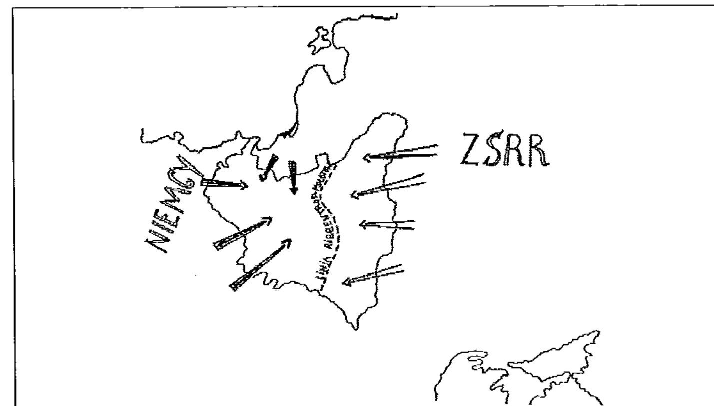
le 18 mai 1940

NOTE

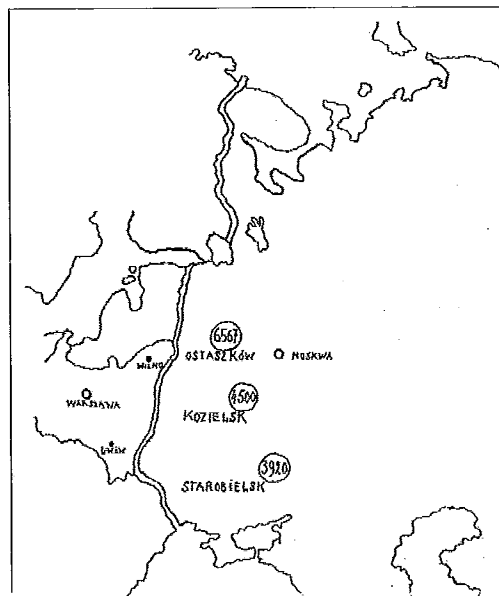
a.s. atrocités russes en Pologne.

L'Ambassadeur d'Angleterre a fait savoir à la Direction Politique que le Gouvernement polonais venait de proposer au Gouvernement britannique la publication d'une déclaration commune anglo-franco-polonaise protestant contre les atrocités commises par les Russes en Pologne.

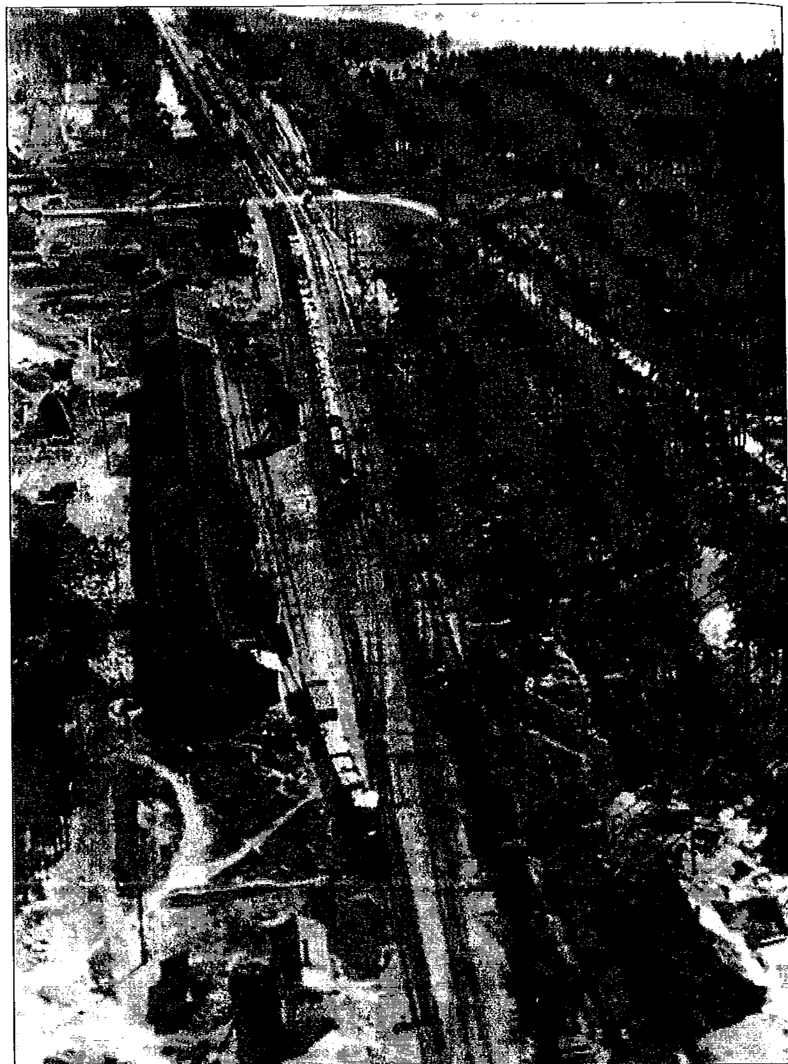
Le Foreign Office estime inopportun, dans les circonstances actuelles, une telle manifestation qui ne peut avoir aucune portée pratique et peut présenter d'autre part des inconvénients de caractère politique./.

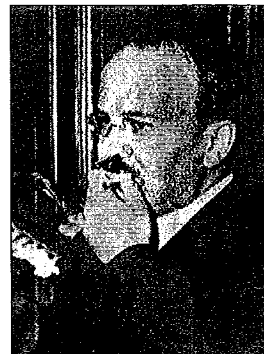
1939 szeptemberében támadást indít Lengyelország ellen Németország és a Szovjetunió.

A három tábor a Szovjetunió területén, ahonnan eltűntek a lengyel foglyok.

A Szmolenszk környéki Gnyezdovo állomás, ahol 1940 tavaszán kiparancsolták a vagonokból a kozelszki fogolytáborból odaszállított lengyel tiszteket. Jobb oldalon, a fenyvesben látszik a szmolenszki út, amely a vasúti kereszteződés után Katyń felé vezet.

Molotov sem tudja, hová tűnhettek a lengyel foglyok. „A komoly közlekedési és adminisztrációs nehézségek miatt..." – mondja 1941. október 22-én, felélesztve ezzel a visszatérésükbe vetett reményeket.

„Nem tudom, hol vannak – mondja Sztálin 1941. december 3-án. Lehet, hogy elszöktek Mandzsúriába?..."

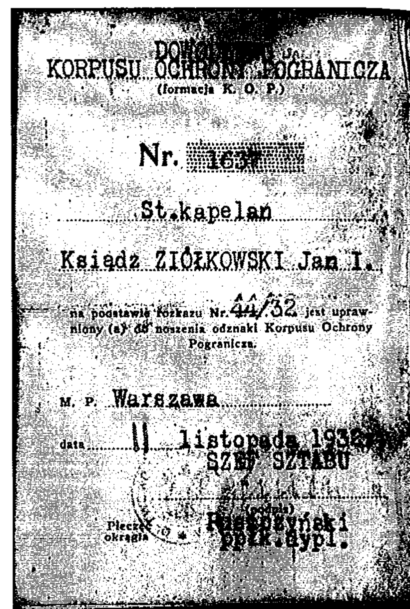
A holttestek többségénél számos apróságot és személyi iratot találtak, némelyik jó állapotban maradt, ez megkönnyítette az áldozatok azonosítását.

GENERALNY INSPEKTOR SIŁ ZBROJNYCH

VIRTUTI MILITARI

JEST KAWALEREM KRZYŻA ... ORDERU WOJENNEGO VIRTUTI MILITARI

Mieczysław Smorawiński tábornok holttestével együtt előkerült a takarékbetétkönyve, a „Virtuti Militari" Kereszthez mellékelt igazolványa, a személyi igazolványa, a cigarettatárcája, az aranygyűrűje és két medalionja. – A fényképen a „Virtuti Militari" érdemrendet odaítélő tiszteletre méltó testület igazolványa.

KORPUSU OCHRONY POGRANICZA

(formacja K. O. P.)

Nr.

St. kapelan

Ksiądz ZIÓŁKOWSKI Jan I.

na podstawie rozkazu Nr. 44/32 jest uprawniony (a) do noszenia odznaki Korpusu Ochrony Pogranicza.

M. P. Warszawa

data 11 listopada 1932

SZEF SZTABU

(podpis)

Pieczęć okrągła

ppłk. dypl.

A meggyilkolt Jan Ziółkowski kiemelt lelkész zsebében találtak névjegyet, a Határőr Hadtest kitüntetéséhez mellékelt igazolványt, két imádságoskönyvet, két fényképet, fából készült cigarettatárcát, rózsafüzért és két nyakláncot. – A képen a Határőr Hadtest kitüntetéséhez mellékelt igazolvány.

Az egész területet bemutató német légifelvétel, készült a kihantolási munkálatok megkezdése után. A kiásott sírgödrök mellett a kiemelt holttestek, sorba rakva, azonosításra várva. A háttérben homokos út szeli át a kiserdőt, a szmolenszki országútról vezet az NKVD-funkcionáriusok üdülőjébe, amelyet a helyi lakosok „dácsának" neveznek.

A sírgödör belseje: a holttestek jellegzetes rétegei oldalnézetből.

A legnagyobb sírgödör kihantolása, ezt később jellegzetes alakja miatt L-lel jelölték.

A Lengyel Hadsereg őrnagyának holtteste. A váll-lapok megtisztítása után tisztán látható a tiszti rangjelzés.

A nemzetközi szakértőbizottság boncolást végez a katyńi erdőben.

A budapesti Orsós doktor, a törvényszéki orvostan és a kriminológia professzora, aki tud oroszul, az egyik tanúval, Partyemon Kiszeljovval beszél a bűntény helyszínén.

A nemzetközi szakértőbizottság megállapította, hogy a holttestek összenyomódott réteget alkotnak a sírgödörben, részben deformálódtak a teher alatt, és egymáshoz tapasztotta, összeragasztotta őket a hullanedv. Tehát nem bolygathatták a tetemeket, amióta a gödörbe dobálták őket.

A németek fogságába esett angol, kanadai és amerikai tiszteket is vittek Katyńba. A boncolás eredményeit tekintik meg.

A Lengyel Vöröskereszt küldöttsége Katyńban, 1943. április közepén.

Stanisław Jasiński atya, krakkói kanonok, akit Sapieha metropolita küldött Katyńba, imát mond a holtakért a sírgödörből kiemelt, sorba rakott holttestek fölött.

Külföldi újságírók csoportja, köztük a svéd, a svájci és a spanyol sajtó képviselői az egyik katyńi sírnál.

A már kiemelt, azonosításra és vizsgálatra váró holttestek rémes sorai közt vezető úton juthattak el a még kiürítetlen sírokhoz a kihantolást végző személyek.

A holttestek átvizsgálása: e könyv szerzője (középen) a zsebekből előkerült újságokat és dokumentumokat nézi. Mellette Wodziński doktor (a Vöröskereszt karszalagjával). Jobbra és balra a lengyel munkásküldöttség tagjai. Jobbra, a második sorban egy szemüveges svéd újságíró.

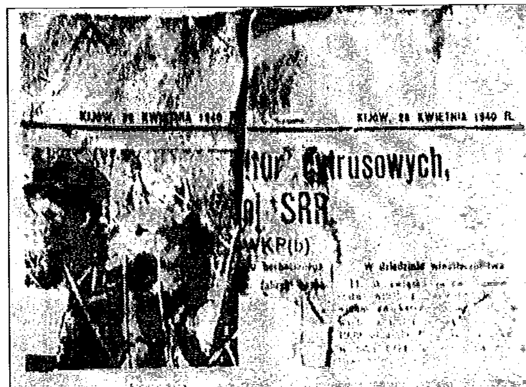

A meggyilkoltak zsebéből előkerült szokásos tárgyak: személyi azonosítójegy, képeslap, lengyel bankjegyek, bőr dohányzacskó, pénztárca, egy darabka zöld ceruza, újságmaradványok, útlevél, egy doboz szovjet gyufa, fésű stb.

Tisztítás után: váll-lapok, százzlotys lengyel bankjegyek, kitüntetések, nyakláncok, pénzérmék, medalionok, kitüntetések és katonai keresztek. Minden tárgy könnyen felismerhető. A bankjegyeken olvashatók a feliratok.

A sírokból nagyrészt ilyen állapotban kerültek elő az újságok, így néztek ki

KIJÓW, 28 KWIETNIA 1940 R.

rusowych,

SRR

WKP(b)

Głos Radziecki, lengyel nyelvű kommunista lap, 1940. április 28-i szám.

ПУТ

6 мая 1940

ть не должна

ребоев в топлив

НАГРАЖДЕНИЕ

A szovjet *Rabocsij Puty* című lap 1940. május 1-jei és 6-i száma, a 8. számú sírból kerültek elő.

Íme, így fekszenek a sírban...

„Rétegekben, szorosan, mint a szardíniák a dobozban... Mintha mindezt úthengerrel nyomták volna össze... Hullák ledöngölt tömege, összepréselve, összeragadva a hullanedvtől, mintha egybeforrtak volna..."

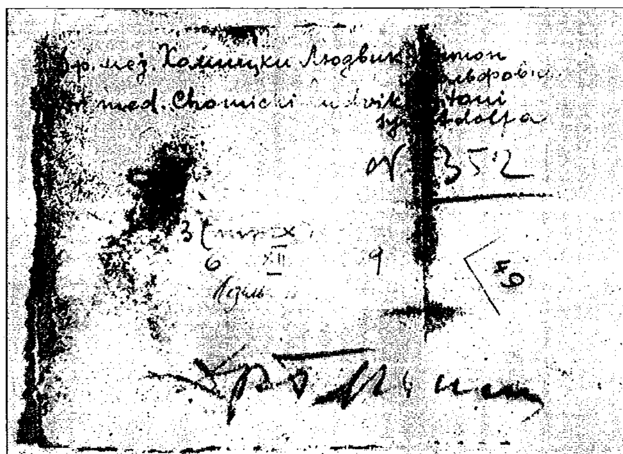
A katyńi erdő Koszogorinak (helyenként Kecskehegynek) nevezett része, ahol a tömeggyilkosság történt, a Dnyeper partján, igen szép fekvésű helyen van. Baloldalt, a dombon kilátszik a fák közül az NKVD-funkcionáriusok üdülője.

A híres „dácsa", vagyis villa. Az NKVD-funkcionáriusok üdülője a katyńi erdőben. Egyes változatok szerint ott motozták meg az áldozatokat, mielőtt agyonlőtték őket (lásd Solski őrnagy naplóját – XI. fejezet „... valamiféle nyaralóhoz..."). Itt laktak és pihentek a lengyel tiszteket gyilkoló hóhérok.

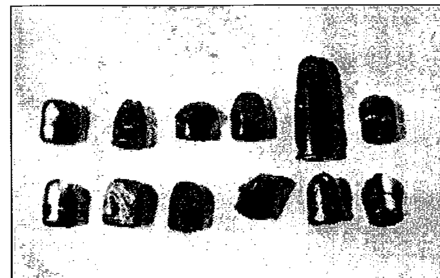

A holtak zsebében talált mintegy ezerhatszáznegyven levelezőlap egyike, a legtöbb ilyen állapotban került elő a sírból. A levelezőlapot Lengyelország német megszállás alatt álló részéből küldte Bronisława Zielnicka a férjének Kozelszkbe. A fényképen könynyen kiolvasható a moszkvai posta pecsétje, a dátum: 8.2.40.

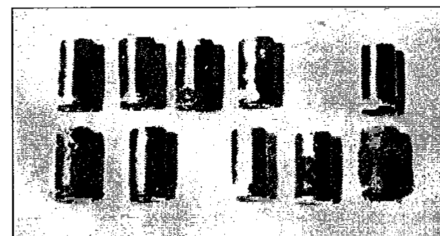

Oltási bizonyítvány, kiadva Chomicki Ludwik Antoni doktornak, apja neve Adolf (felül oroszul, alul lengyelül). A száma 352, a keltezés Kozelszk. 1939. december.

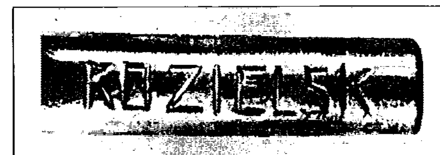
Magyarázat a töltényhüvelyek rejtélyére

A holttestek között talált, vagy a koponyákból kivett golyók, mert egy részük még ott volt. Némelyik jellegzetes deformálódást mutat. Mellettük a sírban talált egész pisztolytöltény, amelyet nem lőttek ki.

Rengeteg kilőtt töltényhüvely került elő a sírokból és az erdőből. Mindegyiken a „Geco 7,65.D." gyári jelzet olvasható.

A lengyel foglyok apró tárgyakat készítettek fából a táborban, némelyikbe belevésték a „Kozielsk" feliratot.

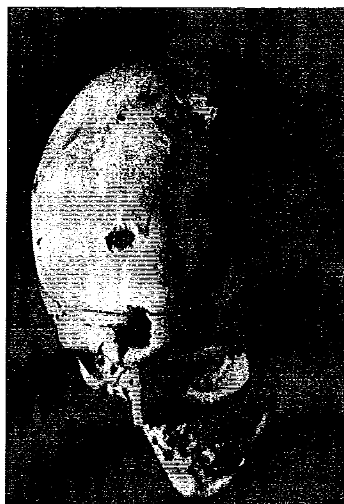

A fából készült, K.H. monogrammal ellátott cigarettatárcán még dátum is van: Kozelszk 1940. A katyńi sírokból nem kerültek elő hasonló tárgyak, amelyeken más tábor nevét tüntették volna fel.

Kézzel készült térképvázlat a bűntény helyszínéről, a Szmolenszk-től 16 kilométerre, Katyńban lévő Koszogoriról.

A Szovjetunióban, 1940 tavasza óta eltűnt lengyel foglyok ismert és ismeretlen útjai.

A háborús bűntény látható dokumentuma, amelyre a nürnbergi bíróság a titok fátylát borítja, a tctteseket pedig nem akarja kézre keríteni a nemzetközi igazságszolgáltatás egyik bírósága sem...

Két példa a háromszoros tarkólövésre. A koponyán a kimeneti nyílások láthatók, a csont jellegzetes folytonossági hiányával (a képek szerepelnek a szakértőbizottság jelentésében).

A golyók jellegzetes bemeneti nyílásai a meggyilkoltak tarkóján (a képek szerepelnek a szakértőbizottság jelentésében).

JÓZEF MACKIEWICZ ÉLETE ÉS MŰVEI

1902
Április 1-én (az ónaptár szerint március 19-én) született Szentpéterváron. Az anyakönyvi bejegyzés szerint „szin potomsztvennih dvorjan vilenszkoj gubernyiji", a vilnai kormányzóságba való törzsökös nemesek fia. Apja, Antoni társtulajdonosa és igazgatója volt a Fochts és Társa borkereskedő cégnek. Anyja, szül. Maria Pietraszkiewiczówna Krakkóból származott.

1907
Mackiewiczék Vilnába költöznek, Józef népes családban tölti a gyermekkorát, amelyet csak a későbbi események osztanak fel lengyelekre, litvánokra és bolsevikokra; örökre elválasztják őket egymástól az államhatárok, és még inkább az ideológiák. Mackiewicz egyik unokanővérének a férje a nacionalista Litvánia külügyminisztere, egy másiké pedig a minszki GPU főnöke volt.

1910
Megkezdi tanulmányait Vinogradov klasszikus gimnáziumában.

1914
Apja halála.

1915
Szeptember 5-én a németek elfoglalták Vilnát. Vinogradov gimnáziumát Moszkvába evakuálják. Mackiewicz a Stanisław Kościałkowski professzor vezetése alatt álló iskolában folytatja tanulmányait.

1919
Január 1-én a gimnázium még tizenhét év alatti, VI. osztályos tanulója önkéntesként jelentkezik, harcolni akar a háborúban a bolsevikok ellen. A Litván-Fehérorosz Hadosztály 10. ulánus ezredében szolgál, majd saját kérésére átvezénylik a Dąbrowski őrnagy parancsnoksága alatt álló 13. ezredbe. Ebben a háborúban kubáni kozákok és orosz önkéntesek is harcoltak a lengyel oldalon. Ez a találkozás nagy hatással volt Mackiewicz későbbi irodalmi tevékenységére és politikai nézeteire.

1920
Július 15-én a 13. ezred fedezi a Vilnából visszavonuló lengyel csapatokat.

1921
Mackiewicz a Varsói Egyetemen kezdi, majd Vilnában folytatja természettudományi tanulmányait. Állítása szerint pontosan a természettudományi tanulmányok ébresztették rá a nacionalizmusok ostobaságára. 1921 novemberétől 1922 májusáig a varsói Zoológiai Múzeumban dolgozik a gerincesek osztályát felügyelő gyűjteményőr segédjeként. Húsz madár maradt meg azok közül, amelyekkel Mackiewicz gyarapította a múzeumot, de a háromujjú harkály elveszett: „Mérhetetlen büszkeség töltött el, amikor leadtam... egy Picoides tridactylust. Azt a példányt magam ejtettem el a białowieżai őserdőben."

1922
Szeptember 2-án, *A białowieżai rengetegből* címmel jelenik meg a vilnai *Słowo* című lap huszonnyolcadik számában Mackiewicz első műve.

1922–39
A bátyja, Stanisław által szerkesztett *Słowo* című vilnai lapnál dolgozik. Mackiewicz főként a lengyel közigazgatással vívott harcnak szenteli igen sokoldalú újságírói tevékenységét, mert a hatalom a „lengyel államérdek" nevében el akarta tüntetni a hajdani Litván Nagyfejedelemség etnikailag és felekezetileg is sokszínű mozaikját.

1924
Feleségül veszi Antonina Kopańskát. Pár évvel később felbomlott a házasságuk.

1932
Anyja halála.

1933
Megismeri és hamarosan feleségül veszi az 1913-as születésű Barbara Toporskát, a *Słowo* szerkesztőségében dolgozó újságírót.

1936
Megjelenik *16-án három és hét óra között* című novelláskötete.

1938
Megjelenik egy válogatás *A mocsarak lázadása* címmel a *Słowó*nak írt riportjaiból.

1939
Szeptember 17-én Kaunasba menekül, amikor értesül arról, hogy bevonul az országba a Vörös Hadsereg.
November 25-én, miután a litvánok elfoglalták Vilnát, kiadja az általa szerkesztett *Gazeta Codzienna* első számát. Ez a két lengyel napilap egyike. Jóval kisebb sikerrel harcol a szűkebb haza jellegének megőrzéséért, mint a háború előtt (ebben a litván közigazgatás sokkal radikálisabb nacionalizmusa akadályozza).

1940

Májusban a Litván Köztársaság kormánya megfosztja Mackiewiczet attól a jogától, hogy bármit is kiadjon.

Június 15-én kezdődik a második szovjet megszállás.

Nyomorban él, favágóként és fuvarosként dolgozik.

1941

Júliusban a német megszálló hatóságok fölajánlják Mackiewicznek, hogy szerkesszen egy lengyel nyelvű lapot. Kategorikusan visszautasítja.

Elhelyez néhány cikket a német hatóságok által kiadott *Goniec Codzienny* című lengyel nyelvű lapban, többek között a *Vitám az NKVD-vel* és *A popiszki próféta* című írásait közli, amelyeket a háború után beépített az *Út a semmibe* című regényébe. E publikációkra hivatkozva vádolták azzal, hogy kollaborált a hitleristákkal.

1942

Könyvet ír *Az igazság nem szúr szemet* címmel.

1943

Májusban a németek meghívására és a földalatti lengyel hatóságok engedélyével Katyńba utazik, tanúként figyelheti a lengyel katonatiszteket rejtő tömegsírok feltárását. Visszatérése után interjút ad a *Goniec Codziennynek*, a beszélgetés *A saját szememmel láttam* címmel jelenik meg.

Ősszel véletlenül szemtanúja volt Ponaryban a zsidók lemészárlásának.

1944

A Mackiewicz házaspár Varsóba menekül az újabb szovjet megszállás elől. Ott adják ki az *Alarm* című lap három számát. Itt fejtik ki azt a nézetüket, hogy ha a németek előbb szenvednek vereséget a keleti fronton, és csak aztán kapitulálnak Nyugaton, akkor minden országban meghiúsulnak a függetlenségbe vetett remények. Lengyelország sem kivétel, azt is szovjet megszállás fenyegeti. Ez a felfogás természetesen ellentétben állt a lengyel emigráns kormány politikájával.

Ősszel eljutnak Krakkóba, ahol Mackiewicz megírja *Az optimizmus nem pótolja számunkra Lengyelországot* című brosúráját.

1945

Január 18-án, amikor a Vörös Hadsereg már Krakkó felé közeledik, Mackiewiczék Nyugatra menekülnek a „felszabadulás" elől. Eljutnak Rómába, ahol az Anders tábornok II. hadtesténél működő Tanulmányi Iroda megbízásából Mackiewicz megírja a katygi mészárlás fehér könyvét.

A Lengyel Újságírószövetség szakmai bírósága fölmenti Mackiewiczet a kollaboráció vádja alól.

A római *Orzeł Biały* közli a *Ponary telep* című riportját.

1946–47

Mackiewicz rendszeresen kezd publikálni többek között a *Lwów i Wilno*, a *Wiadomości* és a *Kultura* című emigráns lapokban (az utóbbiban 1951-től). Az orosz, litván, ukrán és fehérorosz sajtóval is együttműködik. Negyven évig tartó emigrációja alatt hatalmas publicisztikai életművet hoz létre.

1947

A Mackiewicz házaspár áprilisban Londonba költözik.

1951

The Katyn Wood Murders címmel megjelenik az első könyv a témáról. Az angol kiadást sok fordítás követte, 1949-ben adták ki németül.

1952

Az amerikai kongresszus különleges bizottságot hoz létre a katyńi mészárlás kivizsgálására. A testület meghívja Mackiewiczet mint tanút és szakértőt.

1955

Mackiewiczék Münchenbe költöznek. Ott élik le az életüket, nagy szegénységben, nyomorúságos honoráriumokból tartják fenn magukat.

Megjelenik az *Út a semmibe* – egy regény arról, milyen volt az élet Litvániában, amikor szovjet tagköztársaság lett.

Megjelenik *A karrierista* című regénye. Bár a cselekmény a lengyel-bolsevik háború utolsó szakaszában kezdődik, ez a mű lélektani regény, nincs politikai háttere.

1957

Kontra címmel megjelenik a szovjet állampolgárságú kozákokról és politikai emigránsokról szóló regénye, hősei a bolsevikok ellen harcoltak a szovjet-német háborúban, aztán a szövetségesek, híven a jaltai egyezményhez, kiadták őket Moszkvának.

1962

Megjelenik a *Mjaszojedov ezredes ügye*, kronológiailag ez a mű nyitja Mackiewicz nagy regényciklusát, s egyben átfogja azt az egész korszakot, amely a többi regény hátteréül szolgál. A mű a maga idejében igen híres Szergej Mjaszojedov-ügy történetére épül. Az ezredest 1915. március 19-én kivégezték, de a regény a folytatást is követi, egészen Drezda bombázásáig.

Saját költségén kiadja *A kommunista provokáció diadala* című könyvét, amelyben azt vizsgálja, milyen okokkal magyarázható a kommunizmus térhódítása.

1964

Elbeszéléskötete jelenik meg *Minden égbolt alatt* címmel. 1989-ben adják ki újra, kiegészítve néhány háború előtti művel, Barbara Toporska utószavával *Cédulák az Úristen fiókjából* címmel.

1965

Megjelenik az 1920-as lengyel-bolsevik háborúról szóló, *Utat balról* című regénye.

1969

Megjelenik a *Nem kell hangosan beszélni* című regénye, amely az *Út a semmibe* folytatásaként olvasható. Ebben epikus panorámát ad a II. világháborúról.

1972

Megjelenik *A kereszt árnyékában* című könyve, amelyben azt vizsgálja, milyen politikával reagált XXIII. János pápa a kommunista kihívásra.

1975

Megjelenik a folytatása *A Vatikán a vörös csillag árnyékában* címmel, ebben azt írja le, milyen politikát folytatott az egyház ugyanezen a területen VI. Pál pápasága idején.

1984

Kedves asszonyom... címmel megjelennek Józef Mackiewicz és Barbara Toporska válogatott cikkei.

A tények, a természet és az emberek címmel kiadják Mackiewicz válogatott elbeszéléseit és riportjait.

1985

Január 31-én, Münchenben hal meg Józef Mackiewicz.

Június 20-án meghal Barbara Toporska. Mindkettejük hamvait Londonban helyezték el.

TARTALOM

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
1.

„Ebben a stádiumban kerül sor a nürnbergi perre, melynek vádiratához a katyńi ügyet is csatolják, de nem olyan bűntényként, amelyet a szovjetek követtek el, hanem csakis a németek ügyeként.

A bíróság „nemzetközinek" nevezi magát, és háborús bűnösök fölött kell ítélkeznie a világ nemzeteinek nevében. És íme, színre kerül az emberiség történetének egyik legbotrányosabb látványossága. Az a fél, amely elkövette a háborúk történetében példátlan gaztettet, meggyilkolt tizenötezer foglyot, nem a vádlottak padján, hanem e nemzetközi bíróság bírói pulpitusán foglal helyet.

Itt valami félreértéssel, a bíróság figyelmetlenségével vagy tévedésével van dolgunk, amely veszélyezteti az intézmény jó hírét, amikor annak az emberi Lelkiismeret és Igazságérzet szimbólumává kell válnia?

Szó sincs ilyesmiről. A rémbohózat rendezői ismerik jól a valódi helyzetet. Mert a katyńi ügy hatalmas dossziéját, amely a londoni lengyel kormány kezében van, nemcsak számos államférfinak küldték el, mint már mondtam, hanem azoknak a bíráknak is, akik Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Franciaország képviseletében ülnek a bíróságon."

3 200 Ft

ATTRAKTOR

www.attraktor.hu
attraktor@attraktor.hu

Józef Mackiewicz A KATYŃI TÖMEGGYILKOSSÁG

Józef Mackiewicz

A KATYŃI TÖMEGGYILKOSSÁG

ATTRAKTOR